

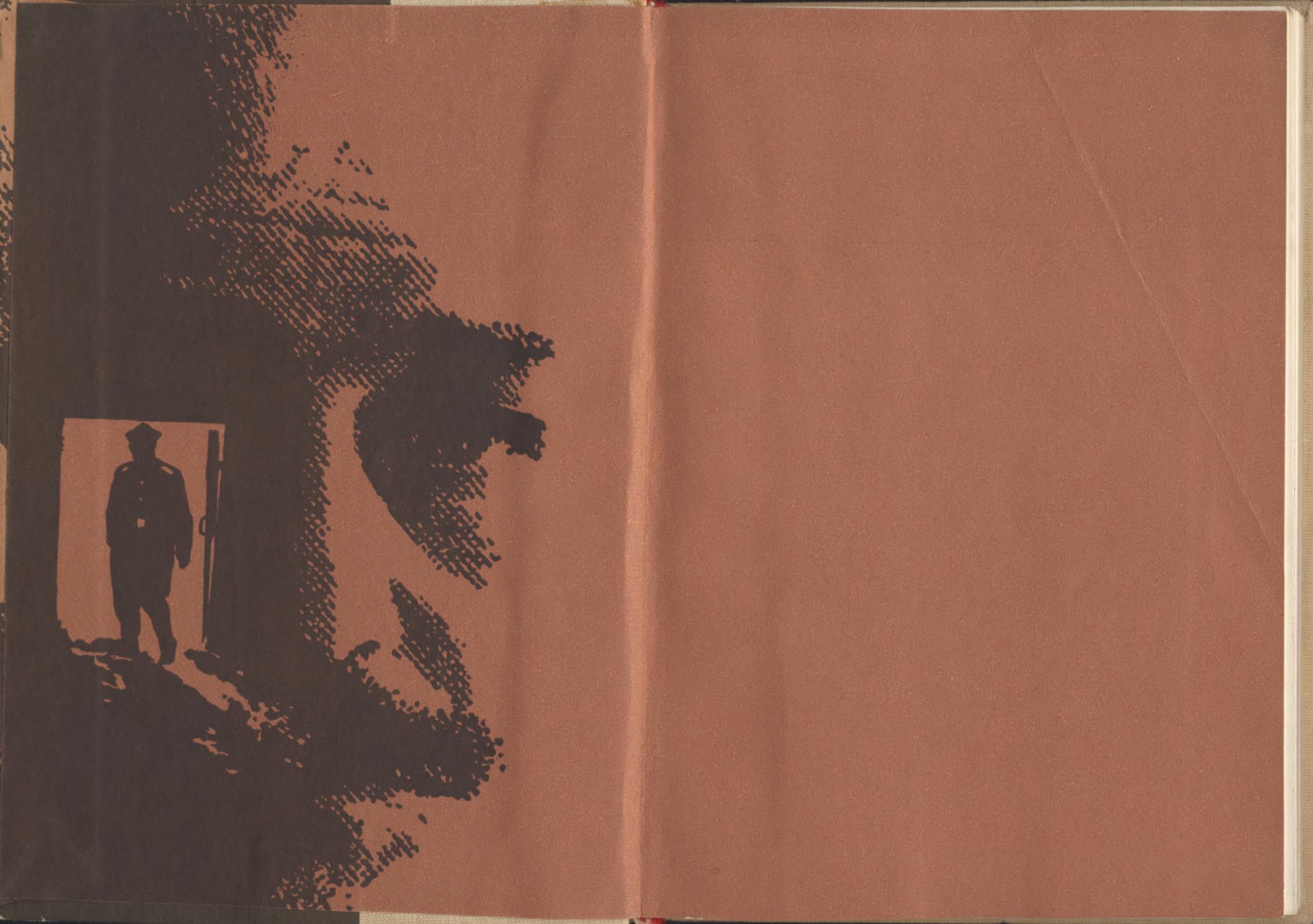
БІБЛІЯТЭКА
ЗАМЕЖНАЙ
РОЗЫ

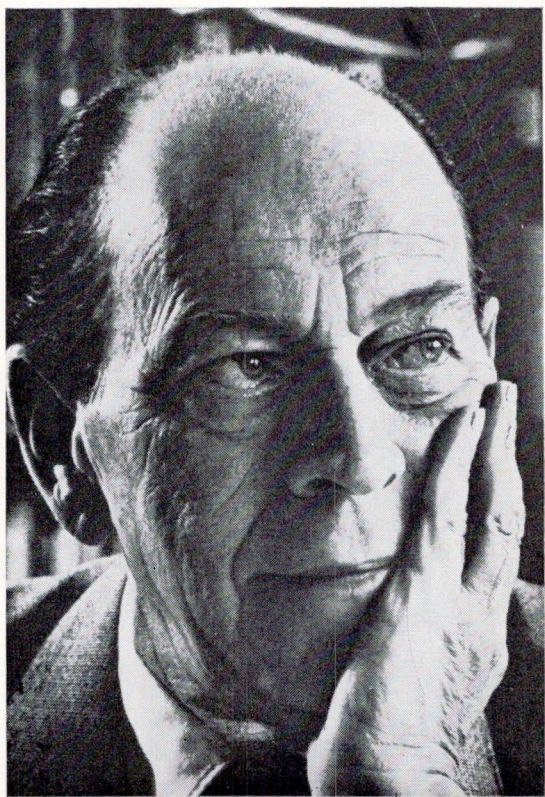
ІШТВАН ЭРКЕНЬ

СЯМ'Я ТОТАЎ

ВЫСТАУКА
РУЖАЎ

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

Іштван

Эркень

СЯМ'Я ТОТАЎ

ВЫСТАЎКА РУЖАЎ

АПОВЕСЦІ

МІНСК

«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»

1985

И (Венг)

Э 78

Пераклад зроблены з выдання:

Эркень И. Избранное (Пер. с венгерск.).— М.: Худож. лит.,
1981.—351 с.

Пераклалі Мікола Гіль і Ліна Каўрус

Э $\frac{4703000000-155}{M 302(05)-85}$ 179—85

© Выдавецтва «Мастацкая
літаратура», 1985.

СЯМ'Я ТОТАУ

Калі змяя (рэдкаі выпадак) праглыне сама сябе, ці астанеца пасля яе пустэча? І ці ёсць сіла, якая б змагла вымусіць чалавека праглынуць сваю чалавечую сутнасць, да апошняй макавінкі? Ёсць ці няма? Ёсць? Хітрае пытанне!

Ліст з фронту

«Дарагія мае бацька, маці і Агіка! Учора я даведаўся, што наш горача любімы камандзір, пан маёр Бара, едзе на радзіму на двухтыднёвы адпачынак у сувязі з пагаршэннем здароўя. Я адразу ж паспяшаўся да яго і паспрабаваў угаварыць, каб ён адмовіўся ад шумнай, пыльнай кватэры малодшага брата і выкарыстаў гасціннасць маіх ласкавых бацькоў, але ён адмовіўся ад запрашэння, спаслаўшыся на тое, што са сваімі сапсаванымі нервамі не хоча нікому рабіць турботы. І праўда, праз вялікія непрыемнасці, якія прычыняюць партызаны, наш горача любімы камандзір пан маёр пакутуе ад цяжкай бяссонніцы і да таго ж вельмі чуйны да пахаў. Адных пахаў ён проста трываць не можа, іншыя ж, напрыклад, хвойны водар, яго супакойваюць. На шчасце, я ўспомніў, што кватэра яго сваякоў побач з заводам, на якім перапрацоўваюць розную здыхляціну. Я зноў пабег да пана маёра і апісаў яму наш дамок у Матрасентане, заліты сонцам сад, від на Бабонь, пяшчотны сасновы водар, які напаўняе ўсю даліну, і — уявіце сабе! — пан маёр прыняў запрашэнне. Ён выедзе, калі партызаны да таго часу пакінуць нас у спа-

коі, на пачатку наступнага тыдня. Можаце ўявіць, што гэта азначае для мяне! Эшалон з адпуснікамі адыходзіць з Курска, і пан маёр абяцаў, што мне дазваляць правесці яго з батальённай машынай. Божа, гэта ж я змагу памыцца ў лазні!»

РАЗДЕЛ ПЕРШЫ

Матрасентана — гэта маленькая вёсачка ў гарах. Каналізацыі там няма. Каб падвесці ваду да прыбіральных, трэба спецыяльна бурыць свідравіну і ставіць помпу. Гэта мог дазволіць сабе толькі прафесар Цыпрыяні, адзіны ў вёсцы ўладальнік вілы. Астатнім жа пра гэта і думаць не даводзілася.

У тым ліку Тотам. У Тотаў, як і ў іншых сціпрых жыхароў вёскі, на гэтыя патрэбы была адна звычайная будка.

На шашы перад домам Тотаў стаяла, распаўсюджаючы смурод, асенізатарская бочка, ад якой рабрысты шланг таўшчынёй з руку цягнуўся цераз дашчаныя веснічкі па кустах вяргіняў, паўз сцяну дома, проста да заветнай будкі, што прытаілася ў густой засені.

— Ну, дык што — пампаваць ці не пампаваць? — пытаўся ў Лаёша Тота гаспадар асенізатарскай бочкі.

— У залежнасці ад таго, пахне тут ці не пахне; але ж сам я так прывык да гэтых пахаў, што галоўнае слова ваша, пан доктар, — адказваў Тот.

Гаспадар бочкі заплюшчыў вочы і некалькі разоў глыбока ўцягнуў паветра. Пасля ён сказаў:

— Я буду шчыры. Вось у гэты момант пах з вашай прыбіральні, пан Тот, крыху разкаваты, але не сказаць каб непрыемны.

— Калі ёсць пах, тады давайце пампаваць, — сказаў Тот. — Бо гаворка ж ідзе пра жыццё нашага Дзьюлы, шаноўны пане доктар.

Гаспадар бочкі меў тытул доктара юрыдычных на-

вук, але чыстка прыбіральняў давала яму даход удвая большы, чым адвакацтва. Доктар задуменна нюхаў паветра.

— Нялёгка быць разумным, дарагі пан брандмайстар. Дапусцім, я пачну пампаваць. Як будзе праходзіць працэс? Маса ўскалыхнецца, і дарэмна буду я даставаць змесціва з ямы, я толькі пагоршу становішча, замест таго каб выправіць яго. А цяпер, пакуль маса знаходзіцца ў стане спакою, падсохлы верхні пласт у значнай ступені перашкаджае распаўсюджванню пахаў.

— Дык што ж тады рабіць, паважаны пан доктар?

— Мне думаецца, з дзвюх бед трэба выбіраць меншую. Узнікае пытанне, у якой ступені чуйны да пахаў гэты маёр. Што паведамляе ваш дарагі сыноч?

— Дзьюла піша толькі, што чуйны.

— Тады якія ў вас падставы думаць, што гэты пах будзе нерваваць маёра?

— Быў выпадак, калі адзін наш кватарант скардзіўся на пах,— прызнаўся заклапочаны Тот.— А ён жа быў зусім не маёр, а ўсяго толькі праваднік спальнага вагона.

— Дарагі пане брандмайстар! — пасля нядоўгага роздуму вымавіў гаспадар помпы.— Скажу вам шчыра. Я і без таго не прывык уводзіць у зман сваіх старых кліентаў, тым больш у такой далікатнай і важнай справе. Становішча такое, што з моманту пампавання і да поўнага знікнення паху — калі ўвогуле бываюць прыбіральні зусім без паху — неабходна, як мінімум, чатыры-пяць тыдняў. Ці маеце вы такі час да прыезду гасця?

— Ён прыедзе з самым першым эшалонам адпускікоў.

— Тады лепей нічога не чапаць.

— Вельмі ўдзячны вам за разумную кансультацыю,— сказаў Тот.— Дазвольце спытацца, колькі я вам павінен?

— Плата бярэцца выключна за карыстанне помпай,— адказаў гаспадар асенізатарскай бочкі.— Кансультацыі я даю бясплатна.

* * *

З Матрасентаны на Эгер першы аўтобус адыходзіць у 5.30 раніцы. (Ёсць і яшчэ два рэйсы: у 13.20 і ў 18 гадзін.) Тотава жонка выправілася ў горад дзённым аўтобусам і адразу ж падалася да кінатэатра «Апалон».

У фае было пуста, толькі ля касы сядзеў нейкі лысаваты мужчына, не інакш — пан Асадзі, новы гаспадар.

— Дазвольце пацікавіцца, ці не вы будзеце пан Асадзі?

— Але, гэта я. З кім маю гонар?

— Раней, яшчэ пры пану Бергеру, я прыслужвала тут.

— Гаварыце цішэй,— папрасіў новы гаспадар кінатэатра, бо ў зале ішоў сеанс, а дзверы з прычыны дзённай спякоты былі расчынены насцеж.— Напэўна, вы Тотне? Ці вы Марышка?

— Прозвішча маё Тотне, а завуць мяне Марышка.

— Дык, значыцца, вас успаміналі пад двума імёнамі,— шэптам сказаў новы гаспадар.— Усе вас вельмі хвалілі.

— Вельмі прыемна чуць гэта, пан Асадзі. Дванаццаць гадоў я хадзіла да паноў Бергераў. Пані ела кашэрную страву, а гаспадар прызнаваў толькі французскую кухню; і я не толькі гатавала, але і прыбірала.

— І вы хацелі б вярнуцца на ранейшае месца? — пацікавіўся новы гаспадар.— Гэта было б дарэчы, бо цяперашняя прыбіральшчыца баіцца цёмнаы.

— Пакуль што не,— сказала Марышка.— Я цяпер бяруся толькі памыць што-небудзь, да таго ж мы чакаем у госці камандзіра нашага сына. Якраз у сувязі з гэтым

у мяне ёсць просьба да пана Асадзі. Пазычце нам, калі ласка, на два тыдні дэзадаратара.

— А што гэта такое? Якая-небудзь параваая машына?

— Не, што вы! Раней, яшчэ пры пану Бергеру, мы карысталіся ім, каб асвятчыць залу пасля сеанса.

— Штосьці накшталт курыльніцы? — дапытваўся новы гаспадар.

— Хутчэй нешта накшталт веласіпеднай помпы, — шэптам растлумачыла Марышка. — Але на тых два тыдні, пакуль у нас будзе госць, гэта пытанне жыцця і смерці: усё апырсаць хвойнай эсенцыяй.

— Дык бярыце, — велікадушна прашаптаў новы гаспадар. — Хоць я нават не ведаю, ці цэлы ён.

— Раней, яшчэ пры пану Бергеру, ён заўсёды вісеў на вінтавой лесвіцы, што вядзе ў кінабудку.

— Пашукайце там самі, галубка, — сказаў новы гаспадар. — Толькі асцярожна, а то лесвіца рыпціць.

Марышка на пальчыках паднялася па вінтавой лесвіцы. Дэзадаратар вісеў на старым месцы, на тым самым цвіку, які тырчаў у сцяне яшчэ і пры пану Бергеру.

* * *

Адной з галоўных крыніц даходаў для жыхароў Матрасентаны была магчымасць здаваць пакоі. На жаль, служба пансіянатаў ІБУСа¹, спасылаючыся на кепскую пітную ваду і адсутнасць каналізацыі, аднесла вёску да разраду С/2, гэта значыць, ці не да самай апошняй катэгорыі; і таму ў Матрасентану прыезджалі адпачываць звычайна безграшовыя чыноўнікі ды скупаватыя пенсіянеры. Прыезд маёра, нават на ваенны час, быў падзеяй надзвычайнай важнасці.

¹ ІБУС — акцыянернае таварыства замежнага турызму і перавозак.

Ішло ўжо трэцяе ваеннае лета, і ў армію быў прызваны не толькі Тотаў сын, колішні настаўнік,— прыкладна ў шасцідзесяці працэнтах сем'яў хто-небудзь з блізкіх быў на фронце. Прыезд маёра абуджаў ва ўсіх невытлумачальную надзею, быццам адна ўжо прысутнасць гасця ў вёсцы азначала нейкую абарону-засцярогу для ўсіх сыноў-салдат.

Але Агіка пра гэта не здагадалася. Яна нават добра не ведала, што азначае слова «маёр». Самым высокім вайсковым чынам на ўсім белым свеце быў для яе брандмайстар Матрасентаны. Акрамя ўсяго іншага, яна была ў тым чуллівым узросце (ёй мінула шаснаццаць), калі дзяўчына нічога так не баіцца, як паставіць сябе ў смешнае становішча.

— Не злуйцеся,— казала яна маці.— Але гэтага вы не можаце ад мяне вымагаць, мама.

Жыхары вёскі, каб лепш абслужыць прыезджых гасцей, часта вылучалі адзін аднаго. Тотава жонка, у якой і без таго турбот было па завязку, усё пазапісвала на паперку, што ў каго павінна пазычыць Агіка (капу з кітайскім узорам — у Кастрынераў, форму на пудынг — у прыхадскога свяшчэнніка Томаі, жэлацін, каб зварыць студзень,— у кухаркі прафесара Цыпрыяні і гэтак далей і да таго падобнае). Але ж каб дзяўчына такога пяшчотнага ўзросту гойсала па вёсцы з недарэчнай лялечнай каляскай, выпрошваючы кучу бязглуздых рэчаў?! Такого не павінна патрабаваць ад дачкі ніводная матка!

У гэты момант і заспеў іх Тот.

Ён нават не спахмурнеў, толькі зірнуў на дачку.

— Пра што гэта вы гамоніце, дачка? — мякка спытаўся ён.

Агіка пачырванела. Там, дзе паяўляўся бацька,— зграбны, волатаўскага складу мужчына, у зіхатлівай пажарнай касцы, са спакойным, цярплівым паглядом,— усе праблемы рабіліся дробязнымі.

— Ні пра што, тата,— адказала Агіка.— Я іду памагаць маме.

Яна падхапіла ручку лялечнай каляскі і выправілася ў дарогу — не марудзячы, але і без асаблівага энтузіязму. Але ж што з гэтага выйшла?

Дзед і баба Кастрынеры, калі яна пятае праз дзесятае пераказала ім матчыну просьбу, страшэнна перапалохаліся.

— А што ж гэта за госць, для якога вам спатрэбілася капа?

— Нейкі салдат,— сказала Агіка і нават трошачку ступіла назад, паказваючы тым самым, што хто-хто, а яна да гэтага салдата не мае ніякага дачынення.

— Што за салдат?

— Нейкі маёр.

— А як трапіў да вас гэты маёр?

— Ён камандзір нашага Дзьюлы.

— Божа літасцівы! — здзівілася старая Кастрынерыха, у якой не толькі сын, але і пляменнік былі на ўсходнім фронце.— Ану, раскажвай усё па парадку...

Агіка выправілася з дому ранічкаю, а толькі пасля абеду вярнулася назад. За гэты час каляска напоўнілася пазычанымі рэчамі, а сама Агіка стала цэнтрам усеагульнай увагі і зайздрасці. Яе зноў і зноў прымушалі пераказваць дзівосную гісторыю. Узрушаныя жыхары вёсачкі ад цікаўнасці гатовы былі разарваць Агіку на кавалачкі, частавалі яе самымі прысмакамі і прымалі ўрачыста, і ў выніку ўсяго гэтага маёр, якога яна напачатку проста баялася, з кожнай гадзінай рабіўся істотаю ўсё больш прывабнай і ўсё больш станавіўся падобны на яе бацьку. Такі ж высокі і паважны. І плаўныя, мерныя рухі цюцелька ў цюцельку як у бацькі. А ўжо ж такі смелы! І такі шчодры! Нават прывычкі не мае насіць кашалёк. Папяровыя грошы параспіхваны ў яго па ўсіх кішэнях, проста так, скамечаныя ў жмут; калі трэба расплачвацца, ён, дай веры, раскідае паперкі

направа і налева. Свае салдаты глядзяць на яго, як на бога, а непрыяцельскія ледзь пачуюць яго імя, на злом галавы разбягаюцца па лясах... Вось які ён, гэты маёр, адным словам — герой!

Пад канец падарожжа гэтыя летуценні завялі Агіку так далёка, што вярнуцца дамоў ёй было проста не пад сілу. Яна толькі ўпіхнула каляску ў двор, а сама пайшла далей — туды, дзе шаша паварочвае, дамы канчаюцца і нічога больш не засланыя парослай лесам вяршыні Бабоня і барталапошскай даліны. Тут нават вецер дзьме вальней. Агіка наструніла сваё разгарачанае цела і пяшчотна акругленыя грудзі і, трызнячы наяве, з шырока расплюшчанымі вачамі зачаравана шаптала:

— Афіцэр! Афіцэр! Афіцэр!

* * *

Тэлеграма

«Паведамляем, што прапаршчык Дзьюла Тот (палявая пошта 8/117) загінуў смерцю храбрых у баі з ворагамі.

Венгерскі Чырвоны Крыж».

* * *

У Матрасентане, адразу ж як пачалася вайна, забралі пашталёна. Замест яго выконваць абавязкі пісьманосца падахвоціўся гарбаты, прыдуркаваты, гугнявы тып. Усе звалі яго проста дзядуля Дзюры.

Дзядуля Дзюры, уласна кажучы, пакутаваў ад парушэння пачуцця раўнавагі, але не надта сур'эзнага. Раніцаю, разносячы пісьмы, ішоў ён акурат па ўяўнай сярэдняй лініі шашы і не любіў, калі што парушала гэту сіметрыю. Прадметы, якія трапляліся ў яго на дарозе, ён адкідваў нагою да ўзбочыны, а калі хто траціў

цярпенне, чакаючы пошты, і выходзіў на дарогу, дзядуля Дзюры знарок уручаў яму пісьмо толькі назаўтра.

Дайшоўшы да артэзіянскага калодзежа, ён звешваўся цераз край, стараючыся ўладкавацца так, каб ягоны ўласны адбітак пазіраў на яго абавязкова з сярэдзіны воднага люстэрка. На яго часцяком сварыліся і нават праганялі, ані не сумняваючыся, што ён плюе ў ваду. Але гэта было няпраўда. Дзядуля Дзюры адно выпускаў з рота танюсенькі, як шаўковая нітка, струменьчык сліны, і як толькі яму ўдавалася накіраваць гэты струменьчык па ўяўнай восі калодзежа, ён тут жа ўцягваў сліну назад. Гэтыя практыкаванні неяк падбэдзёрвалі яго.

Хто і калі атрымліваў пісьмы — тут таксама не апошняе значэнне мела яго прага да сіметрыі. Напрыклад, дзядуля Дзюры ненавідзеў прафесара Цыпрыяні, неўрапатолога з еўрапейскай вядомасцю, чый аўтамабіль нярэдка стаяў ля варот вілы, на ўзбочыне шашы, у жахлівай супярэчнасці з усялякай сіметрыяй. Затое ён вельмі любіў сям'ю Тотаў, і ў першую чаргу асабіста Лаёша Тота.

У таго ён літаральна быў закаханы. Устаноўлена, што абадранцы глядзяць як на боскае стварэнне на кожнага апранутага ў форму, а калекі — на людзей беззаганнага складу. Але гэта яшчэ не ўсё. Лаёш Тот заўсёды дбаў пра свой выгляд. Ніхто ніколі не бачыў яго ў касцы, хоць трошку ссунутай набок, ці каб з кішэні ў яго тырчала насоўка. На розум дзядулі Дзюры, Тот увасабляў у сабе найвышэйшую ступень чалавечай сіметрыі, бо нават прычоску яго прабор падзяляў строга пасярэдзіне — іншымі словамі, калі б вострым нажом расшчапіць Тота напалам, дык ён разваліўся б на дзве зусім аднолькавыя палавінкі, што, як вядома, нялёгка зрабіць нават з яйкам.

Дзякуючы ўсім гэтым акалічнасцям Тоты атрымлівалі з фронту адны толькі добрыя весткі. Таму і адну

паштоўку ад Дзьюлы (а гаворка ў ёй ішла пра лёгкае атручэнне кілбасой) дзядуля Дзюры знішчыў з самых лепшых меркаванняў.

Акно на пошце ў Матрасентане выходзіла ў двор. Пад акном, ад стала рукой дастаць, стаяла бочка для дажджавой вады, поўная зялёнай студзяністай жыжкі. Дзядуля Дзюры, уважліва прагледзеўшы дзённую пошту, кідаў у тую бочку асуджаныя на знішчэнне пісьмы.

Сюды трапілі, у адзін і той жа дзень, акаймаваны залатой палоскай запрашалны білет прафесару Цыпрыяні з жонкай на летні балъ да рэгента і тэлеграма Чырвонага Крыжа, дзе паведамлялася аб смерці Дзьюлы Тота. Тым самым не толькі прафесар атрымаў пстрычку, але і сімпатычных Тотаў удалося аберагчы ад жалобнай весткі. Раўнавага ў свеце была адноўлена.

Апоўдні, калі дзядуля Дзюры сустрэў на вуліцы брандмайстра, ён здалёк пачаў яму ківаць і падміргваць, паказваючы, што, маўляў, вышэй галаву, пане брандмайстар: пакуль я — пісьманосец, не ведаць гора мілай сямейцы. Яго вясёлае падміргванне Тот заўважыў.

— Чаго радуешся, дзядуля Дзюры? — спытаўся ён.

— Што ёсць, тое нядобрае, а будзе яшчэ і не так! — адказаў пісьманосец з крывой грымасай, якая замяняла яму ўсмешку.

— Іншых навін няма?

— А ўсё астатняе ў парадку!

Тот запрасіў яго на чарачку віна. Яны выпілі за здароўе сына-прапаршчыка.

* * *

Матрасентана — такая глушэча, куды вельмі рэдка заязджаюць маёры. Але ў адзін цудоўны жнівеньскі ранак з аўтобуса, які прыбыў з Эгера па раскладзе, выйшлі адразу ажно два маёры.

Адзін выскачыў, не чакаючы, пакуль аўтобус спыніцца. Гэта быў рослы мужчына з малайцаватай выпраўкай і начальніцкім выглядам, з усіх маёраў гэта быў найпершы маёр. Менавіта такім Тоты і ўяўлялі сабе камандзіра свайго Дзьюлы.

Іх здзівіла, што госць, нават не агледзеўшыся, упэўнена пакіраваў да рэстаранчыка Клейна.

— Пан маёр! — гукнуў яго Тот, але прыезджы нават не азірнуўся.

Яны дагналі маёра толькі ў рэстаранным садзе. Абступілі яго і з заміраннем сэрца ўтаропіліся ў яго, маёр жа агрызнуўся на іх досыць непрыязна:

— Чаго прысталі да чалавека?

— Глыбокапаважаны пан маёр! — пачаў галава сям'і.— Я — Тот.

— Ну, а я тут пры чым?

Тот, падбадзёрыўшы позіркам дачку, падштурхнуў яе да маёра.

— Сардэчна рады прывітаць пана маёра і павіншаваць са шчаслівым прыездом! Просім адчуваць сябе як дома ў нашым сціплым гняздзечку,— дрыготкім ад хвалявання голасам пралепятала Агіка і падала яму букет пунсовых ружаў.

— Вы мяне з некім блытаеце,— узлаваўся маёр.— Я еду ў афіцэрскі дом адпачынку ў Матрасентміклашы і толькі цяпер убачыў, што гэта не Матрасентміклаш, а Матрасентана.

Маёр павярнуўся і кінуўся назад да аўтобуса. Ружы ён забраў з сабою.

Тоты няўцямна правялі яго вачамі, пасля спалохана паглядзелі адно на аднаго і кінуліся прэч з саду.

Іхнія падазрэнні спраўдзіліся!

Другі маёр, які ўжо не мог быць не кім іншым, акрамя як іхнім маёрам, чакаў ля аўтобуснага прыпынку.

Тот адчуў расчараванне. Няўжо бываюць такія маленькія маёры? А гэты не толькі ростам быў меншы

за першага маёра, але і мізарнейшы, увесь нейкі абшарпаны. У стаптаных ботах і выгаралай пілотцы, ён стаяў, стомлена прыхінуўшыся да зруба артэзіянскага калодзежа... Толькі юнага сэрца Агікі не кранула расчараванне. Праўда, той маёр ёй таксама спадабаўся, ну, а ад гэтага яна была проста ў захапленні. Нават цёмныя тлустыя плямы на кіцелі здаваліся дзяўчыне плямамі крыві, і яна ўзіралася ў маёра так, нібы перад ёю быў баявы сцяг, прабіты кулямі і абвееяны паракхавым дымам. Больш за ўсё ёй хацелася б пацалаваць маёра, як свяшчэнную рэліквію.

Пасля першых прывітанняў Тот паспрабаваў быў апраўдацца, але маёр не прыняў гэта блізка да сэрца; ён адным рухам рукі ўладзіў непаразуменне, а гэта ж усім вядома, якія крыўдлівыя бываюць людзі высокага становішча.

Тоты амаль зусім супакоіліся. І тады хмурынка новага непаразумення затуманіла гэтую сустрэчу, на якую яшчэ раней блытаніна з двума маёрамі кінула пэўны цень.

Несумненна, маёр гаварыў трохку глухавата, быццам увесь пыл і куродым доўгай дарогі асеў у яго на галасавых звязках. Аднак гэта не можа служыць апраўданнем, таму што маёр гаварыў хоць і прыглушана, але досыць разборліва.

Да таго ж, калі быць дакладным, ён сказаў наступнае:

— А я і не думаў, што ў вас такая дарослая дачка!

Такую ветлівую заўвагу Тоты — і што цікава, усе трое, без выключэння! — зразумелі наступным чынам:

— Хацелася б ведаць, ад каго гэта патыхае, як з піўной бочкі!

Усе трое, уражаныя, замерлі. Але больш за ўсё спалохаўся сам Тот, які — бо нічога іншага не заставаўся — тут жа перастаў дыхаць.

Каб высветліць сітуацыю, трэба ведаць, колькі старання прыклалі Тоты, каб усё вакол іхняга дома цудоўна пахла. Будку ў садзе яны абсадзілі духмянай рэзедой. Спачатку яны цэлымі днямі яе праветрывалі, а пасля з дапамогай дэзадаратара апырскалі кожны куточак сасновай эсенцыяй. І толькі пасля ўсіх гэтых экстраардынарных захадаў Лаёш Тот, былы манеўровы дыспетчар, а цяпер вязковы пажарнік, вядомы сваім дасціпным розумам і цвярозай разважлівасцю, дазволіў сабе сесці за стол і даесці свой звычайны снядак — шкляначку палінкі і тры грэнкі з часнаком.

Жонка і дачка з жахам утаропіліся ў яго; прасачыўшы іхнія позіркы, маёр таксама паглядзеў на Тота. Калі Тотаў твар пачаў набываць барвоае адценне, а вочы палезлі з арбіт і па лобе пакаціліся буйныя кроплі поту, маёр ветліва пацікавіўся:

— Вам нездаровіцца, дарагі Тот?

— Бянтэжыцца, бедалага, — растлумачыла Марышка, — што на сняданне з'еў грэнкі з часнаком.

Маёр з галавы да пят змераў пажарніка і прадоўжыў гаворку:

— Скажу вам, мілыя Тоты, што ў выніку дзевяці-месячнага знаходжання на фронце мая нервовае сістэма сур'ёзна траўміравана, у чым ільвіная доля віны прыпадае на партызанаў з іх вельмі бесцырымоннымі метадамі вядзення вайны. Усё гэта я зусім дарэмна вам тлумачу, але тым не менш прывяду адзін прыклад, каб вы мелі хоць якое-небудзь уяўленне пра сітуацыю.

І маёр расказаў пра выпадак, калі яны толькі паспелі зарэзаць парсюка, як на іх напалі партызаны, адабралі парсюка і ледзьве не знішчылі ўвесь штаб батальёна.

Абедзвюх жанчын захпіў і ўсхваляваў расказ, і толькі гаспадар дома не выказваў відных прыкмет зацікаўленасці. Гэта не схавалася ад увагі маёра.

— Вам нецікава тое, што я расказваю?

Тот не адказаў, толькі зрабіўся ўжо зусім ліловы.

— Ну што вы, як жа нецікава! — замест яго запярэчыла Марышка.

— Мы ўсе толькі і чуюм: фронт ды фронт, — з зіхоткімі вачамі ўмяшалася Агіка. — А што там робіцца, да гэтага часу і паняцця не мелі.

— А чаго ж гэта бацька ваш увесь пасінеў? — пацікавіўся госць.

— Ён не адважваецца выдыхнуць пах часнаку, — растлумачыла Марышка.

— Неадкладна зрабіце ласку дыхаць! — прыкрыкнуў на Тота маёр.

Каманда падзейнічала. Тот глыбока задыхаў, і вочы яго вярнуліся ў нармальнае становішча.

— Каб гэта было апошні раз, — непахвальна заўважыў маёр. — Я патрабую не звяртаць ніякай увагі на мае нервы. Я чалавек дысцыплінаваны і ўмею валодаць сабой... Што там у мяне за спіною, дарагі Тот? — раптам спытаўся ён.

— Толькі рэстаранчык Клейна і дом свяшчэнніка.

— Тады ўсё ў парадку, — супакоіўся маёр.

Далей госць заявіў, што нізавошта на свеце не пагодзіцца дакучаць гаспадарам і калі заўважыць, што замінае камусьці, ён адразу ж паедзе... Маёр настойліва прасіў лічыць, быццам яго зусім няма, — пры гэтым ён чамусьці некалькі разоў азіраўся; потым зноў павярнуўся да Тота:

— Вы бачаце што-небудзь незвычайнае ззаду ў мяне?

— Абсалютна нічога, глыбокапаважаны пан маёр.

— Чаго ж вы ўвесь час туды пазіраеце?

— Я гляджу выключна на глыбокапаважанага пана маёра.

— Бачыце, шаноўныя Тоты, — растлумачыў маёр, — досыць таго, што, як ні паварочвайся, пэўная частка свету заўсёды аказваецца ў нас за спіною. Дык наво-

шта ж падвойваць бяду тым, каб увесь час глядзець назад?

Настала паўза. Тотамі апанавала збянтэжанасць. Яны не зразумелі добра, чым выклікана незадаволенасць маёра, бачылі толькі, што ён усё не-не ды азірнецца назад, а быў жа якраз полудзень і на вуліцы ні душы. «І чаго гэта?» — думала Марышка. Самым заповітным яе жаданнем было, каб дарагі госць адчуваў сябе як мага лепей, бо любы крыўдны ці, скажам, прыкры ўспамін праз некалькі тыдняў, чаго добрага, можа каштаваць жыцця яе сыну... Усведамленне гэтага ўзмацняла яе трывогу: яна баялася, каб пылінка, што трапіла ў вока маёру, не прымусіла б плакаць яе сына... Не і не! Гэтага яна не магла дапусціць!

— Ты ўжо не забывайся, калі ласка, куды глядзіш, родны мой Лаёш,— мякка сказала яна.

— А куды я гляджу? — агрызнуўся Тот.

— Калі ласка, глядзіце туды, куды вам хочацца,— стрымана прамовіў маёр.— У мяне зусім няма ні прэтензій, ні якіх-небудзь асаблівых жаданняў.

Гэтымі словамі ён хацеў супакоіць Тотаў, але гаспадары зусім не супакоіліся. Бо калі не ведаеш прычыны хваробы, цяжка знайсці ад яе лекі. Тот спачатку апусціў вочы долу, потым падняў позірк у неба, пасля паспрабаваў змяніць паставу, але ўсе яго намаганні выглядалі толькі паўмерамі. Цяпер ужо маёр не толькі паварочваў галаву, але і сам круціўся направа-налева, таму ўсе прадметы па чарзе аказваліся ў яго за спіной.

Калі розум пакідае дарослых, іншым разам становіцца ратуюць дзеці. Так было і на гэты раз.

— Вось што! — жыццярадасна ўсклікнула Агіка.— Калі тата крышачку насуне каску на лоб, дык вочы схаваюцца, і тады будзе ўсё роўна, куды ён глядзіць.

— Яшчэ што! — абурана буркнуў Тот.

— Ты ўсё-такі падумаў пра гэта, родны мой Лаёш,— сказала Марышка.

Самым важным і прыкметным аtryбутам формы вясковых пажарнікаў была каска; спераду яе ўпрыгожваў круглы жэтон, на якім было выгравіравана: «Вясковы пажарнік». Брыль пад жэтонам прызначаўся для аховы вачэй пажарніка ад вогненных іскраў. Адпаведна службоваму прадпісанню Паўночнавенгерскай сельскай пажарнай аховы, вертыкальная вось цела пажарніка і гарызантальная вось каскі павінны знаходзіцца пад вуглом 90 градусаў. Вядома, Лаёш Тот быў не з тых людзей, якія ў такія адказныя моманты жыцця думалі аб параграфах; проста ён баяўся выглядаць смешным, гэта значыць у глыбіні душы імкнуўся захаваць свой прэстыж.

У Матрасентане Тот карыстаўся ўсеагульнай павай. Раней, да таго часу, пакуль яго не выбралі сельскім пажарнікам, ва ўсім наваколлі вёску іначай не называлі, як «асяродак пажараў». А яго ж папярэднік, вёрткі, неўтаймоўны, ахоплены прагай дзейнасці чалавечак, дзень пры дні бегаў, турбаваўся, аддаваў мудрагелістыя загады, штрафоваў пракожых, калі тыя часам кідалі непатушаную цыгарэту,— ну, а чаго ж урэшце дамогся? Пажар успыхваў за пажарам.

Лаёш Тот не рабіў нічога такога. Мяркуючы па ўсім, у прыроджанага пажарніка ўжо ў самім яго абліччы хаваецца нешта такое, што папярэджвае ўзнікненне пажару. Штодзень абыходзіў ён вёску ў сваёй імпазантнай форме, якая цудоўна аблягала яго постаць, усчынаў гаворку з пракожымі, зазіраў да знаёмых, і хоць ні разу нават заўвагі не зрабіў аб парушэнні супрацьпажарных правілаў, аднак варта было дзе-небудзь паявіцца непатушанаму акурку, як два-тры чалавекі навывперадкі кідаліся яго тушыць. І за ўвесь час яго чатырнаццацігадовай службы не было ніводнага пажару.

Аднак Тотаў уплыў не абмяжоўваўся пажарнымі клопатамі. На вяселлях яму адводзілі самае ганаровае

месца. У спрэчках за спадчыну вырашальнае слова было за ім, у яго ж прасілі парады, калі хто хацеў ставіць печ. І нават калі хто-небудзь паміраў, фельчара, каб агледзець нябожчыка, запрашалі толькі пасля таго, як Тот вымаўляў сваю сентэнцыю:

— Адмучыўся, бедалага.

А між тым і ў мулярстве, і ў юрыдычных пытаннях, і ў медыцыне ён разбіраўся не болей за каго іншага. Ён заўсёды гаварыў тое, што на яго месцы сказаў бы кожны, хіба што на хвіліну раней. А паколькі ніхто не ведаў, што сказанае Тотам рана ці позна і самім прыйшло б у галаву, брандмайстар заслужыў у вёсцы славу чалавека адметнага розуму. Усё, што ён рабіў, ён рабіў правільна. Нават калі ён адкідаў убок камень, той абавязкова спыняўся ў патрэбным месцы, адзіна магчымым і канчатковым, дзе б ні было гэтае месца. Бо аўтарытэт — гэта як пячатка: яна не мае нічога агульнага з тым дакументам, які сведчыць, але тым не менш апошні толькі дзякуючы пячатцы набывае сваю сілу.

Так што на месцы Тота кожны двойчы падумаў бы, перш чым сярод белага дня прайсці па ажыўленай магістралі Матрасентаны ў насунутай на лоб па самыя бровы касцы.

А ён тым не менш падпарадкаваўся ўмольнаму пагляду Марышкі, быццам яго прасілі вочы ягонага любімага сына. Ён насунуў каску на лоб.

— Ну, вось, — буркнуў ён. — Што вам яшчэ трэба?

— Нічога, — адказала жонка. — Ты цудоўны чалавек, родны мой Лаёш.

— Вам нават да твару, — дадала Агіка. — Ды вы проста папрыгажэлі, татачка!

— Лепшага рашэння нельга і ўявіць, — зазначыў маёр.

Тот з пахмурным выглядам выслухаў гэтыя прызнанні яго заслуг, і настрой у яго не зрабіўся лепшы, нават калі, акружыўшы маёра, яны рушылі па шашы

дахаты. А калі б не была яго каска насунута на бровы, ён са спакойным сумленнем мог бы сцвярджаць, што гэта было сапраўды трыумфальнае шэсце па Матрасентане. Там, дзе яны праходзілі, насцеж расчыняліся вокны, прыўзняліся фіранкі, і за імі мільгалі цені. Саба выцягнулі ў двор свайго спаралізаванага дзеда, а Гізі Гезане (жанчына з той самай рэпутацыяй) паспешліва пачала зрываць з вяроўкі, на якой была развешана бялізна, прадметы туалету, што не выстаўляюцца на паказ, гэта, аднак, не перашкодзіла ёй, хаваючыся за прасцінамі, бессаромна разглядаць гасця Тотаў. Калёсы, якія трапляліся Тотам на дарозе, прыпыняліся, дзеці кідалі гульню і, разявіўшы раты, глядзелі ўслед працэсіі.

Сам маёр не звярнуў аніякай увагі на цікавасць да ягонай асобы. Яго займалі з'явы зусім іншага роду. Так, напрыклад, ён падазрона зазіраў у сцёкавую канаву перад кожным домам. Ад яго не схаваўся абрываек вяроўчыны, што змяўся па бетоне і знікаў у зарасніках пустазелля ля ўзбочыны. Маёр баязліва абышоў яго і крыкнуў Тотам:

— Асцярожна! Не наступіце на яе!

Пазней, калі ім насустрач прамаршыраваў атрад бойскаўтаў і іхні камандзір нечакана свіснуў у свісток, маёр імгненна схаваўся за дрэва, што стаяла ля дарогі.

— Як асмельваюцца свістаць гэтыя смаркачы? — абураўся ён.

Неўзабаве, калі яны зноў крануліся ісці, маёр заўважыў:

— Увесь час забываюся, што я дома.

Яшчэ ў самым пачатку, толькі прыехаўшы, маёр выглядаў стомленым. А доўгі марш і звязаныя з ім страх і перажыванні дарэшты знясілілі яго. Калі дабраліся да дома Тотаў, гасць ледзьве трымаўся на нагах. Ён і вокам не кінуў на славетыя Марышчыны вяргіні, на дзівосны краявід, што адкрываўся з ашклёнай веран-

ды, і нават не звярнуў увагі на моцны сасновы водар, якім быў напоўнены ўвесь дом. Пакорліва дазволіў ён гаспадару і гаспадыні распрануць сябе, надзець піжаму і пакласці ў ложкак. І ледзьве паспеў легчы, як праваліўся ў глыбокі сон, ад якога абудзіўся ажно пасля захаду сонца.

Калі вочы яго ўжо заплюшчваліся, госць, змагаючыся са сном, паспеў папярэдзіць Марышку:

— Мілая Марышка, калі раптам зазірне пераапрунутая ў папа старая і захоча памяняць сотавы мёд на соль, будзьце ласкавы, застрэльце яе.

— Усё будзе ў поўным парадку, глыбокапаважаны пан маёр,— запэўніла яго гаспадыня.

Пасля яна на пальчыках прабралася на веранду і затуманенымі ад слёз вачамі ўздыхнула:

— Бедны, дарагі наш маёр!

— Колькі ён, відаць, папакутаваў,— далучылася Агіка.

Яна таксама глытала слёзы. Адзін толькі Тот стаяў змрочны і абыякавы.

Нейкае невыказнае, трывожнае пачуццё не давала яму спакою.

— Хацелася б толькі ведаць, чым гэта я не дагадзіў яму,— прабурчаў ён.

— Не накліч бяды, родны мой Лаёш,— сказала жонка.

— Я ўжо і так зірнуць нікуды не асмельваюся, каб не выводзіць яго з цярдзення,— сказаў Тот.

— Вось убачыш, ён абавязкова палюбіць цябе! — падбэдзёрыла яго Марышка.— Хай толькі спачатку адаспіцца як след! Хоць трошачку прыйдзе да памяці!.. Цябе ж усе, усе любяць!

Тот толькі ківаў галавой, як чалавек, што не вельмі спадзяецца на лепшае. І быццам рэхам яго сумненняў, насупраць цераз вуліцу, у садзе Цыпрыяні, тужліва завыла прафесарава аўчарка.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

Маёр Вара спаў да самага вечара.

У Марышкі і Агікі клопату было па горла. Пакуль яны смажылі, парылі, мылі і прасавалі, гаспадар дома прымаў наведвальнікаў. Многім з тых, хто празываў урачыстую працэсію, хацелася хоць адным вокам зірнуць на маёра. Тот на дыбачках падводзіў ахвотнікаў да зачыненых дзвярэй і, прачыняючы іх, шэптам казаў:

— Глядзіце на здароўе!

Ён не падганяў цікаўных. Кожны вельмі ўважліва разглядаў соннага гасця: паненка Бакаш — настаўніца, пан прыхадскі свяшчэннік Томаі, Шандар Шошкунці — механік і многія іншыя. Апошні прыйшоў Лёрынцке — сусед-чыгуначнік, які лічыўся прыцелем Лаёша яшчэ з таго часу, калі Тот працаваў на чыгуны, а на самай справе люта яму зайздросціў.

Гэтую зайздрасць падвойвала тая акалічнасць, што ў выніку няўдалага манеўравання цягнікоў уся верхняя частка тулава Лёрынцке (акрамя левай рукі) была ўзята ў гіпс, ад чаго скура ў яго заўсёды свярбела. А сверб — кепскі дарадчык. Яшчэ апоўдні, калі маёр толькі прыбыў, Лёрынцке звярнуў на сябе ўсеагульную ўвагу тым, што дэманстратыўна пазачыняў аканіцы свайго дома. Але цяпер і ён прыпёрся, ды яшчэ хапіў з сабою пляшку кіслага віна, відаць, спадзеючыся, калі маёр ужо ўстаў, пачаставаць яго, падпаіць, пасябраваць, а можа, і перавабіць да сябе. Але і Лёрынцке не прайшоў далей, чым да парога. Там ён мог стаяць і колькі душа просіць любаватца госцем, хоць з адведзенага месца яму адкрываўся для агляду толькі голы ступак правай маёравай нагі. Лёрынцке зрабіў выгляд, што і ад гэтай магчымасці ён у поўным захапленні.

— Якая чароўная маленькая ножка ў пана маёра! — заўважыў ён.

— Зусім нармальная нага,— запярэчыў яму Тот, западозрыўшы няшчырасць.

— Я і не казаў, што ненармальная,— прашаптаў завідушчы сусед.

— Ты быццам зганіў яе.

— І не думаў ганіць,— запратэставаў сусед, які, відаць, і тут не мог саўладаць са сваім кепскім характарам.— Я проста крыху здзівіўся, што ў такога чалавека, як маёр, і раптам такая нага.

— Якая «такая»?

— Я нічога не сказаў,— схлусіў чыгуначнік.— Зусім нармальная і здаровая нага.

— Ты давай не мудры,— асадзіў яго Тот, зачыняючы дзверы.— Ва ўсіх маёраў такія ногі.

Але стрэмка ўсё-такі засталася. Тот вярнуўся назад, прычыніў дзверы і пачаў разглядаць маёраў ступак, які быццам і не быў часткай чалавечага цела... Тады чыйго ж? Можна, яшчаркі, ці іншай халаднакроўнай істоты, ці такога стварэння, якога ён яшчэ зроду не бачыў... Тот хуценька зачыніў дзверы, сеў у шэзлонг, і тут, на шчасце, яго змарыў сон.

Да таго часу, як маёр прачнуўся, Марышка вымыла, высушыла і адпрасавала яго мундзір, да бляску начысціла гузікі і ўсялякія знакі адрознення. Агіка ж мяккай анучкай начысціла маёравы боты, навяла бляск сваім гарачым дыханнем і слінай, як маці, што прыхарашвае толькі што народжанае жарабятка. Яна не пашкадавала часу і сілы, і стаптаныя, патрэсканыя боты аж заблішчалі, калі маёр выйшаў у іх на веранду.

Выгляд у госця быў пахмурны.

— На свіную кілбасу трэба пракручваць мяса? — спытаўся ён.

— Трэба,— адказаў Тот.

— Сасніў сон, быццам мяне выкралі партызаны і парашылі скруціць на фарш. Дасюль чую, як хрумсеў у іх на зубках.

— О божа! — жажнулася Марышка. — Што ж яны, выходзіць, спачатку асмеліліся абсмаліць глыбокапаважанага пана маёра?

— Гэта было самае непрыемнае, — пацвердзіў маёр. — Не лічачы вышэй згаданага факта, спаў я досыць добра.

Гэта было і відаць. Не толькі мундзір на ім зрабіўся больш імпазантны, але і сам носьбіт яго выдаваў куды больш спакойным. З маёравага пагляду знік выраз зацкаванасці, голас гучаў бадзёра, па-начальніцку. Ён з апетытам з'еў гуляш, кураня, выпіў кампот. А пасля багатай вячэры настрой яго зрабіўся настолькі добры, што ён выказаў жаданне агледзець ваколіцы.

Як радаваліся Тоты, калі госць захапляўся, гледзячы на парослы лесам Бабонь і маляўнічую барталапошскую даліну! Нічога не схавалася ад яго пільнай увагі. Маёр адзначыў чысціню ў кватэры, пахваліў дагледжаны сад і быццам напоены сасновым водарам дом.

Пад канец ён і зусім расчуліўся.

— Дарагія Тоты, — сказаў маёр, калі яны вярнуліся на веранду, — я вельмі рады, што прыняў запрашэнне і прыехаў да вас. Пасля дзевяцімесячнага знаходжання на фронце ў вечным брудзе я адчуваю сябе цяпер так, быццам зноў нарадзіўся на свет.

Ён падняў свой келіх і асушыў за здароўе адарванага ад роднай хаты Дзьюлы Тота. Цяпер надышла чарга расчуліцца Тотам.

— Мы таксама шчаслівыя, — дрыготкім голасам пачала Марышка, — што вы зрабілі ласку прыняць наша запрашэнне. А нам і ў сне не магло прысніцца, што ў нашага сына такі камандзір — ну проста залаты чалавек.

— Пра яго вам абсалютна не трэба непакоіцца, — заявіў маёр. — Абяцаю вам, што, як толькі надыдуць халады, я прыкамандзірую яго да сябе. Там, пры штабе батальёна, які добра ацяпляецца, яму не толькі не

страшны мароз, але і само жыццё яго будзе ў бяспецы.

Маёр прыязна кіўнуў і падаўся ў свой пакой.

Тоты не маглі вымавіць слова. Шматтыднёвыя хваляванні, непамерная стома, клопат аб тым, як найлепей прыняць дарагога госця, і вечная трывога за Дзьюлю нарэшце такі далі свой плён.

— Вось бачыш, родны мой Лаёш,— уздыхнула Марышка,— ласка і дабрата робяць цуды.

Пакрысе цямнела. Марышка прыхінулася да мужа і прыгарнула да сябе Агіку. Так яны прабылі некалькі шчаслівых хвілін. Над іх галавамі ззяла зорная жнівеньская ноч; Бабонь, быццам на ўсю сілу сваіх зялёных лёгкіх, дыхаў вечаровым халадком; у пакоі чуліся мерныя і спакойныя маёравы крокі. Тоты радаваліся, што маёр тут, побач, што ён двойчы падкладваў сабе фаршыраванага кураняці, што ён з асалодаю ўдыхае тонкі сасновы водар... Дзьюла, Дзьюла, каб толькі табе ўсё гэта пайшло на карысць! Каб толькі цёпла палілі ў штабе батальёна! Каб толькі не прабраліся туды партызаны! Дзьюла, Дзьюла, каб толькі не здарылася з табой бяды! Дзьюла, Дзьюла, каб толькі ты не замёрз!

Можа, чвэрць гадзіны сядзелі яны на свежым паветры, у нямой цішыні, бо думалі, што госць лёг спаць. Яны стаміліся ад турбот і хваляванняў доўгага дня; Марышка ўжо сабралася была ісці слаць пасцель, ды Тоту заманулася пакурыць.

Ён схадзіў у пакой па цыгарэтку і закурыў, з асалодаю ўдыхаючы тытунёвы дым. Яму прыносілі задавальненне гэтыя маленькія радасці жыцця: вечаровы халадок, зручнае крэсла, блізкасць родных, духмяна-даўкі смак цыгарэтнага дыму. У моманты, калі такія прыемныя адчуванні збіраюцца адно да аднаго, Тот любіў пацягнуцца і пакрактаць. У такіх выпадках ён найчасцей прыгадваў сваю маці.

Вось і цяпер ён з асалодаю пахрустаў суставамі і прастагнаў:

— Охо-хо-хо, мамачка ты мая родненькая, і навшта ты, бедная, мяне пакінула!

У наступныя два тыдні ён больш ні разу не пацягнуўся з асалодаю і не застагнаў, таму што ў тое ж імгненне расчыніліся дзверы і на парозе ўзнік маёр.

— Што здарылася? — спалохана спытаўся ён.— Параніла каго?

— Нічога не здарылася,— крыху збянтэжыўшыся, супакоіў яго Тот.

— Мне пачулася, быццам нехта стагнаў.

— Гэта я стагнаў,— прызнаўся Тот.

— І быццам нехта клікаў сваю маці...

— Гэта таксама быў я,— сказаў Тот.

Ён растлумачыў, збянтэжана ўсміхаючыся, што гэта ў яго такая звычка пацягвацца. І калі пацягваецца, ён стогне. Але зусім без аніякае прычыны. Стогне ад цудоўнага самаадчування.

— Чаму я вельмі рады,— адчаканіў маёр.

Ён змераў Тота паглядам і зноў знік за дзвярамі. Тоты засталіся адны. Ад нечаканасці яны не ведалі, што рабіць, але ўсё роўна нічога не паспелі б зрабіць, таму што ў дзвярах зноў паказаўся маёр. Ён двойчы абышоў вакол Тота, пасля спытаўся:

— Ну, што новага?

— Роўным чынам нічога, глыбокапаважаны пан маёр.

— Вы ўсё яшчэ цудоўна сябе адчуваеце?

— У мяне няма прычын скардзіцца на што-небудзь,— сказаў Тот.

— А чаму вы сябе так цудоўна адчуваеце?

— Чаму? — задумаўся Тот.— Ды проста так.

Маёр уважліва агледзеў Тота з галавы да ног, ад чаго той надзвычай збянтэжыўся і адважваўся рабіць толькі неглыбокія зацяжкі, пакуль госць зноў не пайшоў у свой пакой. Аднак неўзабаве ён зноў выйшаў і зноў стаў разглядаць Тота.

— Што-небудзь здарылася?

— Не, нічога не здарылася.

— Але ж у вас не гарыць цыгарэта.

— І праўда,— прызнаўся Тот.— Я яе патушыў.

— Дык што, уласна кажучы, вы робіце тут, на верандзе?

— Проста дыхаю паветрам.

— І нічога больш?

— Ды амаль нічога,— прызнаўся пасля кароткага роздуму Тот.

Ці задаволіла госця такое тлумачэнне, так і не ўдалося высветліць. Але цяпер маёр ужо шпарчэй хадзіў сюды-туды па пакоі і куды хутчэй вярнуўся на веранду, чым тыя разы.

— Паслухайце, Тот,— звярнуўся ён да гаспадара, які спалохана здрыгануўся.— Ці не маеце жадання згуляць партыю ў шахматы?

— Вельмі шкадую, пан маёр, але я не ўмею.

— Дык мо перакінемся ў «лорум»?

— І ў картах я не кумекаю,— засаромеўся Тот.

— Тады згуляем у даміно.

Тот ужо ледзьве асмельваўся дыхаць.

— Бяда ў тым,— нарэшце адважыўся ён,— што я наогул не разбіраюся ні ў якіх гульнях.

Маёр з амаль непрыхаваным асуджэннем пайшоў у свой пакой. Нават крокаў яго больш не было чуваць. Ніводнага гуку не далятала з пакоя, і гэта надзвычай прыгнятала Тотаў. Яны сядзелі не варухнуўшыся, быццам іх зачаравала цішыня, што запанавала ў доме, і баяліся нават глядзець адно на аднаго.

На гэты раз дзверы расчыніліся не хутка. Тот паспрабаваў быў адсунуцца разам з крэслам назад, бо госць падышоў упрытык і ўтаропіўся ў яго пранізлівым паглядом, але не змог.

— Дарагі Тот,— пачаў маёр.— Спадзяюся, я не замінаю вам?

— Аніколькі, — адказаў Тот.

— Тады пагаворым шчыра. Ці няма ў вас адчування, што вам нечага не хапае?

Тот задумаўся.

— Хіба што мой вішнёвы муштук недзе прапаў, але я выражу сабе новы.

— Я меў на ўвазе не ў матэрыяльным сэнсе. Я намякаў на згубныя вынікі бяздзейнасці.

Тот разгубіўся. Ён запытальна паглядзеў на жонку, а тая, у сваю чаргу, няўцямна зірнула на яго, быццам чакаючы тлумачэння.

— Я бачу, вы не разумеце, — зрабіў вывад маёр Вара. — Справа вось у чым, Тоты. У цёмным пакоі самы ціхі гук здаецца ў шмат разоў гучнейшы. Так і бяздзейнасць — яна ўплывае на ўвесь арганізм, як цемра на органы слыху. Яна ўзмацняе ўнутраныя шумы, выклікае міражы ў вачах і трэск у мазгах. Калі маім салдатам няма чаго рабіць, я заўсёды прымушаю іх зразаць і зноў ушываць гузікі ў штанах. Гэта іх выдатна супакойвае. Спадзяюся, вы разумеце, што я хачу сказаць?

Тоты зноў пераглянуліся, яшчэ больш бездапаможна, чым раней.

Крыху павагаўшыся, Марышка асмелілася:

— Калі ў глыбокапаважанага пана маёра адарваліся гузікі, дык я з радасцю іх ушыю.

— Вы зусім няправільна ўспрынялі мае словы, — незадаволена адмахнуўся маёр. — Скажыце мне, прынамсі, ці не знойдзеца ў доме добра зблытанай вяроўкі.

— Ды напэўна знойдзеца, — узрадавалася Марышка. — А навошта яна спатрэбілася глыбокапаважанаму пану маёру?

— Каб яе разблытаць! — раздражнёна растлумачыў госць. — Я не магу, як вы, сядзець без работы.

— Дык чаго ж вы не зрабілі ласкі сказаць пра гэта раней? — звонка ўсклікнула Агіка, якая — ужо не пер-

шы раз — лепш ацэньвала сітуацыю, чым дарослыя.—
Мы з мамай ніколі не сядзім склаўшы рукі.

— А чым жа вы займаецеся?

— Вечерамі, калі іншага клопату няма, мы звычайна складваем кардонкі.

Вочы ў маёра бліснулі.

— Кардонкі? — паўтарыў ён. Пасля ўсклікнуў: —
Страшэнна цікава! А што за кардонкі?

У сувязі з абставінамі ваеннага часу вытворчасць фабрыкі перавязачных сродкаў «Санітас» у Эгеры павялічылася ў шмат разоў. Пры гэтым на фабрыцы працаваў толькі адзін аўтамат, які выпускаў упаковачныя кардонкі, і горы марлі, бінту і ваты не было ў што ўпакоўваць. І тады нямала бяднейшых людзей — нават паўяўрэяў — атрымалі лёгкую надомную працу.

Тоты бралі з фабрыкі лісты кардону, Марышка па зацверджаным трафарэце разразала іх, а Агіка складвала з іх скрыначкі. Гаспадар дома ў гэты час звычайна проста сядзеў, курыў і з пяшчотнай усмешкай пазіраў на іх. Калі было ўжо позна, ён нават падрэмаваў, і тады Марышка старалася не шумець станком-разаком. Станок атрымаў сваю назву дзякуючы таму, што пераплётчыкі аналагічным чынам абразаюць краі аркушаў; увогуле ж разак змайстраваў сам Тот з некалькіх дошак і сашмараванага кухоннага нажа, каб Марышцы зручней было выразаць загатоўкі з кардону.

Да гэтага часу нікому з іх і ў галаву не прыходзіла, што Тот таксама можа далучыцца да працы. Вельмі цяжка было б сумясціць годнасць вясковага брандмайстра з гэтым чыста жаночым заняткам.

* * *

Але маёр Вара не баяўся за свой аўтарытэт.

З відочным задавальненнем разглядаў ён вялікія шурпатыя лісты кардону. Усхвалявана сачыў, як пры-

вінчваюць разак да стала. А калі пачалі складваць з нарэзанага кардону скрыначкі, маёр настолькі захапіўся, што тут жа падсунуў сабе крэсла. Адхіліўшы ветлівыя пратэсты гаспадароў, ён з велізарным захапленнем і зайздроснай спрытнасцю таксама ўзяўся складваць кардонкі. Пазней, пасля невялікай трэніроўкі, маёр асвоіў і разак.

— Якая лёгкая ў вас рука! — дзівілася Марышка.

— Вы адзін робіце болей, чым мы ўдзвюх! — дадала Агіка.

Чуў іх маёр ці не чуў? Ён нават і вокам не міргнуў, толькі рукі яго хадзілі несупынна, быццам баяліся прапусціць хоць адзін рух. Усе працавалі ў поўным маўчанні. І толькі калі вырасла ладнаватая кучка гатовых скрыначак, маёр звярнуў увагу на Тота.

— А вы, дарагі Тот? — пацікавіўся ён.— Што ж вы не далучаецеся да нас?

— Я? — здзівіўся Тот.

І ўсміхнуўся. Жанчыны засмяяліся ад гэтай недарэчнай прапановы. Аднак маёр не смяўся і нават не ўсміхаўся, а ўзяўся ўсур'ёз угаворваць гаспадара змайстраваць хоць адну кардонку.

Тот, крыху павагаўшыся, згадзіўся, але нязграбнае, ледзь падобнае на скрыначку збудаванне, якое ён з вялікай цяжкасцю склаў, адразу ж і развалілася ў яго ў руках. Даланя ў Тота была велічынёй з добрую пательню.

— А-а-а,— усміхнуўся ён.— Гэта не па мне.

— Чаму ж!

— Няма ў мяне спрыту ў руках.

— І ў мяне яго няшмат,— сказаў маёр,— але ж я ўсё-такі неяк спраўляюся.

Чалавек часам (напрыклад, у стане афекту) гаворыць не тое, што хацеў бы сказаць. Між тым Тот быў зусім спакойны і не толькі тады, але і праз некалькі тыдняў кляўся, што на словы маёра ён досыць пачці-

ва — нават больш, ледзь не падлізваючыся, адказаў так:

— Глыбокапаважаны пан маёр нават вельмі добра спраўляецца!

Гэтыя словы выклікалі зусім нечаканую рэакцыю.

Спачатку маёр Вара ўтаропіўся ў Тота. Потым паялеў. Вочы яго звужыліся, кардонка выпала ў яго з рук. Ён ускочыў з крэсла і не сваім голасам заверашчаў на Тота:

— Я патрабую, паўтарыце, што вы сказалі!

— Я сказаў,— паўтарыў Тот,— што глыбокапаважаны пан маёр вельмі добра спраўляецца!

— Вы чулі? — павярнуўся маёр да жанчын. Пасля, пачырванеўшы ад абурэння, накінуўся на Тота.— Якое вы маеце права называць мяне «чортам»? Я — маёр і папярэджваю вас, што на фронце за такую абразу расстрэльваюць!

Настала цішыня. Такая цішыня, што і апісаць немагчыма. Гэтакая цішыня бывае ў магіле, дзе пахаваны глуханямы. Ніхто не адважваўся загаварыць, разумеючы, што гэта толькі ўскладніла б і без таго нялёгкае становішча.

Справа ў тым, што не толькі маёр адчуваў сябе зняважаным (і з поўным правам) за тое, што яго назвалі «чортам».

Пакрыўдзіўся і Тот (таксама не без падстаў), бо верыў, што сказаў не «чорт», а «маёр». Няма большага прыніжэння, чым калі перакручваюць сэнс сказанага з самым лепшым намерам.

Была збянтэжана і Марышка. Ёй, праўда, пачулася слова «маёр», іншага слова і не магла пачуць адданая жонка, якая паважае, шануе і любіць свайго мужа. Але бяда ў тым, што маёра Марышка таксама паважала... Вось чаму ў такі адказны момант яна проста маўчала, пераводзячы спалоханы позірк з аднаго куміра на другога.

А Агіка! Тая глядзела толькі на бацьку, і ружы на яе пунсовых шчочках сталі яшчэ больш пунсовыя. Справа ў тым, што яна не чула ні слова «маёр», ні слова «чорт». Ёй падалося, што бацька назваў маёра «аслом».

Не, тут нешта не так.

Прырода закладвае ў дзецях парасткі насмешкі з недахопаў бацькоў. Аднак Агіка была выключэннем з правілаў — адзін выпадак на тысячу. Таму яна, хоць і ясна чула слова «асёл», палічыла за лепшае не паверыць уласным вушам, чым асудзіць горача любімага бацьку. Больш таго, яна нават прыўзнялася і галаском ад хвалявання танюсенькім, бы нітачка, выпаліла:

— Не кажыце так, калі ласка! Мой тата не мог вымавіць такога благога слова!

— Вядома! — спахапілася Ма рышка. — Тут нейкае непаразуменне. Мой муж зроду нікога не пакрыўдзіў, праўда ж, Лаёш, родны мой?

— Ніколі! — сказаў Тот, якога відавочна ўсхвалявала ўдала знойдзенае слова «непаразуменне». — Толькі адзін раз было, што я палічыў жонку пана прафесара Цыпрыяні за агароднае пудзіла і няветліва павярнуўся да яе задам. Але ж у тым выпадку выйшла непаразуменне. А ўжо пана маёра я не магу зняважыць нават і па непаразуменні!

Маёр завагаўся.

— Можа, я сапраўды недачуў, — сказаў ён. — Але я не хацеў бы, каб гэта яшчэ раз паўтарылася.

Тоты з палёгкай уздыхнулі. Яны кляліся, што такое больш ніколі не паўторыцца.

Маёр супакоіўся.

— Забудзем усё, дарагі Тот, — велікадушна прапанаваў ён, — і вернемся да нашых кардонак. Шкада кожнай страчанай хвіліны.

Яны селі. І Тот таксама сеў. Той самы Тот, які яшчэ зусім нядаўна пагарджаў гэтым заняткам, лічачы яго

чыста бабскай справай, цяпер радаваўся, што можа займацца ім разам з усімі... А яго ж ніхто не няволіў, проста ўсе моўчкі пацясніліся, даючы яму месца. Вядома, як ён ні стараўся, з-пад яго рук выходзілі адны няўдалыя, перакошаныя скрыначкі, але, на шчасце, ніхто яго не папракаў, хіба толькі паблажліва ўсміхаліся.

Мір быў адноўлены. Цяпер яны падоўгу не абменьваліся ні словам, чуўся толькі гулкі лязгат разака.

Свежым подыхам прахалоды цягнула з гор. На лясных палянах па схілах Бабоня замігцелі вогнішчы смалакураў. Але Тоты нічога не заўважалі. Забыўшыся пра ўсё на свеце, яны ўсё рэзалі і рэзалі і складалі кардонкі. Праз гадзіну маёр ветліва пацікавіўся:

— Можа, вы хочаце спаць?

У Тота зліпаліся вочы, але ён запэўніў маёра, што яны і не думаюць класціся. Работа працягвалася.

Праз нейкі час маёр паўтарыў сваё пытанне. Тоты ў адзін голас завучана прамовілі, што зусім не хочуць спаць.

Калі маёр спытаўся трэці раз, Марышка, якой нясцерпна засвярбела левае вока, адказала, што калі пан маёр мае намер адпачыць, дык і яны гатовы адкласці работу.

— Не хачу я адпачываць! — сказаў маёр. — На жаль, я вельмі дрэнна сплю.

— Ад свежага горнага паветра ў нас засыналі нават тыя госці, што пакутавалі ад застарэлай бяссонніцы, — заўважыў Тот.

— Мне і паветра не паможа, — махнуў рукой маёр Вара. — Я з вялікай радасцю да самай раніцы складаў бы кардонкі.

Скрыначка ў руках у Тота, які прывык рана класціся спаць, спляскалася. Ад стомы твар у яго перамяніўся; спалоханым позірмам утаропіўся ён у маёра. Але тут Марышка таўханула яго пад сталом нагой, і Тот, сабраўшы ўсю сваю вытрымку, усміхнуўся.

— І я якраз толькі ўцягнуўся,— сказаў ён.
Усе зноў заняліся кардонкамі.

* * *

Паштоўка з фронту

«Дарагія мае тата, мама і Агіка! Мы знаходзімся ў Курску. Пішу спехам, таму што зараз мы пойдзем у лазню, а пасля рушым назад. Спяшаюся паведаміць вам, дарагія мае, каб вы не забываліся займаць гасця вечарамі. Справа ў тым, што ён з прычыны разладжанай нервовай сістэмы спіць не ноччу, а ўдзень. А з надыходам цемнаты, калі найбольшая небяспека з боку партызанаў, ён мае патрэбу ў кампаніі, і мы звычайна разганяем яго кепскі настрой гульнёй у карты ці іншымі забаўкамі. У такія хвіліны пан маёр не любіць, калі хто ідзе спаць, нават нязначная прыкмета санлівасці раздражняе яго. Прашу вас, памятайце пра гэта і старайцеся яму дагадзіць».

(Прышла са спазненнем.)

* * *

У пачатку другой гадзіны Лаёш Тот пазяхнуў.

Ён, бывала, пазяхаў і раней, але гэта не мела нейкіх асаблівых вынікаў. Цяпер жа ён нават скалануўся: такая дзіўная настала цішыня. Вядома, і да гэтага было ціха, але цяпер цішыня ахінала Тота чымсьці халодным. Усе глядзелі на яго. Яму таксама хацелася зірнуць на сябе, але гэта было немагчыма.

Маёр, які працаваў на разаку, нарэшце парушыў маўчанне:

— Што такое?

— Я пазяхнуў,— прызнаўся Тот.

І зноў мёртвая цішыня. Усе глядзелі на Тота. Ніхто

не сказаў, што няможна пазяхаць, але ён і сам разумеў, што даў маху.

— Гэта я ва ўсім вінаваты,— сказаў праз нейкі час маёр, які выглядаў хутчэй засмучаным, чым пакрыўджаным.— Я думаў, што такі занятак вам па душы.

— Але ж я зусім не хачу спаць,— апраўдваўся Тот.

— Чаго ж вы тады пазяхалі?

— Пазяханне,— растлумачыў Тот,— у мяне зусім не адзнака санлівасці.

— Можа, вы і цяпер добра сябе адчуваеце? — падазрона спытаўся госць.— Можа, і пазяхалі ад цудоўнага самаадчування?

— Ну вядома ж! — сказаў Тот.

— Ён заўсёды так пазяхае,— пацвердзіла Марышка.

— Тата — ён у нас такі,— дадала Агіка.

Не так і лёгка ўдалося ім пераканаць маёра.

— Скажыце шчыра, чым бы вы хацелі займацца? — дапытваўся маёр.

— Рабіць скрыначкі! — заявіў Тот тонам, які не дапускаў сумнення.

— Ну, калі вы ўжо так настойваеце, мы можам прадоўжыць! — пагадзіўся госць.

І зноў яны рэзалі і складалі, рэзалі і складалі кардонкі. Зоркі памалу бляклі, на схілах Бабоня гаслі вогнішчы смалакураў.

— Позна ўжо,— зазначыў маёр.— Вы ўсё яшчэ не хочаце класціся?

— Асабіста я не,— сказала Марышка.

— І я таксама,— бадзёрым галаском прашчабятала Агіка.

Тот паспрабаваў быў пратэставаць, але выціснуў з сябе толькі нейкі дзынклівы гук, бо язык у яго не вярочаўся. Усе моўчкі рабілі кардонкі.

Маёр Вара не выяўляў ніякіх адзнак стомленасці, і рукі Агікі бегалі ўсё гэтак жа спрытна — бо дзяўчаткі ў такім узросце з большаю ахвотаю наогул не кла-

ліся б спаць. У Марышкі цела быццам свінцом налілося, ногі ацяклі і замлелі, але рукі, дзякаваць богу, яшчэ слухаліся яе. Найгорш даводзілася Лаёшу Тоту. Галава ў яго мерна гудзела. Усе органы пачуццяў начыста адмовіліся службыць. Пачаліся галюцынацыі. Вось ён хутка нагнуўся ўперад — яму падалося, быццам па верандзе прагрукатаў хуткі цягнік. З-пад яго рук выходзілі не скрыначкі, а бясформныя камякі кардону.

Праспяваў певень. Тот яго не пачуў. Пачало світаць. Змрок памалу расейваўся. Тот нічога не заўважаў. Аднак маёр Вара нечакана перапыніў работу.

— Ужо развіднела,— сказаў ён.— Пара ўсім класціся.

Усе падняліся, толькі адзін Тот застаўся за сталом.

Ён машынальна сціскаў у пальцах гатовыя кардонкі.

— Мы вельмі прыемна прабавілі час,— сказаў маёр.

— І нам таксама было вельмі прыемна,— усміхнулася Марышка.

— Спадзяюся, заўтра прадоўжым?

— Абавязкова прадоўжым,— запэўніла Марышка.

— Прыемных сноў! — развітаўся госць.

— Добрай ночы! — адказала Марышка, крыху запнуўшыся, быццам згубіла язык ва ўласным роце.

Госць пайшоў у свой пакой, а яны засталіся на сваіх месцах, бо іншае што не прыйшло ім у галаву. Ім наогул нічога больш не прыходзіла ў галаву. Тот паволі апусціў галаву на грудзі, але вочы ён забыўся заплюшчыць — так і глядзеў перад сабой пустым, ашкляненым паглядам, як глядзіць вараная рыба з міскі з юшкай. Потым прываліўся да стала і захроп.

Марышка і Агіка ледзь паднялі яго з крэсла. Грамознае цела гайдалася між імі ўзад-уперад, а потым раптам абрынулася на ложак, як паваленая калона.

Узыходзіла сонца.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Быў у Тотаў свята беражоны альбом у чырвонай вокладцы, куды ўдзячныя кватаранты запісвалі свае водгукі. Вось асобныя з іх:

«Бяссонніца і адсутнасць апетыту, што мучылі мяне пасля смерці дарагога майго мужа, быццам па знаку чараўніка зніклі дзякуючы цудоўнаму горнаму паветру.

Удава Морваі Густаўне».

«Гэты дом — астравок цішыні, дзе толькі і можа адпачыць чалавек, які не выносіць шуму.

Аладар Філатары,
літаўрыст опернага аркестра».

«У той час як нацыя вядзе барацьбу не на жыццё, а на смерць супраць чырвонай бальшавіцкай небяспекі, тутэйшая непараўнаная ежа на чыстым масле дала мне новыя сілы для гэтай барацьбы.

Феранц Касані,
Compagnie Internationale de Wagons Lits,
праваднік вагона».

«Röslein, Röslein, Röslein fein,
Röslein auf der Heide! ¹

Карай Г. Хамерман,
гарадскія бойні».

Знясілены пасля бяссоннай начы Тот ахвотна праспаў бы ўвесь дзень. Але ж жыццё не можа спыніцца ад капрызу аднаго маёра. І сёння, як звычайна, Тоту трэба было падаць рапарт аб стане пажарнай аховы, наносіць вады з артэзіянскага калодзежа, абысці з канца ў канец даручаны яму ўчастак, пабяліць тэнісны корт у прафесара Цыпрыяні і гэтак далей і да таго

¹ Ружачка, ружачка, ружа-краса,
Ружачка на лузе!

(Перайначаная цытата
з верша Ё. В. Гётэ.)

падобнае. Агіка прынесла малака, схадзіла ў краму, накарміла курэй. Марышку ж, акрамя абслугоўвання да-рагога гасця, чакала мыццё бялізны ў прафесара і на-нашараваная падлога ў яго прападобнасці пана Томаі,— такія толькі самыя важныя са штодзённых клопатаў гэтай сям'і.

У дадатак да ўсяго з прыбыццём маёра Вара ўвесь дзённы распарадак Тотаў пайшоў дагары нагамі. Па-колькі гасць прачнуўся толькі пасля поўдня, у абед яны снедалі. Цяперашні абед раней называўся вячэрай, а цяперашняя вячэра наогул ніяк не называлася, таму што раней гэтай парою яны ўсе спалі як пшаніцу пра-даўшы.

І вось, тым першым ранкам, паспаўшы ўсяго гадзін-кі паўтары, пасля доўгіх крыкаў і штурханіны, Тот расплюшчыў вочы і, усё яшчэ будучы ў прыгнечаным настроі, утаропіўся кудысьці, разбіты душой і целам. Прыгадаўшы падзеі мінулага дня і ўявіўшы дні на-ступныя, ён незадаволена буркнуў:

— Баюся, не скончыцца ўсё гэта дабром, Марышка!

Жонка падала яму кубачак сырадою і, каб суце-шыць, тыцнула ў рукі запаветны альбом у чырвонай вокладцы. Яна нагадала Тоту, у якім цяжкім нервовым стане прыехалі ў Матрасентану Карай Г. Хамерман, удава Морваі і іншыя кватаранты, але тут, пад уплы-вам дабратворнага асяроддзя, як бачыш сталі на ногі. Не кажучы ўжо пра Фрыдзеша Кошта, пажылога ма-стака, які цэлы год рэстаўраваў фрэскі на купале ба-зілікі, і пры гэтым ірэальныя маштабы купала і фрэсак да такой ступені задурылі яму галаву, што рэстаўратар зусім страціў рэальнае адчуванне раўнавагі. Калі ён прыехаў да Тотаў, яму здавалася, што падлога ў яго пад нагамі горбіцца, і мастак мог хадзіць па пакоі, толькі трымаючыся за вяроўку, прывязаную да клямкі. Але гаючае горнае паветра і тут зрабіла сваю добрую справу!

Вось што напісаў мастак у альбоме:

«У добрым самаадчуванні, без вяроўкі, пакідаю я гэты чароўны куточак».

— Успомні, у якім цяжкім стане прыехаў да нас мастак, — даказвала Марышка. — А ён жа прыбыў у Матрасентану ўсяго толькі з купала святой базілікі, а наш маёр — проста з фронту. Не трэба падаць духам, хай не адразу, памалу, але і маёр пойдзе на папраўку...

Лаёш Тот не надта каб у гэта верыў.

— Добра, добра... — зноў буркнуў ён. — Але што гэта будзе, калі нам ночы навывёт давядзецца складаць гэтыя кардонкі?! Без сну ж не пражывеш, Марышка!

Тот правільна прадбачыў, што ім давядзецца ночы навывёт складаць кардонкі, ён толькі не ўлічыў аднаго: здольнасці чалавечай натуры прыстасоўвацца. Вядома, ідэальна, калі чалавек спіць восем гадзін запар, але нават калі ён прыхваткамі дрэмле па чвэртцы гадзіны, па дзесяць хвілін, і гэта можа служыць такім самым адпачынкам для арганізма. Аказалася, што можна падрамаць у крамніка, пакуль ён адважвае соду, на клумбе славурых цюльпанаў у прафесара Цыпрыяні, калі іх паліваеш, чакаючы, пакуль не астыне гарачы суп, пакуль не закіпіць кава, і нават пад сталом прыкархнуць на паўгадзінкі, калі туды раптам што-небудзь закоціцца. А яшчэ пазней высветлілася, што і пры складанні кардонак зусім не абавязкова высільвацца.

Справа ў тым, што госць, на вялікую радасць Тотаў, з другой жа начы цалкам прысвяціў сябе разаку. А паколькі на кожным лісце кардону трэба было рабіць па восем надрэзаў, маёр хутка адстаў ад тых, хто складаў загатоўкі: іх жа было трое супраць аднаго. Ён працаваў без аддыхі, але ўсе яго намаганні былі марныя, Тоты пакрысе прылаўчыліся рабіць кароткія перадышкі.

Спачатку яны нейкі час давалі адпачынак рукам. Пасля дазволілі сабе заплюшчваць вочы і глыбока ды-

хаць носам, што таксама аказалася не самай горшай формай адпачынку. Маёр, захоплены работай, нічога не бачыў і не чуў, і Тоты зусім асмялелі. Пад канец яны расклалі ў садзе шэзлонг пад туямі і, спрытна змяняючы адно аднаго, адпачывалі там.

— Пардон, прашу прабачэння,— казаў хто-небудзь з іх, быццам меў на ўвазе нешта зусім іншае, і драмаў чвэртку гадзіны ў халадку.

А маёр Вара між тым працаваў, як машына: закладаў кардонныя лісты пад нож, падымаў руку, рэзаў, закладаў новыя лісты, зноў рэзаў... Ён нават не заўважыў, як на трэці дзень Тоты знікалі ўжо на пару,— вярнуўшыся ж, яны гуляючы наганялі ўпушчанае. Аднак нейкае цьмянае падазрэнне, пэўна, усё ж мільгала ў яго, таму што аднойчы, калі ўсе трое сядзелі ля стала і Тот на хвіліну аддаўся марам, маёр раптам перапыніў работу.

— Што здарылася? — спытаўся ён.

— Ды нічога не здарылася,— адказаў Тот.

— Тады ў што вы так угледзеліся?

— Матылёк нейкі заляцеў.

— Які яшчэ матылёк?

— На крылцах дзве жоўценькія крапінкі і тры чырвоненькія,— паведаміў Тот.

— Дык вось чым вы займаецеся, паважаны Тот!

— Ды я толькі разок на яго зірнуў,— сказаў Тот.

— Толькі зірнуў! — раздражнёна паўтарыў маёр.—

А самі нябось падумалі: добра б яго злавіць ды прыстукнуць.

— Чаму вы зрабілі ласку падумаць гэтак, глыбока-паважаны пан маёр? — здзівіўся Тот.

— Так гэта ці не так? — дапытваўся маёр.

— Здаецца, у мяне прамільгнула такая думка,— прызнаўся Тот.

— Так я і ведаў! — усклікнуў маёр.

Ён падхапіўся і захадзіў сюды-туды па пакоі, кідаю-

чы пранізлівыя пагляды на Тота, які міжволі зажмурыўся і ўгнуў галаву, хоць і не ведаў добра, што ж ён такое зрабіў. Аднак госць неўзабаве ўсё ім растлумачыў.

— Вось што, Тоты,— пачаў ён, стрымліваючы незадаволенасць.— Я надзвычай удзячны вам за гасцінасць, але так далей быць не можа. Калі вы ў час работы думаеце пра нешта іншае, дык усё, што мы тут робім,— марная трата сілы.

Запанавала цішыня. Тот ужо зразумеў, што сам, сваімі ж словамі падкінуў паленца ў вогнішча, і толькі не ведаў, як выправіць памылку.

— Я цалкам і поўнасцю прызнаю, што вы маеце рацыю, глыбокапаважаны пан маёр,— лісліва заўважыў ён,— але ж, мне здаецца, нельга думцы забараніць прыйсці чалавеку ў галаву.

— Ну як жа нельга! — усклікнуў маёр.— У сабакі, напрыклад, чатыры лапы, але ж ён не разб'ягаецца праз гэта адначасова ў чатыры бакі. Ці, можа, вам калі-небудзь трапляўся сабака, які бегаў на ўсе чатыры бакі?

Тот пасля кароткага роздуму пагадзіўся, што таго сабакі бачыць яму не даводзілася.

— Мой малодшы брат і яго сям'я і так пакрыўдзіліся, што я не ў іх праводжу свой адпачынак. Калі вы хочаце, каб я застаўся тут, пастарайцеся, каб такія выпадкі не паўтараліся.

Тот заявіў, што гатовы на любыя ахвяры, але яму не зусім зразумела, што ён павінен рабіць.

— Здаецца, мы не разумеем адзін аднаго,— злосна заўважыў маёр.— Прыяду наступны прыклад. Звернемся да працэсу харчавання. Вы ж таксама звычайна прымаеце ежу, ці не так?

— Ем, вядома,— пагадзіўся Тот.

— Ну дык з чаго складаецца гэты працэс? Адкусванне, перажоўванне ежы, выдзяленне сліны, глытанне. Адзіны непадзельны працэс, які нічым не парушаец-

ца. Каб вам лепш зразумець, прывяду яшчэ адзін прыклад. Вы ведаеце «Гімн», дарагі Тот?

Тот сказаў, што ведае.

— Вы маглі б сказаць мне першы радок?

— «Божа, аберагай венграў»,— сказаў Тот.

— Правільна,— кіўнуў маёр.— Ну, прыйшло вам пры гэтым што-небудзь у галаву?

Тот адказаў, што нічога не прыйшло.

— Вось да гэтага я і хацеў вас падвесці,— сказаў маёр.— Спадзяюся, цяпер вы зразумелі, што я хачу сказаць?

Тот заявіў, што вельмі многае праяснілася ўжо, аднак паасобныя дэталі ўсё яшчэ застаюцца быццам у цяні.

— Хай будзе святло! — сказаў маёр.

На гэты раз прыкладам паслужыў уласны маёраў батальён. Маёр заўважыў, што часовая бяздзейнасць больш небяспечная, чым суцэльнае марнаванне часу; той, хто зусім нічога не робіць, прынамсі, мае час на тое, каб давесці да ладу свае думкі, калі ж чалавек папераменна то штосьці робіць, то нічога не робіць, дык у час вымушаных перапынкаў ён становіцца лялькай уласных думак. Тое ж самае здарылася з Тотам і матыльком у жоўтую і чырвоную крапінкі.

— Вам зразумелы ход маіх думак? — пацікавіўся маёр.

Агіка сказала, што зразумелы. Тот сказаў: амаль. Марышка не сказала нічога, толькі ўздыхнула: ах, Дзьюла, Дзьюла!

— Тады я спрашчу пытанне,— прадоўжыў маёр Вара з сапраўды бясконцым цярапеннем.— Вы, дарагі Тот, можаце і не ўнікаць ва ўсе гэтыя тэарэтычныя выкладкі. Ваш клопат толькі не экстрапаліраваць пустотаў думкі, што ўтвараюцца пры складванні кардонак. Я думаю, што гэта не так і цяжка. Можна, у вас ужо ёсць якія-небудзь прапановы, дарагі Тот?

Настала кароткая паўза. Тот прыгнечана глядзеў перад сабою. Марышка адвярнулася, каб схваць слёзы на вачах, паніка ахавіла Тотаў, акрамя самага маладога члена сям'і.

— Але ж гэта і праўда проста! — усклікнула Агіка сваім танюсенькім, як званочак, галаском.— Па-мойму, наш цяперашні разак малы, і таму пан маёр не паявае за намі.

— Брава! — пахвальна сказаў маёр.— У вашай дачкі светлая галава. Усё астатняе цяпер ужо дзіцячыя забаўкі, дарагі Тот.

Тым часам развіднела. Маёр пажадаў усім добрай ночы і пайшоў у свой пакой. Кажуць, стрэлачнікі і пажарнікі могуць спаць, калі захочуць, аднак на гэты раз Тот не змружыў вачэй. Ён падняўся разбіты і пакутаваў увесь ранак. У галаве ў яго смылела, але ён упарта напружваў мазгі, спрабуючы думаць седзячы, стоячы і нават у перакошаным стане, аднак, калі маёр падняўся пасля сну і падступіўся да яго, чакаючы адказу, Тот адно толькі і змог сказаць:

— На жаль, мне да гэтага часу нічога не прыйшло ў галаву, глыбокапаважаны пан маёр.

— Не бяда! — падбадзёрыў яго маёр.— Цішэй едзеш — далей будзеш!

Гэта суцяшэнне нейкім чынам супакоіла Тота. Яны селі снедаць (па-старому — абедаць). Марышка напаяла булак. Можна, гэты ласунак паспрыяе мысліцельнаму працэсу. У канцы снядання Тот нечакана падняўся і перарывістым голасам прамовіў:

— Пан маёр, здаецца, нешта свеціцца!

— Прыміце мае пажаданні ўдачы! — зарадаваўся маёр.— Што б гэта магло быць?

Лоб у Тота пайшоў зморшчынамі. Ён зноў сеў на месца.

— На жаль, мне прыйшло ў галаву не тое, чаго я чакаў, а зусім іншае.

Маёр не паказаў нецярпення; наадварот, ён зусім з неўласцівай яму пшчотнасцю абыходзіўся з Тотам. Не дазваляў перашкаджаць яму. Загадаў Марышцы зварыць мужу моцнай кавы. Угаворваў Тота выкурыць цыгарэту. Тот выпіў каву, закурыў цыгарэту. Праз чвэрць гадзіны ён зноў загаварыў:

— Вось, вось, вось... Нібыта пачынае вырысоўвацца...

— Я так і ведаў! — усклікнуў маёр і ляпнуў Тота па плячы.

Маёр па-сяброўску паляпаў яго па плячы — такога яшчэ не было. Тот страшэнна збянтэжыўся; з перапаханым тварам ён паведаміў, што, калі пан маёр ляпнуў яго па плячы, у яго выскачыла з галавы тое, што ён прыдумаў. Але і тут не здарылася нічога страшнага. Маёр цяпер усё дараваў Тоту: ён няньчыўся з ім, як маці з дзіцем. Замест «пан Тот» маёр пачаў зваць яго Тоцікам; але мэты сваёй гэтай тактыкай не дасягнуў, наадварот — чым ласкавей ён з ім абыходзіўся, тым большы жах апаноўваў Тота.

Аднак мазгі яго ўсё ж варочаліся, як паравы рухавік, і вынікі неўзабаве былі.

У чатыры гадзіны дзесяць мінут ён сказаў, што пакуль нічога яму ў галаву не прыходзіць.

У чатыры гадзіны дваццаць мінут усё яшчэ нічога не адбылося.

Праз сем мінут ён падняўся. Яму здаецца, сказаў Тот, ён на правільным шляху, але, улічваючы мінулае, ён не хоча абганяць падзеі.

Без чвэрткі пяць заявіў:

— Гатова!

Твар яго палымнеў, вочы гарэлі.

— Глыбокапаважаны пан маёр! — абвясціў ён у пяць мінут на шостую.— Мне прыйшла ў галаву смелая думка. Калі наш разак малы, значыцца, трэба зрабіць новы, большы!

Зняможаны, ён абсунуўся ў крэсла.

Маёр Вара самымі пахвальнымі словамі выказаў сваё задавальненне.

Тот са стомленай усмешкай прымаў віншаванні.

Пан маёр пацікавіўся, ці можна ажыццявіць гэтае шматабяцальнае рашэнне.

Ды вельмі лёгка ўсё гэта зрабіць, запэўніў Тот. Калі ён змог змайстраваць малы разак, дык змайструе і большы.

Яшчэ пытанне: ці можна будзе закладаць у новую машынку больш лістоў кардону?

Куды больш! Тры, чатыры, а можа, і пяць!

Калі ж, спытаўся маёр, называючы Тота ўжо не «Тоцікам», а «Тотачкам», калі ж можна пачаць яго рабіць?

Ды хоць цяпер. Матэрыял патрэбны ёсць — можна выкарыстаць козлы, што стаяць пад паветкай, ды і розных дошак хапае, ёсць нават сталёвы стрыжань даўжынёй прыкладна на выцягнутую руку, з яго няцяжка вытачыць ручку да новага разака.

— Ну, тады за работу! — загарэўся маёр. — Шкада і мінуты марнаваць, калі можна заняцца разаком!

* * *

Гадзіннікавы механізм у прынцыпе заўсёды правільна адлічвае час. (Калі яго не трасуць і калі не браць у разлік зношвання асобных дэталёў.)

Возьмем, напрыклад, кішэнны гадзіннік вялікіх памераў — у Тота таксама быў такі старадаўні гадзіннік маркі «Анкер», яшчэ з таго часу, як ён служыў на чыгунцы.

Што будзе, калі гэты гадзіннік (так, аднак, каб не пашкодзіць яго) зменшыць напалову? Не толькі сам гадзіннік зробіцца ўдвая меншы, але і час, які ён пакажа, таксама будзе ўдвая меншы за сапраўдны.

Гэтак жа ўладкаваны і мазгі ў чалавека: гвалтоўнае ўздзеянне мяняе іх асноўныя функцыі.

У гадзінніка толькі адна функцыя — паказваць час. У чалавечых мазгоў іх куды болей.

Адна з іх — рэгістрацыйная: мазгі прымаюць, сістэматызуюць, раскладваюць па палічках уздзеянні вонкавага асяроддзя. Яны могуць успамінаць, гэта значыць вяртацца ў мінулае, але могуць і зазіраць у будучыню, — гэта калі складаюцца планы. Мазгі аднолькава прыдатныя для канкрэтнага і абстрактнага мыслення, але ім жа ўласціва і вышэйшая нервовая дзейнасць. Яны могуць даваць назвы прадметам — напрыклад, кармушку для птушак назваць кармушкай для птушак. Яны могуць пабудаваць купал над саборам у Фларэнцыі. Яны дадумаліся да таго, што трэба есці не вуголле, а засмажанае на ім мяса, і да шмат-шмат чаго іншага.

Тот не быў здольны на такія глыбокія абагульненні, але затое ў яго дасюль безадмоўна дзейнічалі ўсе мысліцельныя функцыі, якія забяспечвалі чалавечае існаванне. Яны б дзейнічалі і далей, калі б не гвалтоўнае ўмяшанне звонку, якое — сімвалічна, вядома, — напалову зменшыла ўсе яго разумовыя здольнасці.

Ці можна лічыць двухтыднёвую пабыўку маёра Вара гвалтоўным умяшаннем? У выпадку з Лаёшам Там безумоўна.

Само тушэнне пажараў — ужо вышэйшая нервовая дзейнасць. А Тот заўсёды ў стане гатоўнасці: варта было яму заўважыць дымок, і мазгі яго імгненна сігналізавалі, што ў садзе ў Кастрынераў паляць леташняе лісце. Гэтаксама яны сігналізавалі б, калі б гэты дым быў вестуном страшнага пажару.

І калі б такое здарылася, яго мазгі імгненна пераключыліся б на яшчэ больш высокую дзейнасць. Тот выскачыў бы з ложка, загадаў бы біць у званы, цягнуць на месца здарэння пажарную помпу і накіраваў бы

шланг у самае пекла вогненнай стыхіі. Праўда, так далёка справа ніколі не заходзіла, але што гэта мяняе? Па сутнасці, чалавек не тое, што ён ёсць, а тое, на што ён здатны.

Акрамя тушэння пажараў Тот карыстаўся заслужаным аўтарытэтам і ў другой галіне. Ён разабраў, змазаў і зноў сабраў калодзежную помпу ў прафесара Цыпрыяні. Хісткія ножкі крэслаў ён умацоўваў, забіваючы ўсяго адзін цвік. А калі Тоты падахвоціліся рабіць кардонкі, ён са старога нажа змайстраваў прыстасаванне, якое да гэтага часу дзейнічала безадмоўна. Але цяпер, калі яму трэба было не з нічога зрабіць нешта, а ўсяго толькі з меншага — большае, мазгі яго толькі за кошт велізарнага напружання спарадзілі нарэшце рашэнне, на якое было б здольнае нават дзіця.

Калі страх дзейнічае на клеткі мазгоў як фактар тармажэння, дык у выпадку з Тотам гэта выявілася асабліва прыкметна. Сцвердзіць гэтую ісціну неабходна, каб зразумець наступны падзеі, бо калі Тот — не так даўно — уздыхнуў: «Баюся, не скончыцца ўсё гэта добром, Марышка!» — ён нібы прадказаў свой лёс.

А пасля ж таго, як ён змайстраваў новы разак, у іх з маёрам не ўзнікала больш непаразумеанняў. На змену вечным сваркам прыйшоў вечны мір. Некалькі дзён госць выглядаў цалкам задаволеным, а Тот — зусім ураўнаважаным. І вось у адзін цудоўны ранак — на восьмы дзень гасцявання маёра і на трэці дзень работы новага разака — без усякай сур'ёзнай прычыны і без аніякіх тлумачэнняў, на світанні, у тры гадзіны шэсць мінут Лаёш Тот, як нядбалы юнак, уцёк з дому.

Марышка і Агіка ў адчай збіліся з ног, але знайсці яго не маглі. Толькі надвечоркам Тота знайшоў прыхадскі свяшчэннік Томаі: брандмайстар хаваўся ў яго пад ложкам.

Было б несправядліва перакладаць віну за такі не-

абдуманы ўчынак на маёра Вара. Праўда, падзеі папярэднічала некалькі нязначных здарэнняў, якія — дзеля паўнаты выкладу — варта прыгадаць, аднак усё яны ад першага да апошняга сведчаць супраць Тота.

* * *

Новы разак быў зроблены за паўтара дня напружанай працы.

Ён атрымаўся такі цяжкі, што Тот ледзь не надарваўся, пакуль перацягваў яго з паветкі. На ім, калі б трэба было, мог бы смела памесціцца нават чалавек, а лязо магло б перарэзаць і цяля. Ручка яго, апускаючыся, ляскала, як сякера.

Разак агледзелі. Абышлі яго кругом. Маёр у захапленні паляпваў, пагладжваў, пастукваў па ім. Ён не супакоіўся, пакуль разак не паспрабавалі ў рабоце. Пад нож палажылі тры, чатыры, а пасля і пяць лістоў кардону — і хоць бы што, машына ўзяла! На гэта яны і не спадзяваліся!

Маёр, кінуўшы яшчэ адзін пяшчотны позірк на прыладу, падышоў да Тота.

— Не ведаю, як і выказаць вам усю сваю ўдзячнасць, дарагі Тот. Магу толькі сказаць адно: калі дасюль са мной у адным пакоі знаходзіўся лейтэнант Хелебрант, дык як толькі я вярнуся на фронт, яго месца адразу ж зойме ваш дарагі сын, а гэта выгадна, бо школьны будынак, у якім я жыву, ахоўваецца ўзмоцнена. Не, не кажыце мне дзякуй. Не будзем траціць час на размовы. Паабедаем і — за работу!

Яны селі за стол. Гэта быў самы цудоўны абед у жыцці Марышкі. Не толькі таму, што яна нарэшце такі паверыла — яе сыну цяпер нічога не пагражае, але і таму, што маёр ставіўся да Тота ўсё больш і больш добразычліва. Ён увесь час усміхаўся яму. Папрасіў нават, каб Тоту аддалі ўсю курыную печань з супу.

У такія моманты ён хітравата падміргваў Марышцы, як робяць дарослыя, калі дурэюць з дзіцем.

Абед — калісь вячэра — канчаўся. Жанчынам засталося толькі прыбраць са стала, перамыць посуд і прынесці кардонныя загатоўкі. Але маёру нават гэта кароткачасовая перадышка здавалася надта доўгай.

— Ну, мой маленькі Тот, ці не выпіць нам піва? — прапанаваў ён.

Іх адносіны настолькі пацяплелі, што госць называў брандмайстра «маленькім Тотам», хоць апошні нават без пажарнай каскі быў на добрую галаву вышэйшы за яго.

Яны аблюбавалі сабе куточак у садзе рэстаранчыка Клейна. Спачатку выпілі піва. Пасля пілі піва з ромам. А пад канец пілі ўжо адзін ром, без піва.

Маёр рабіўся ўсё больш сардэчны. Ён скінуў з сябе салдацкую стрыманасць і шчыра прызнаўся, што дні, пражытыя ў доме Тотаў, — найлепшыя дні яго жыцця.

Тот ад душы падзякаваў.

Гэтым, растлумачыў маёр, ён у значнай ступені абавязаны кардонкам. Прачнуўшыся, ён ледзьве можа да чакацца вечара, каб нарэшце ўзяцца за работу.

Тот з разуменнем кіўнуў.

Ёсць у самім гэтым занятку нешта ўзвышанае. Ён захапляе больш, чым карты, і куды цікавейшы, чым шахматы. Рабіць кардонкі — самы прыемны занятак на свеце.

Тот пагадзіўся.

Як было б цудоўна, марыў далей госць, калі б усё больш і больш людзей маглі займацца кардонкамі. Бадай, рана ці позна надыдзе час, калі можна будзе падахвоціць да гэтага ўсё чалавецтва.

Што, меркаваў Тот, было б надта карысна.

Кожная нацыя магла б рабіць кардонкі пэўнага колеру і формы. Можа, іх тады стануць называць інакш, але кардонка ёсць кардонка.

Гэта несумненна, сказаў Тот.

І тады ўсё чалавецтва стане бласлаўляць іх імёны, падагульніў маёр.

— О божа! — сказаў Тот.

Госць летуценна глядзеў удалячынь. Ён не прамовіў болей ні слова. Не мужчынскі гэта занятак выварочваць душу ў словах. Гаварылі толькі маёравы вочы. Здавалася, штосьці сагравала іх з сярэдзіны — чаканне нечага вялікага, усхваляванасць смелай мары... Ён расплаціўся і моўчкі, зачараваны карцінай грандыёзнай будучыні, узяў Тота пад руку. Так яны абодва і пакіравалі дадому.

Марышка чакала іх ля веснічак.

Спрадвеку жанчыны трацяць спакой, калі мужчыны выпраўляюцца выпіць піва. Так і Марышка чакала, не ведаючы, чым скончыцца гэтая выпіўка; яна проста стаяла, і чакала, і глядзела на вуліцу... І не дала веры сваім вачам. Набліжаючыся, абедзве мужчынскія постаці як бы зліваліся ў адну; вось яна ўжо бачыць не мужа свайго і маёра, а Дзьюлу, стройнага, прыгожага, усмешлівага, у форме прапаршчыка, з узнагародамі на грудзях, жывога і здоровага. Ён махае ёй велізарным кружком кілбасы. Сыночак, родны, ён жа ніколі не прыходзіў дадому з пустымі рукамі... Ах, Дзьюла, Дзьюла!

* * *

Паштоўка з фронту

«Паважаныя панове Тоты! Я вёў машыну, у якой везлі пана маёра на вакзал у Курску. Пасля гэтага мы з вашым сынам схадзілі ў лазню, потым выпілі піва ў буфеце. Мы рана выправіліся назад, але ўсё-такі ацямнелі ў дарозе. Што, уласна, здарылася, я магу толькі здагадвацца. Ручную гранату ў нас кінучь не маглі, таму што на сто метраў абапал дарогі высечаны лес, а для

таго каб стрэліць, было занадта цёмна. Памятаю толькі, як з матора раптам вырвалася ружовае воблака дыму. Мяне аглушыла, але ў астатнім я абышоўся нязначнымі парэзамі ад асколкаў ветравога шкла і сяк-так дабраўся да бліжэйшай вёскі, каб прывесці падмогу. Калі мы вярнуліся да абгарэлай машыны, пана прапаршчыка там не знайшлі. Можа, з ім не здарылася нічога страшнага і ён пайшоў сам, а можа, быў паранены і яго падабрала нямецкая танкавая часць, што праходзіла міма. Калі б я не быў так цяжка кантужаны, я змог бы паведаміць больш дакладныя звесткі, але ўсё ж спадзяюся, што пану прапаршчыку дасталося яшчэ менш, чым мне.

З павагай,

Шандар Дзюрыца, шафёр».

(Паштоўка была адпраўлена мокнуць у бочку з дэжджавой вадой.)

* * *

Васьмідзесяцісантыметровая ручка новага разака з ляскатам апусцілася. Тоты ўзяліся за работу ў цудоўным настроі, поўныя светлых надзей, з усмешкай на вуснах. Больш кранальнай мірнай карціны нельга сабе ўявіць.

Маёр закладаў пад нож спачатку тры, пасля чатыры, а пад канец і ўсе пяць лістоў кардону. Машына працавала выдатна, і госць аж п'янеў ад неабмежаванай свабоды. Цяпер ужо ён закідваў Тотаў загатоўкамі і між справай гучна падганяў іх:

— Ну, яшчэ разок! Паднацісем! Давай! Шпарчэй!

Больш не выпадала сядзець склаўшы рукі, адвільваць ды прахалоджвацца. Пакуль не пачало світаць, ім давалося працаваць не разгінаючы спіны і не адрываючыся ні на хвіліну. Але чаго варты ўсе гэтыя нягоды ў параўнанні з тым, што чалавек ведае: таму, за каго ён

трывожыцца больш за ўсё на свеце і хто яму даражэйшы за жыццё, нічога не пагражае.

Менавіта гэтую думку Марышка і хацела выказаць, калі яны, хістаючыся, дабрылі да свайго пакоя.

— Вось бачыш,— сказала яна,— бачыш, родны мой Лаёш, варта толькі захацець, і здарыцца цуд!

Тот, які гаварыць ужо не меў сілы, толькі цяжка ўздыхнуў у адказ, хоць нават у знямозе сваёй выглядаў спакойным, ледзь не задаволеным. Так, але колькі ж доўжыўся гэты спакой?

Усяго два дні.

* * *

Першы трывожны сімптом даў аб сабе знаць вечерам напярэдадні ўцёкаў, адразу ж пасля абеду (вячэры).

Маёр Вара ў гэты час звычайна не знаходзіў сабе месца ад нецярпення. Ужо ўвайшло ў звычку, што, пакуль ішла падрыхтоўка да работы, мужчыны выпраўляліся на шпацыр. Маршрут іхні пралягаў ад хаты Тотаў да аўтобуснага прыпынку, і так разы тры-чатыры туды і назад. І ў гэты дзень, гэтак жа, як звычайна, яны пайшлі праветрыцца. Хто б мог падумаць, што гэты шлях прывядзе да бяды?

Вуліцы Матрасентаны не асвятляліся. Мужчыны выйшлі з дому пасля позняга абеду пры мігценні жнівеньскіх зорак. Таемны змрок начы толькі сям-там разрывалі асветленыя вокны.

Так, напрыклад, Гізі Гезане (жанчына сумніцельнай рэпутацыі) гэтай парой заўсёды запальвала электрычнасць, каб падаць знак ахвотнікам да ўцех каханья. Калі святло ў акне не гарэла, значыць, трэба было пакакаць пэўны час, бо хтосьці ўжо цябе апярэдзіў.

Вось якраз тут і здарылася бяда. Справа ў тым, што якраз пад вокнамі Гізі Гезане стаяў трансфарматар.

Цень ад шырокай сталёвай скрынкі цягнуўся наўскасяк цераз асфальт. Калі яны ціха шпацыравалі сабе да аўтобусага прыпынку, маёр Вара палічыў гэтую цёмную палосу канавай.

На хвіліну ён прыпыніўся, прыкінуў на вока шырыню канавы, пасля прыгнуўся і спрытна пераскочыў.

Што выпадала рабіць Тоту? Ён таксама прыпыніўся, гэтак жа сама прыгнуўся і таксама скокнуў, разумеючы, што ў іншым выпадку паставіць маёра ў пакутлівае і нават смешнае становішча.

Шпацыр доўжыўся. Яны павярнулі назад. І зноў пераскочылі цераз цень. Гэтую працэдуру яны паўтарылі яшчэ раз, ходзячы сюды-туды, дыхаючы салодкім горным паветрам і ведучы сяброўскі абмен думкамі.

Паводле назіранняў урачоў, жыхары горных мясцін больш тэмпераментныя, чым жыхары раўнін. Таму не дзіва, што святло ў акне Гізі Гезане ў гэты вечар патухла вельмі хутка. Калі шпацырнікі падышлі да яе хаты, на месцы нядаўняй канавы яны ўбачылі роўны, нечাপаны асфальт. Аднак яны, як і ўсе тыя разы, машынальна спыніліся.

— Прашу вас,— сказаў маёр, узіраючыся ў дарогу.

— Не-не, толькі пасля вас,— упіраўся Тот, утаропіўшыся ў тое ж месца дарогі.

— Нізавошта,— сказаў маёр.— Не магу цярпець пустой ветлівасці.

Надышоў момант дзейнічаць. У Тота былі два варыянты:

1. Не скакаць. Але тады, як жыхар Матрасентаны, які, пэўна ж, добра ведаў стан асфальтаванай дарогі, ён пацвердзіць, што тры разы запар рабіў з маёра дурня.

2. Скакаць. І тым самым зрабіць выгляд, што ён і цяпер лічыць канавай тое месца, дзе на самай справе быў цень.

Тот з дзвюх бед выбраў меншую. Ён адступіў назад і, разагнаўшыся, пераскочыў уяўную канаву на месцы нядаўняга ценю.

Цяпер павінен быў нешта рабіць маёр. У яго таксама былі два выйсці:

1. Не скакаць, але тым самым прызнаць, што нейкі дурань-недавучка, сельскі пажарнік паставіў яго ў смешнае становішча.

2. Скокнуць і тым самым прызнаць канавай месца, дзе не засталася і следу ад ценю, але затое не прычыняць шкоды свайму аўтарытэту.

Маёр таксама выбраў меншае зло. Ён таксама разагнаўся і скокнуў.

Абодва пайшлі далей, як быццам нічога і не было. Але на тым гэтая непрыемная гісторыя не скончылася. Як сведчыць сучасная навука, палавы акт у жыхароў горных мясцін праходзіць больш палка, нястрымна і часу адымае менш, чым у жыхароў раўнін. Таму гэтай дзіўнай летняй ноччу рух ля хаты Гізі Гезане быў досыць ажыўлены, і святло ў акенцы то запальвалася, то патухала. Але нашы шпацырнікі — незалежна ад таго, ці быў госць у хаце Гізі Гезане, ці яшчэ толькі ішоў туды, — абавязкова скакалі насупраць яе акна.

У дадатак да ўсяго механік з электрастанцыі якраз гэтай парою вяртаўся з работы дадому і якраз пад акном Гізі Гезане напаткаў абодвух шпацырнікаў. Ён самым сардэчным чынам павітаў маёра Вара і — прыгадаўшы блізкі выхад на пенсію, пляменніка, які не дзе ваюе на фронце, і даўнюю позву, дзе супраць яго выстаўлялася абвінавачванне ў антыўрадавым падбукторванні, — без аніякіх ваганняў пераскочыў ценю ад трансфарматара.

Услед за ім тое самае зрабілі маёр Вара і Лаёш Тот. Гэта не прайшло бяследна. Можна, вядома, уявіць сабе і шчаслівы працяг, дапусціўшы, напрыклад, што

двое мужчын, двое добрых прыяцеляў, яшчэ больш здружацца пасля таго, як уволью наскачуцца.

Але можна дапусціць і не такі шчаслівы працяг. На жаль, менавіта так і павярнуліся падзеі.

А выйшла так, што спачатку Тота пачаў адольваць нейкі неспакой. Ён дакараў сябе за тое, што паставіў камандзіра свайго сына ў няёмкае становішча. Каб нейкім чынам загладзіць віну, Тот паводзіў сябе з госцем падкрэслена далікатна. Так, напрыклад, на верандзе ён паслужліва прапаноўваў маёру крэсла, увесь час кланяўся, цераз сілу выціскаючы з сябе ўсмешку, і гэтак далей.

Аднак яго далікатнасць не дасягала мэты, бо нагадвала маёру менавіта тое, што ён хацеў бы забыць. Таму ён адмаўляўся ад падсунутага крэсла і дэманстратыўна прыносіў сабе з пакоя другое, а добразычлівыя ўсмешкі сустракаў суровым выразам твару.

Сваёй непрыступнасцю маёр даканаў Тота, з твару якога цяпер не сыходзіў выраз раскайвання; ён стараўся трымацца як мага далей ад вачэй маёра і гаварыў знарок ціха, каб нават голасам падкрэсліць уласную нікчэмнасць.

Але маёру і гэта прыйшлося не даспадобы. Хутчэй наадварот: ён угледзеў тут адкрыты выклік. Чым больш пакаянна міргаў Тот, тым больш непрымірыма адварочваўся ад яго маёр. А ўжо памінальна ціхая Тотава гаворка і зусім вывела яго з цяплення.

— Што вы сказалі? Ні слова не магу разабраць з вашага мармытання!

Тот паўтарыў сказанае. Маёр зрабіў выгляд, быццам і цяпер недачуў.

— Зноў не разумею. Вы што, жартаваць са мной надумаліся?

Тоту ж было не да жартаў, а хоць ты плач. Вось і прыйшоў канец панібратству, скончыліся «Тотачкі» і «Тоцікі», бывай, курыная печань з супу... Ён моўчкі

ўцягнуў галаву ў плечы і цалкам аддаўся працэсу складання кардонных скрыначак; ён пакляўся, што болей не пікне нават, пакуль яго не папросяць.

Вядома, калі ў яго пыталіся, даводзілася адказваць. Праўда, лепш было б яму і тут памаўчаць. Маўчанне нельга ні кепска зразумець, ні блага вытлумачыць. Бываюць такія хвіліны (гадзіны, гады, эпохі), калі сакрэт доўгага жыцця крыецца ў маўчанні.

* * *

Пытанне, якое пацягнула за сабой столькі ўскладненняў, гучала зусім бяскрыўдна. У тую ноч яны ўжо досыць доўга займаліся кардонкамі, калі маёр, выпусціўшы ручку разака, азірнуўся і са сваёй звычайнай далікатнасцю пацікавіўся:

— Ці не хочаце прылегчы адпачыць? Колькі на вашым, дарагі Тот?

За час, прабыты маёрам Варам у Матрасентане, неаднойчы здаралася, што ён не вельмі добра разбіраў Тотава гаворку. Але, прынамсі, да гэтага часу тое, што маёру не ўдавалася пачуць, было сапраўды невыразна вымаўлена. І вось вам найлепшы доказ таго, наколькі пагоршала сітуацыя: на гэты раз Тотаў адказ нават і аддалена не нагадваў таго, што пачуў госьць.

Бо Тот выцягнуў свой старадаўні гадзіннік і сказаў:

— Глыбокапаважаны пан маёр, цяпер без чвэрткі гадзіна.

Маёр прыставіў далонь да вуха:

— Вы зноў мармычаце так, што ні слова не разбярэш.

Тот гучна паўтарыў прыведзеную вышэй фразу. Аднак гадзіннік ледзь не вываліўся ў яго з рук, калі ён убачыў, як змяніўся маёраў твар. Тот збялеў, рэзка акрэсліліся зморшчыны, а вочы звужыліся. Пазней, калі

справа дайшла да тлумачэння, аказалася, што ён наступным чынам успрыняў Тотаваы словы:

— Пасаліце вушы сваёй бабулі!

Пэўна ж, пачуўшы такую знявагу, маёр не мог саўладаць з сабой. Ён з усяе сілы грымнуў кулаком па сталe і абрынуўся на Тота:

— Я не дазволю! Хай вам будзе вядома, што мая бабуля, уроджаная Шкульцэты — пятае дзіця ў сям'і вясковага кушнера, але дырэктар боршадзіванкаўскай школы палічыў за гонар для сябе ў дзень, калі ёй споўнілася пяцьдзсят, пакланіцца да зямлі і пацалаваць яе руку!

Маёр рэзка павярнуўся. Кінуўся ў свой пакой. Ляпнуў дзвярамі. Тоты сядзелі ні жывыя ні мёртвыя, бо гукі, што даляталі да іх, сведчылі, што госць сцягвае з шафы свой чамадан, адчыняе шуфляды і пакуе рэчы.

— Ад'язджае! — жажнулася Марышка. — Што ты зноў нарабіў, Лаёш?

Абедзве жанчыны са страхам глядзелі на Тота, які як сядзеў, так і застаўся сядзець, бяздумна ўтаропіўшыся кудысьці перад сабою.

* * *

Іншы чалавек, падагнаны дакорлівымі позіркамі, сам бы здагадаўся, што яму рабіць. Калі хто каго пакрыўдзіў без прычыны, у такіх выпадках належыць прасіць прабачэння.

Аднак Тот усё сядзеў з каменным, нерухомым тварам, на якім нават здалёк лёгка чыталася, што ён і не думае нікога перапрошваць. Ва ўсім, што здарылася, ён вінаваціў аднаго маёра і быў здзіўлены, што жонка і дачка ў чаканні глядзяць на яго.

— Чаго вы на мяне вылупіліся? — здзіўлена спытаўся ён.

Агіка ўстрымалася ад тлумачэнняў. Марышка таксама, толькі цяжка ўздыхнула:

— Ох, Лаёш, родны мой Лаёш...

— Няма чаго ўздыхаць! — асадзіў ён яе. — Я сказаў: без чвэрткі гадзіна! Так гэта было ці не?

Тот пераводзіў позірк з жонкі на дачку, спадзеючыся, што яны пацвердзяць яго словы, таму што раней заўсёды менавіта так і было, нават у тых выпадках (выключных выпадках), калі ён не меў рацыі. Аднак цяпер (калі была яго праўда) гэтага не здарылася.

Упершыню нічога ён не пачуў.

Марышка моўчкі глядзела проста перад сабой поўнымі слёз вачамі.

Агіка таксама маўчала. Потым сумна паківала галавою.

Тут Марышка ўздыхнула і таксама паківала галавою.

Тот заклаваў.

— Вы што, гаварыць развучыліся? — спытаўся ён. — Чаго вы ківаеце галавамі?

Агіка адварнулася, быццам у яе не хапіла духу за гаварыць.

Марышка, высмаркаўшыся ў ражок фартуха, сказала толькі:

— Мы вельмі просім цябе, родны, дарагі мой Лаёш, наступны раз будзь асцеражнейшы.

— І праўда, — асмялела Агіка. — Не трэба так — кідацца словамі.

— Я не кідаўся словамі, — Тот са злосцю стукнуў па сталае, — а назваў дакладны час.

Марышка вымушана была пагадзіцца.

Агіка таксама не брала пад сумненне сам факт. Яна дадала толькі, што без прычыны ж не крыўдзяцца. Не выключана, што тата так вымавіў свае словы, што яны, можа, сталі падобнымі на нешта іншае.

Напэўна, сказала Марышка, так яно і было. Калі ўжо пан маёр так пакрыўдзіўся, у яго несумненна былі на тое падставы.

Тот усё яшчэ не быў упэўнены, што яго словы былі падобныя на нешта іншае, але калі нават і так, у іх не было нічога крыўднага для госця.

Марышка і тут з ім пагадзілася: яе муж зроду нікога не пакрыўдзіў.

Агіка таксама гэта прызнала. Хоць, хай яна і не паўторыць спрэчнай фразы, ёй падалося, быццам тата ўспомніў чыесьці вушы.

Марышка слова «вушы» нібы не чула, але ў той жа час не магла паклясціся, што гэтае слова не было вымаўлена.

Тот сцвярджаў, што ўсё гэта адна фантазія. Навошта б яму спатрэбілася ўспамінаць чыесьці вушы, калі ў яго пытаюцца, колькі часу?

Марышка зноў пагадзілася з ім.

Агіка задумалася. Спачатку яна таксама гатова была пагадзіцца, што, відаць, бацька кажа праўду, але потым ёй усё больш і больш пачало здавацца, быццам слова «вушы» было вымаўлена ў сувязі з бабуляй пана маёра.

Тады задумалася Марышка. А падумаўшы, заявіла, што бязмежна верыць свайму мужу, але ўсё ж у гэтым выпадку не адважваецца сказаць ні «ага», ні «не».

Цяпер ужо і сам Тот не быў да канца упэўнены ў сваёй невінаватасці. Аднак калі і можна яшчэ сабе ўявіць, што слова «вушы» сарвалася ў яго з языка, дык ужо не было рашуча ніякіх падстаў успамінаць пры гэтым маёраву бабулю.

Агіка папрасіла прабачэння, што ёй даводзіцца варушыць старое, але і раней здаралася, што тата без жаднай прычыны гаварыў досыць дзіўныя рэчы.

Марышка пры гэтым пакруціла галавой — ды так няпэўна, што гэта можна было зразумець і як адмаўленне і як пацвярджэнне.

Тот выказаў жаданне даведацца, на што намякае дачка.

Агіка не надта і хацела расказваць, але пасля доўгіх упрошванняў яна прызналася, што, напрыклад, у сераду на мінулым тыдні перад рэстаранчыкам Клейна тата замест таго каб прывітацца з панам прыхадскім свяшчэннікам Томаі, абазваў яго «старой рэдзкай».

Марышка тут жа заўважыла, што яе пры гэтым не было і наогул яна не можа паверыць такому пра свайго мужа, але адно несумненна, што свяшчэннік вось ужо некалькі дзён досыць холадна адказвае на яе «дабрыдзень».

Тот вельмі здзівіўся. Ён зусім не памятаў ніякай рэдзкі, больш таго, быў цвёрда ўпэўнены, што прывітаў свяшчэнніка звычайным: «Няхай уславіцца!» — але зямля пачала ўжо ўцякаць у яго з-пад ног.

Пад канец выказалася і Марышка. Ёй надзвычай цяжка ўспамінаць гэта, але, як яна сказала, у такі адказны момант яна не мае права маўчаць: гаворка ж ідзе пра жыццё іхняга Дзьюлы. Менавіта таму яна лічыць сваім абавязкам прыпомніць мужу падзеі, якія папярэднічалі ягонаму выхаду на пенсію.

Пры слове «пенсія» Тот зрабіўся чырвоны, як перац.

Яно і зразумела. Калі чалавека, які дзевяць гадоў бездакорна служыў манеўровым дыспетчарам на чыгуначнай станцыі Фельшапішкольц, у адзін цудоўны дзень ні за што ні пра што раптам выпраўляюць на пенсію, ён стараецца забыцца на такі ганебны факт. Марышка, аднак, лічыла, што менавіта ў інтарэсах Тота лепш было б нарэшце зірнуць праўдзе ў вочы.

Тот заявіў, што яму было б таксама цікава даведацца, пра што ідзе гаворка.

Марышка сказала, што можа задаволіць ягоную

цікаўнасць, яна толькі настойвае, каб Агіка заткнула вушы.

Агіка заціснула далонькамі вушы, і Марышка расказала, што калі італьянскі кароль Віктар-Эмануіл, будучы госцем рэгента, выпраўляўся на асенняе паляванне ў лясы Паўночнай Венгрыі і калі на аздобленай сцягамі і кветкамі фельшапішкольцкай станцыі ўвесь станцыйны персанал стаяў па камандзе «смёрна» — вось тады, у той самы момант, калі спецыяльны поезд пралятаў міма станцыі, адзін з дыспетчараў, раней ні ў чым благім не прыкмечаны, раптам павярнуўся спіною да цягніка, спусціў штаны і паказаў знакамітым панам... невымоўную частку цела. Усё так і было, сказала Марышка і расплакалася.

Лаёш Тот ускіпеў.

— Тут няма ні слова праўды! — абурыўся ён. — Хто наплёў табе такой лухты?

Яна раней таксама сумнявалася, усхліпвала Марышка, сумнявалася да той самай пары, пакуль адна білецёрка па імя Шынгерне, яшчэ ў кіно паноў Берге-раў, не паклялася ёй, што на ўласныя вушы чула гэтую гісторыю ад сведак, слову якіх можна верыць.

Тот канчаткова заняпаў духам. Пачутая навіна была занадта жахлівай, каб не зламаць яго самалюбства; прайшло некалькі мінут, перш чым Марышка і Агіка змаглі вывесці яго са здранцвення. Тады абедзве пачалі ўпрошваць яго пайсці і папрасіць у маёра пра-бачэння. Яны ўзялі яго пад рукі. Клапатліва падвялі да дзвярэй і нават памаглі пераступіць парог...

Праз некалькі гадзін, а дакладней у тры гадзіны шэсць мінут раніцы, Тот уцёк з дому. Відаць, між яго ўцёкамі і вышэйзгаданым эпізодам няма і не можа быць прычыннай сувязі. Дарослы чалавек не пакідае свайго дома і сям'і толькі таму, што хтосьці не разабраў ягоных слоў. Гэта неверагодна і таму, што маёр з уласцівай яму велікадушнасцю тут жа дараваў Тоту.

Нават больш таго, калі яны выйшлі з пакоя, ён асабліва падкрэсліў:

— Прашу вас, не папракайце яго. Усе мы людзі... Ці не праўда, дарагі Тот?

Тот прамармытаў нешта невыразнае. Стан яго нельга было назваць добрым, але, заняўшы сваё месца за сталом, ён хутка ўзяў сябе ў рукі. У рабоце, нават калі яна аднастайная і стамляе, заўсёды знаходзіцца нешта суцяшальнае. У дадатак да ўсяго маёр не толькі не злаваўся, але відавочна быў у выдатным настроі. Ён піў з асалодаю свежае паветра, бадзёры водар начы і так здолеў захапіць усіх гаворкай, што ніхто нават не заўважыў, як праляцеў час. З радасцю даведаліся яны, што ў дарагога госця не толькі палепшыліся самаадчуванне і апетыт, але і сны яго цяпер не такія страшныя, як да прыезду сюды. Апошні раз, напрыклад, маёру прыснілася, быццам ён — пакецік з казытлівым парашком і яго засунулі за каўнер нейкай прыгожай дзяўчыне; маёр з усімі падрабязнасцямі апісаў, як ён забіраўся ўсё глыбей і глыбей у адзенне дзяўчыны і як смяялася ад казытлівых дотыкаў прыснёная ім прыгажуня. Усіх гэтая гісторыя ўдосталь пацешыла, і нават Тот шырока ўсміхаўся. Ніхто і не падазраваў, якія планы ён выношвае, гэтаксама як нікому і ў галаву не магло прыйсці, што неўзабаве пасля высвятлення першага прыкрага непаразумення ён паднясе ім другі, яшчэ больш непрыемны сюрпрыз.

А здарылася так, што пры ўсеагульным прыўзнятым, лагодным настроі — і задоўга да світання, а значыцца, і не надта позна — Лаёш Тот пазяхнуў, ды яшчэ самым недарэчным чынам, проста ў твар маёру, пазяхнуў так шырока, быццам маёр быў урачом, якому Тот дэманстраваў свае ахопленыя запаленнем міндаліны.

Гэта было яшчэ паўбяды, хоць усе за сталом добра памяталі, як блізка да сэрца прыняў госць ранейшае

пазяханне Тота. Жах скаваў іх, вусны знямелі, рукі замерлі на прыпыненым руху, як замірае ў палёце птушка, працятая стралой паляўнічага.

Аднак дапушчаны промах — які тады яшчэ можна было выправіць некалькімі словамі прабачэння — Тот пагоршыў тым, што злосна накрычаў на жонку:

— Чаго ты ўтаропілася ў мяне? Рог, ці што, вырас у мяне на галаве?

Калі яму растлумачылі, што ён натварыў, Тот спачатку ўпарта, з зацягасцю закаранелага злачынцы, спрабаваў адмаўляць сваю віну. Ён не верыў дачцэ. Не верыў жонцы. Усе довады і доказы былі яму як гарохам аб сцяну. І спрэчцы, відаць, так і не было б канца, калі б не ўмяшаўся сам маёр.

— Прашу вас спыніць гэтыя бескарысныя спрэчкі, — сказаў ён лагодна. — Бо, уласна кажучы, няма ніякай розніцы, ці бачылі мы сёе-тое на ўласныя вочы, ці проста гэта выпала з памяці пана Тота. Калі ён адчувае, што не пазяхаў, гэта азначае толькі, што ён не хацеў пазяхаць. А гэтае пытанне можа вырашыць толькі ён адзін. Падумайце над гэтым, дарагі Тот.

— У мяне і думкі не было, каб пазяхаць, — заявіў Тот.

— Якраз гэта мяне радуе больш за ўсё, — сказаў маёр. — Значыцца, у вас і цяпер няма ахвоты пазяхаць?

— І цяпер няма, — сказаў Тот.

— А пазней? — пацікавіўся маёр.

— І пазней не будзе, — паабяцаў Тот.

— Ці не раскаецца вы пасля?

— Ніколі!

— Калі гэта сапраўды так, — падагульніў маёр, — дык ці не згодзіцца вы прыняць пэўныя захады, каб не пазяхаць у далейшым?

— З вялікай радасцю! — сказаў Тот.

— Цудоўна! — усклікнуў маёр.

Ён заявіў, што іншага адказу і не чакаў ад такога цудоўнага чалавека, як Тот. Вядома, сказаў ён, спа-сабаў папярэдзіць пазяханне існуе нямала; на шчасце Тотаў, у яго ёсць сякі-такі вопыт у гэтай справе. На фронце ж салдат, якія выпраўляюцца ў начны дазор, часта адольвае ахвота да пазяхання, а гэта небяспечна, бо таго, хто пазяхае, можа лёгка змарыць сон, за што на фронце належыць расстрэл. Там ён памагаў бядзе такім чынам: салдаты ў каравуле абавязаны былі трымаць у роце слівавую костачку, якую пасля перадавалі сваім зменшчыкам.

— Няма ў вас часам у доме костачак ад садавіны? — спытаўся маёр.

Марышка пакруціла галавой. На жаль, паведаміла яна, слівы адышлі, а персікі яшчэ не паспелі... Па ўсім было відаць, што яе гэта вельмі засмучае, але маёр паспяшаўся суцешыць:

— Не бяда, Марышка. Я што-небудзь прыдумаю.

З задуменым выглядам ён абмацаў кішэні. Мяркуючы па ўсім, маёр не знайшоў таго, чаго шукаў, бо ён раптам выскачыў з-за стала, кінуўся ў свой пакой, перапароў там усе шуфляды і вярнуўся назад з цэлай кучай самых розных прадметаў. Ён паклаў на стол фотаапарат «Кодак», пакецік з парашком ад насякомых, свой службовы пісталет, пасля фатаграфію ў рамцы, на якой ён сам, у дзень прысваення лейтэнанцкага звання, з шабляй пры боку, абапіраўся на штучную пальму, якая нават на фатаграфіі выглядала пыльнай.

— Кожная з гэтых рэчаў падыходзіць, — сказаў ён, па чарзе пераводзячы позірк з прадметаў на Тотаў рот, — але ніводная не ідэальная.

Тут ён ляпнуў сябе па лобе і ўсклікнуў:

— Ага, вось! Я зусім забыўся на «трашчотку»!

Усе гэтыя рэчы ён згроб і занёс назад, пасля з выглядам пераможцы выцягнуў нейкі прадмет велічынёй з гусінае яйка, які аказаўся не чым іншым, як кішэн-

ным ліхтарыкам з механічнай дынамкай. Збоку ліхтарык меў невялікі выступ. Варта было на яго націснуць, як ліхтарык пачынаў трашчаць — таму і назвалі яго «трашчоткай» — і ўспыхвала святло.

— Прашу вас, дарагі Тот!

Маёр падаў «трашчотку» Тоту.

— Ай-яй-яй! — усклікнула здзіўлена Марышка. — Мне б да такога нізавошта не дадумацца!

— А ўсё ж так проста! — пляснула ў ладкі Агіка.

Аднак сам Тот, замест таго каб узрадавацца, з непрыхаванай непрыязнасцю глядзеў на ліхтарык.

— Ну, і што з ім рабіць? — запытаўся ён.

— Як што? — засмяялася Агіка. — Узяць у рот, татачка, і больш нічога!

— Толькі глядзі не праглыні! — клапатліва папярэдзіла Марышка, якая вечно непакоіцца за мужа.

— Ні глытаць, ні грызці няможна, — растлумачыў маёр. — Смакчыце пакрысе, як ледзянец.

Аднак Тот заўпарціўся. Ён не адважваецца браць у рот ліхтарык, сказаў ён, бо калі ўжо што-небудзь трапляе яму ў рот, ён яго адразу ж праглыне.

— Гэтага не трэба баяцца, — з усмешкай супакоіў яго госць. — Спачатку, бадай, будзе крыху дзіўнае адчуванне, але да ліхтарыка можна прывыкнуць гэтак жа, як і да ўстаўной сківіцы.

Але нават гэты аргумент не пераканаў Тота. Нягледзячы на ўсю яго мужнасць, у ім было штосьці дзіўнае. Можа, яму хацелася, каб яго даўжэй угаворвалі, ці проста не падабалася само слова «трашчотка», але так ці інакш ён упарта адмаўляўся ад гэтага правэранага спосабу барацьбы з пазяханнем, хоць не мог прывесці ніводнага больш-менш абгрунтаванага доваду на сваю карысць. Шукаючы падтрымкі, ён павярнуўся да жонкі:

— І ты таксама лічыш, Марышка, што я павінен трымаць гэтую рэч у роце?

— Ну а дзе ж яшчэ, родны мой, слаўны Лаёш? — здзівілася жонка.

Тот яшчэ раз абвёў усіх позіркам, а пасля зрабіў такое, што ніяк не стасуецца ні з яго ўзрастам, ні з грамадскім становішчам. Ён нечакана залез пад стол, ды так, што нават галава не тырчала з-пад стальніцы.

Усе пераглянуліся, праўда, але па маўклівай дамоўленасці не сказалі ні слова. Сядзелі і моўчкі чакалі. Нічога іншага ім і не заставалася. Праз нейкі час Тот вылез з-пад стала. І хоць ён усё яшчэ рабіў незадаволеную міну, але, прынамсі, болей не супраціўляўся.

Ён сам разявіў рот, і Марышка так асцярожна ўставіла яму ў рот ліхтарык, як маці, кормячы дзіця, падае яму ў раток лыжачку.

— Спадзяюся, ён не гідкі на смак? — спыталася Марышка.

Тот адмоўна крутнуў галавой. Ад ліхтарыка твар яго зрабіўся яшчэ больш круглым, і гэта пасавала яму. Агіка нават заўважыла:

— Татачка, такі ты яшчэ прыгажэйшы!

На гэта ён хацеў нешта запырэчыць, але язык яго ўпёрся ў выступ ліхтарыка, ліхтарык затрашчаў, і за зубамі ў Тота ўспыхнула святло. Усе за сталом абмяняліся ўсмешкамі.

— Не будзем марнаваць часу! — сказаў маёр. — Думаю, работа цяпер пойдзе спарней.

І ў гэтым ён не памыліўся.

Работа пайшла без аніякіх замінак. Тот не пазяхнуў ні разу. Ён нават не выглядаў стомленым. Праўда, з-пад яго рук і цяпер выходзілі спрэс адны крывабокія скрыначкі, але да гэтага ўжо ўсе прывыклі. Гэтую акалічнасць трэба падкрэсліць, каб ніхто не шукаў сувязі паміж апісанымі падзеямі і тым, што здарылася пасля. Бо ніхто ж яшчэ не ўцякаў з дому праз тое, што

яму давялося трымаць у роце (з мэтай выключна прафілактычнай) кішэчны электрычны ліхтарык.

Тым большае было здзіўленне, калі высветлілася, што Тот знік.

Яго адсутнасць заўважылі не адразу. Вельмі верагодна, што ён уцёк тады, як скончылася работа і ўсе стомлена хадзілі з кута ў кут і нават вочы трымалі расплюшчанымі толькі дзякуючы велізарным намаганням волі. Яго адсутнасці яшчэ і таму не прыкмецілі астатнія, што грузавік з эгерскай фабрыкі перавязачных сродкаў «Санітас» толькі адзін раз у месяц аб'язджаў наваколле, каб забраць гатовую прадукцыю. Да Тотаў яшчэ не заязджалі, і ў іх — асабліва пасля новага разака — сабралася незлічоная колькасць кардонак, іх гіганцкія піраміды выраслі па ўсім участку. Ужо нашто рослы чалавек Тот, але і ён мог лёгка заблудзіцца ў гэтых лабірынтах.

Аднак праз нейкі час адсутнасць гаспадара ўсё-такі заўважылі. Яго пачалі клікаць, пасля ўзяліся шукаць. Аблазілі ўсе куткі, абшнырылі суседнія двары, усю вёску ажно да лесапільнага склада. Абышлі барталапошскую даліну. Паляны на схіле Бабоня. Тот як скрозь зямлю праваліўся.

Дзе ён прапаў? І чаму? Напэўна, зноў яму што-небудзь прыйшлося не даспадобы. Хоць наўрад, бо ўсё толькі што так добра наладзілася.

* * *

Пан прыхадскі свяшчэннік Томаі вярнуўся дадому вечарам таго дня стомлены — доўга лазіў па гарах, хадзіў даваць апошняе прычасце цешчы памешчыцкага ляснічага. І таму ён як быў, запылены і ў сутане, бухнуўся ў ложак і зняможана прыплюшчыў вочы.

І тут слых яго ўлавіў раскацісты храп.

Спачатку свяшчэннік падумаў, што чуе ўжо свой

уласны храп. Ён перастаў дыхаць. Храп не спыняўся. Праз некалькі мінут, з вялікімі намаганнямі — што было яму шкодна, бо ён хварэў на язву страўніка — свяшчэнніку ўдалося выцягнуць з-пад ложка Лаёша Тота. Яшчэ цяжэй аказалася яго разбудзіць. А ўжо прымусіць гаварыць каштавала неймавернай працы.

Многія недаацэньваюць сельскіх свяшчэннікаў. Яны, маўляў, механічна выконваюць свае святыя абавязкі, паўтараюць збітыя пропаведзі, заняты адно абжорствам, адлежваюць бакі... І ніхто не ўспомніць, што часам ім даводзіцца сутыкацца з такімі складанымі псіхалагічнымі праблемамі, якія нават для свяшчэнніка куды больш высокага сану сталі б выпрабаваннем яго майстэрства.

Свяшчэннік Матрасентаны многія гады жыў на свеце, не ведаючы турбот. Але апошнім часам, а больш дакладна — у апошні тыдзень, яго прыхаджане быццам павар'яцелі. Пазаўчора, напрыклад, адзін рабочы з лесапільні аглушыў свяшчэнніка скаргай, што за ім шпіёнiць уласны цень. І тут жа, на залітай сонцам вуліцы, паказаў свяшчэнніку свой цень, які сапраўды не адступаўся ад яго ні на крок і сваімі абрысамі нагадваў жандара. Якую параду можна даць у такім выпадку? І што мог сказаць яго прападобнасць пан Томаі люксембургскаму герцагу Леанарду, уладальніку сямідзесяці тысяч хольдаў лясных угоддзяў, калі ўсохлы стары (у жылах якога цякла кроў брытанскіх каралёў) у той жа дзень вечарам на спавядальнай лаўцы прызнаўся яму, што адчувае сябе перакананым камуністам? На пытанне, чым тут можна памагчы, свяшчэннік параіў пасціцца.

Ужо і гэтых двух прыкладаў досыць, каб здагадацца, што ўнутраны свет Томаі быў надзейна абаронены ад самых жорсткіх душэўных хваляванняў, аднак Тотава прызнанне нават яго ўзрушыла. Нельга было заставацца абьякавым, чуючы, як адзін з самых пава-

жаных парафіян, чалавек моцных нерваў і зайздроснага здароўя ціхім голасам заяўляе, што самае заветнае яго жаданне — схавацца куды-небудзь.

Куды? Тоту было ўсё роўна. А чаму? Тот і гэтага не ведаў. Ён памятаў толькі адно: што якраз збіраліся класіся спаць і ён ужо расшнураваў чаравікі, седзячы на краёчку пасцелі, калі, падпарадкоўваючыся загаду нейкага ўнутранага голасу, нечакана падняўся, прыйшоў сюды, улез праз акно і схаваўся пад ложак.

Ён не адмаўляўся, што гэты ўчынак зрабіў пры сваім розуме і цвярозай памяці. Праўда, яму хацелася спаць, але ён добра разумеў, што робіць. Ён усведамляў, што гэта не зусім разумны ўчынак, але не мог стрымацца. Зрэшты, такая манія не пакідае яго ўжо некалькі дзён. Дзе б ён ні быў (у пакоі, у падвале ці пад адкрытым небам), усюды ён не перастае выглядаць, ці няма паблізу добрай схованкі. Вось і цяпер, размаўляючы з яго прападобнасцю, ён ледзьве стрымліваецца ад спакусы залезці да яго пад сутану.

Свяшчэннік моўчкі слухаў Тотаву споведзь. Вось стаіць перад ім такі здаравяка, і цяжэйшае за цела яго хіба што ягонае гора. Што сказаць яму, чым сцешыць? Свяшчэннік уздыхнуў.

— Калі табе будзе лягчэй, сын мой, — сказаў ён, — мне не шкада, можаш ненадоўга залезці да мяне пад сутану.

— Я вам вельмі ўдзячны, ваша прападобнасць, — памуляўся Тот, — але я не хачу падавацца спакусе, баюся, яна мяне зусім адолее.

Свяшчэннік пахваліў Тота. Ён падышоў да акна і, глядзячы на бязвоблачнае неба, задуменна пастаяў нейкі час, потым вымавіў наступныя цудоўныя словы:

— Чаго не зробіць чалавек дзеля бліжняга свайго, сын мой! Цяпер вайна, і ўсе мы баімся. Баі ідуць далёка ад нас, і газеты з дня ў дзень пішуць пра перамогі нашых войск, а мы ўсё-такі чагосьці баімся. Чаго?

Я асабіста не ведаю. Калі б ведаў, бадай, перастаў бы баяцца. Падумай і ты, сын мой, раптам ты зразумееш, што цябе гняце. Тады, напэўна, і табе не захочацца больш нікуды хавацца.

Тот панік галавой. Ён прызнаўся, што яго непакоюць тры рэчы.

Свяшчэннік падбадзёрыў Тота, параіў, нічога не ўтойваючы, раскрыць душу.

У першую чаргу, сказаў Тот, яму не падабаецца, што сваю каску (калі ярка свеціць сонца) ён вымушаны насіць насунутай на лоб, таму што так хоча паважаны госць.

Ну, а далей, што другое, дапытваўся свяшчэннік.

Яшчэ аднойчы вечарам, калі яны шпацыравалі з маёрам Вара, яму давялося пераскокваць цераз цень ад трансфарматара перад домам Гізі Гезане.

— Хіба гэта страшна? — спытаўся свяшчэннік, але ўсё ж зноў падбадзёрыў: хай Тот скажа яму і трэцюю прычыну сваёй прыгнечанасці.

Трэцяе, што яго прыгнятае, сказаў Тот, гэта неабходнасць трымаць у роце кішэнны ліхтарык госця, каб не пазяхаць, робячы скрыначкі.

Свяшчэннік пацікавіўся, ці вялікі ў маёра кішэнны ліхтарык.

Тот вымушаны быў прызнацца, што ліхтарык не большы за гусінае яйка.

А ці трэба глытаць гэты ліхтарык, не адставаў свяшчэннік.

Якраз глытаць яго і нельга, растлумачыў Тот. Можна толькі смактаць, як ледзянец.

І тут пан свяшчэннік Томаі даў волю праведнаму гневу.

— Гэта ўжо кашчунства, сын мой! — накінуўся ён на Тота. — Цяпер самы разгар вайны, калі людзі адчуваюць страх за сваё жыццё ці аплакваюць гібель блізкіх... А ты тут лезеш з такім глупствам, замест таго

каб узнесці хвалу богу за тое, што ён прывёў у твой дом камандзіра твайго сына! Цяпер я шкадую, што наогул пачаў гаворку з табой!

Свяшчэннік выскачыў з пакоя, ляпнуўшы дзвярамі, паслаў суседскага хлопчыка па Марышку, а сам у гневе пачаў хадзіць сюды-туды па звлістых сцэжках саду.

— Не рабі такога пакутніцкага твару,— сказаў свяшчэннік задыханай Марышцы і павёў яе ў дом.— Там чакае цябе гэты недарэка — твой муж, забірай яго дахаты.

Яны зайшлі ў пакой. Тота не было відаць. Ні пад ложкам, ні пад шафай, ні ў сабачай будцы, ні сярод бруднай бялізны. Ён зноў як скрозь зямлю праваліўся і не аб'яўляўся ажно да сямігадзіннай імшы, калі вушы яго прападобнасці пана Томаі зноў пачулі храп. Знаёмы ўжо гук на гэты раз плыў з-пад карункавага пакрывала галоўнага алтара. У свяшчэнніка ад страху пераселі ў горле ўсемагутныя словы святога казання, і яму ледзь не зрабілася блага.

Службу давялося перапыніць. Набажэнцы разышліся. Тота выпхнулі ў рызніцу і зачынілі дзверы. Марышка расплакалася.

— Што ж мне цяпер з ім рабіць? — пыталася яна ў свяшчэнніка.— У мяне ж госць у хаце, не магу я цэлы дзень пільнаваць мужа.

Свяшчэннік задумаўся.

— Цяжка даць раду, Марышка, таму што мы акрамя ўсяго заўсёды павінны памятаць і аб яго празмернай чулінасці.

— Вось іменна,— кіўнула Марышка.— Ён нават кішэннага ліхтарыка трымаць у роце не хоча.

— А ці нельга проста прывязаць яго да крэсла? Тады ўжо ён напэўна не ўцячэ.

— Тут ёсць адна бяда,— сказала Марышка.— Ка-

лі ён доўга сядзіць не сыходзячы з месца, ён засынае, бедалага...

— Можа, прывязаць яму званочак на шыю? — прапанаваў святшчэннік.— У мяне якраз ёсць лішні званочак для служкі.

— Ён быў бы як авечка,— усміхнулася Марышка.— Баюся, што званочак будзе раздражняць пана маёра.

— Ну, тады сама падумай, што рабіць,— бездапаможна развёў рукамі святшчэннік.— Уся мая навука бяссільная.

— Пагаварыце з ім шчыра, адкрыта,— папрасіла Марышка.— Ён заўсёды вас слухаўся, ваша прападобнасць.

Святшчэннік Томаі зайшоў у рызніцу і пагаварыў з Тотам. Святшчэннік растлумачыў, што павінен рабіць бацька дзеля сына, асабліва калі гаворка ідзе пра такога сына, як Дзьюла. Гэта падзейнічала.

Тот урачыста пакляўся, што за тыя дні, якія яшчэ прабудзе ў іх маёр, пастараецца не даваць волі сваім благім памкненням: не будзе ўцякаць з дому і хавацца не будзе — ні пад ложка, ні пад алтары.

Святшчэннік адпусціў яго, ведаючы, што калі Тот паабяцаў, дык стрымае слова. Так яно і выйшла.

Тот падаўся проста дадому, аднак не далучыўся да сямейнікаў, а засеў у прыбіральні ў садзе. Там ён прасядзеў да самай вячэры, а пасля яды зноў зачыніўся ў будачцы.

У прыбіральні ён прасядзеў і ўвесь ранак наступнага дня. Калі Марышка пастукалася, Тот не адказаў. Мяркуючы па ўсім, ён спаў.

РАЗДЕЛ ЧАЦВЕРТЫ

Пісьмо на фронт

«Любы мой сыночак! Спадзяюся, гэтыя радкі знойдуць цябе ў добрым здароўі. Яго прападобнасць пан Томаі, калі моліцца за тых, што пайшлі на фронт, заўсёды першым упамінае цябе, тваё імя. Паведамляю табе, што ў нас усё добра, толькі цябе вельмі не хапае. Каб ты не турбаваўся, скажу табе, што глыбокапаважаны пан маёр таксама адчувае сябе цудоўна. Спачатку ён быў вельмі стомлены і нервовы, але дзесяцідзённы адпачынак у нас на дзівосным горным паветры ўжо прынёс карысць. Першыя дні яго мучылі кашмары, а цяпер сняцца толькі смешныя сны, накштальт таго, што ён казытлівы парашок ці што шчанюк валачэ яго ў зубах і матляе з боку ў бок, але гэта самыя што ні ёсць дробязі ў параўнанні з тым, што снілася спачатку, як яго перамолвалі на фарш і елі. Бацька таксама адчувае сябе добра, толькі крышачку пачаў забывацца і часам трапляе пад чужыя ложкаі, але пан свяшчэннік ужо гаварыў з ім, і з таго часу настрой у яго намнога лепшы, хоць зрэдку ён усё яшчэ хаваецца ад людзей. У мяне ёсць адна радасная вестка для цябе. Глыбокапаважаны пан маёр сказаў, што, як пачаладае, ён не толькі возьме цябе да сябе ў штаб батальёна, але і начаваць ты будзеш з ім у адным пакоі, замест таго афіцэра, які цяпер жыве там. Дай бог, каб гэта спраўдзілася.

Беражы свой страўнік, не еш тлустай ежы непадарэтай. Цалую цябе шмат разоў, твая маці Марышка».

* * *

Марышка напісала на канверце адрас, паднесла пісьмо да прыбіральні і ціха (каб не разбудзіць госця, які лёг падрамаць) паклікала мужа. У адказ пачулася

адно далікатнае пакашліванне ў знак таго, што памяшканне занятае.

— Колькі ты прабудзеш тут, родны мой Лаёш? — пацікавілася Марышка.

— А што? — спытаўся Тот.— Хіба маёр ад'язджае?

— Адкуль ты ўзяў. Пан маёр едзе праз чатыры дні.

— Тады я яшчэ крыху пасяджу тут, — сказаў Тот.

Была нядзеля. Ужо адзванілі да імшы. Марышка, каб не спазніцца, прасунула ў шчыліну пісьмо і аловак. Тот распісаўся.

Марышка апранула выхадную сукенку.

— Я іду да імшы, — сказала яна дачцэ, якая скубла кураня на верандзе.— Тата сядзіць у прыбіральні, пан маёр спіць. Прыгледзь за імі, дачушка.

Яна пацалавала Агіку і пайшла.

Прыблізна праз чвэртку гадзіны з пакоя паказаўся маёр. Сонным голасам ён павітаўся з Агікай, пасля — у пакамячанай піжаме, з ускудлачанымі валасамі і гучна пазяхаючы — пакіраваў да прыбіральні.

Агіка трывожна глядзела яму ўслед.

* * *

Да прыезду маёра Вара Тоты лічыліся ўзорнай сям'ёй. Марышка не проста любіла свайго мужа, але і ставіла яго настолькі вышэй за сябе, што слухалася ўжо аднаго яго позірку.

Агіка ж з палымянасцю падлетка глядзела на бацьку, як на бога. Усё, што было цудоўнае на свеце, асацыяравалася ў яе з бацькам; палёт ластаўкі, смак шакаладу ў роце, тое салодкае галавакружэнне, якое мы адчуваем, гледзячы на пунсовую ружу, — усё гэта і яшчэ шмат што, разам узятае, быў бацька.

З тае пары, як маёр Вара ўвайшоў у іхняе жыццё, на змену ранейшым адносінам прыйшлі новыя. У душы Марышкі — памалу, крок за крокам, у Агікі ж —

з той непрыкметнай воку хуткасцю, з якой маланка, мяняючы кірунак, лупіць не ў гэтае дрэва, а ў іншае. Звычайна лягчэй за ўсё мяняюцца фізічныя прыхільнасці; як дасюль яна любіла пах бацькавай скуры, так цяпер убірала ў сябе пах маёра, і замест голасу Тота цяпер голас госця электрычным разрадам прабягаў па яе нервах. Асабліва прываблівалі яе маёравы боты, з першага ж дня іх чысціла толькі яна, Агіка, пасля яна пачала браць іх з сабой у пакой, гуляла з імі, як з лялькамі, размаўляла і напывала ім штосьці. І паступова з-за гэтых разлезлых атопкаў яна зусім адраклася ад бліскучых бацькавых ботаў!

Аднак жанчына — і тым больш такая жанчына, як Марышка, — ніколі не вырывае сваіх пачуццяў з карэннем. Марышка спачувала мужу, нават калі ён беспрычынна паўстаў супраць маёра, які жадаў яму аднаго толькі добра, і ў яе не павярнуўся язык сказаць Тоту хоць слова асуджэння.

Але і яна ўсё больш і больш трапляла ў сферу ўплыву маёра, хоць і не ў фізічным, а хутчэй у духоўным і нават, больш таго, у крыху трансцэндэнтным сэнсе. Уся яна напоўнілася адным жаданнем: каб госць адчуваў сябе як мага лепей, а таму і ўсе яе органы ўспрыняцця цалкам скіраваліся на самаадчуванне маёра. Яна прадчувала, калі яму захочацца піць, і адразу ж прыносіла лёгкі фрэч¹. Маёр яшчэ і сам не паспяваў усвядоміць, што ў яго ў кішэчніку сабраліся газы, як Марышка падымалася і далікатна выходзіла з пакоя. Памалу яна быццам перарадзілася, ператварыўшыся ў шклянны каўпак, у жывую ахоўную абалонку, адзіным прызначэннем якой было пазбавіць госця ад усялякіх непрыемнасцей.

Яе здольнасць да ўспрымання чужых пачуццяў і адчуванняў большала з дня ў дзень. Тут, безумоўна,

¹ Сухое віно, разбаўленае содавай вадой.

адыграла сваю ролю недасыпанне і звязанае з ім нервовае напружанне, трывога за сына, а цяпер ужо — і за мужа. Нібы нейкі тэлепатычны феномен, яна на адлегласці ўлоўлівала самыя непрыкметныя душэўныя зрухі гасця; часам ёй чуліся таемныя галасы, бачыліся праявы, якія загадзя папярэдзвалі аб небяспецы, што пагражала маёру.

Стаяў, напрыклад, у куце веранды прыслонены да сцяны стары парасон, забыты некім з кватарантаў. Гэты парасон часам падаў без усялякай прычыны.

Аднойчы раніцай, пакуль маёр спаў, Марышка чакала сваёй чаргі ў мясной краме: мяса тады давалі па картках. Падышла ўжо яе чарга, калі перад крамай спыніўся веласіпед.

Нехта крыкнуў:

— Ёсць тут жанчына па прозвішчы Тотне?

Дарэмна запэўнівалі яе, што ўсё гэта толькі вынік разгарачанага ўяўлення; Марышка нават і пасля, калі мінула шмат месяцаў, сцвярджала, што бачыла на свае вочы: побач з веласіпедам стаяў стары яўрэй з белай барадой і пакорлівым паглядам — ну выліты святы Пётра.

— Гэта я! — азвалася Марышка. — Што здарылася?

— Трэба лепш глядзець парасон! — І ў тое ж імгненне нябесны пасланец памчаўся на веласіпедзе.

На шчасце, мясная крама была непадалёк ад дому. Марышка кінулася дахаты і — о, цуд боскі! — паспела на ляту падхапіць парасон, які зноў наважыўся ўпаці і ўжо напэўна б сваім стукам разбудзіў маёра.

У гэтую нядзелю, пад канец святой імшы, Марышчы зноў быў пададзены знак з неба. На гэты раз ёй ніхто не прымоўся, а проста праз гул арганаў пачула яна дрыготлівы голас, быццам з гучнагаварыцеля:

— Увага, увага! Тот Лаёшне, уроджаная Марышка

Балаг! Вас чакаюць сваякі ля ўваходу ў мужчынскі туалет!

Астатнія прыхаджане ці не чулі гучнагаварыцеля, ці не зразумелі грознага сэнсу паведамлення. Марышка ж схамянулася і, пракладаючы сабе дарогу, гнаная благімі прадчуваннямі, кінулася дадому.

Ужо ад весніц яна ўбачыла, што ля прыбіральні сабраўся натоўп, людзі крычалі і гулка барабанілі па дошках прыбіральні кулакамі. Што ім тут трэба? Чаму на верандзе плача Агіка? Чаму маёр ліхаманкава кідае ў расчынены чамадан свае рэчы?

— З мяне досыць, — кінуў маёр адрывіста, з перакрыўленым тварам. — Памажыце сабрацца, каб я не спазніўся на аўтобус.

* * *

Дзумкалі пчолкі. Пахлі мальвы. Маёр Вара спыніўся перад зачыненымі дзверцамі будкі. Ён крыху пахадзіў па садзе, але дзверцы не адчыняліся. Маёр пастукаўся. Тот кашлянуў.

Маёр вярнуўся ў пакой. Агіка скубла ўжо другое куранё, калі зноў паявіўся маёр і крыху хутчэй, чым першы раз, пашыбаваў да прыбіральні.

Пастукаўся. Тот кашлянуў. Маёр павярнуў назад.

Агіка заўважыла на твары ў яго расчараванне і адчула, што трэба нешта сказаць. І яна сказала:

— Якое добрае надвор'е!

Маёр штосьці буркнуў у адказ.

— Сонейка грэе, але спякоты каб надта дык і няма.

На гэта ўвогуле не было ніякага адказу. Маёр прайшоў у свой пакой.

Калі ён і трэці раз ні з чым вярнуўся з саду, павекі ў яго пачырванелі, твар адсвечваў жаўцізнай. Агіка сустрэла яго чароўнай усмешкай.

— Можна задаць адно пытанне пану маёру?

Маёр Вара спыніўся, паглядзеў на яе.

— Я хацела спытацца, ці бывае так і ў пана маёра, што часам без усялякай прычыны робіцца раптам сумна-сумна, месца сабе не знаходзіш, а то наадварот — радасна, хочацца ўвесь час смяяцца?

Маёр не даў пэўнага адказу, ён сярдзіта кінуўся ў свой пакой.

Агіка спалохалася. Яна адчувала ўвесь цяжар адказнасці; трэба было дзейнічаць што б там ні было! Замест палатнянай блузкі з глухім каўнерыкам яна хуценька нацягнула на сябе светла-блакітную вышываную кофточку, каўнер якой адкрываўся досыць шырока, каб з выраза маглі вызірнуць яе юныя формы. Валасы ж, звычайна заплеченыя ў коскі, яна распуціла. Калі маёр зноў ні з чым вярнуўся з саду, Агіка ў какетлівай блузцы, з пышной кучмай бялявых валасоў ужо чакала яго. Яна заступіла яму дарогу.

— А цяпер я хачу нешта папрасіць у пана маёра,— прабуркавала яна з самай чароўнай усмешкай.

Маёр спыніўся. Ён люта ашчэрыўся, што можна было палічыць за спробу (не зусім удалую) адказаць на ўсмішку дзяўчыны.

— Я хачу папрасіць вас... калі ласка, паглядзіце на мяне і скажыце першае, што вам прыйдзе ў галаву...

Агіка заплюшчыла вочы. Сэрцайка яе гулка калацілася, юныя грудзі палалі. Яна і сама не ведала, чаго чакала, але чагосьці чакала.

Спачатку яна пачула, як скрыгатнулi маёравы зубы. Гэта, праўда, выйшла досыць крыважэрна, але ж, захацеўшы, можна было зразумець і зусім іначай. І тут маёр прамовіў:

— Хто засеў у гэтай смярдзючай будцы?

Агіка расплюшчыла вочы, зрэнкі яе ад жаху расшырыліся.

— Калі гэта ваш даражэнькі татачка парашыў разыграць мяне,— пагражальна насядаў маёр,— дык я пакажу яму, хто я такі!

Маёр прайшоў у свой пакой. Схапіў чамадан і пачаў ліхаманкава шпурляць у яго свае рэчы. Агіка зусім разгубілася, яна выскачыла з хаты і пачала клікаць на дапамогу.

Нядзельныя прагулянкi-шпацыры былі ў самым разгары, і народу збеглася нямала, але з тлумачэння дзяўчыны ніхто толкам нічога не зразумеў. Хто сядзіць у прыбіральні і чаму? Хто праз гэта збіраецца ехаць і чаму? Нарэшце яны парашылі, што ў будцы схаваліся варожыя парашутысты. Будку акружылі і — з дошыць далёкай адлегласці — пачалі бамбардзіраваць яе лаянкай. Хто ведаў трохкі англійскую, лаяўся па-англійску.

Калі, задыхаўшыся, Марышка прыбегла дадому, яна перш-наперш вытурыла плойму няпрошаных гасцей. Пасля пастукалася ў прыбіральню. Безвынікова. Узялася кулакамі малаціць у дзверы. Але адказам было далікатнае пакашліванне.

Марышка кінулася да маёра. Ламаючы рукі, вымольна прасіла яго патрываць яшчэ трохку. Пасля выбегла з дому і пазваніла да прафесара Цыпрыяні.

* * *

Гэты неўрапаталаг з еўрапейскім імем вельмі любіў Тотаў. Кашулі свае ён давяраў мыць толькі Марышцы. Чаравікі і капелюшы яму заўсёды тыдзень-другі разношваў Тот, каб лацвей сядзелі.

Прафесар у той дзень з асалодаю адпачываў пасля сьнедання, але з гатоўнасцю падняўся, сам выправіўся да Тотаў і ўласнаручна забарабаніў у прыбіральню.

— Гэта я, шаноўны Тот. Хацелася б пагутарыць з вамі трохку.

Тот не прырэчыў. Ён выйшаў з будачкі, саступаючы яе маёру, і пакорліва пайшоў за прафесарам, які пры-

вёў яго да сябе ў кабінет, вельмі ўважліва агледзеў яго і з задавальненнем паляпаў па плячы.

— У вас на рэдкасць здаровы арганізм, мне застаецца толькі павіншаваць вас. Але ўсё-такі скажыце, на што вы скардзіцеся, дарагі Тот?

Высокі лоб прафесара, яго падстрыжаная клінком бародка так схілялі да шчырасці, што Тоту было прыемна раскрыць душу.

— Няма ў мяне ніякіх скаргаў, глыбокапаважаны пан прафесар. Проста я не разумею, чаго яны яшчэ хочуць, я ж зрабіў усё, што ад мяне залежала. Я насаўваю сваю каску на самы лоб, быццам п'яны рамізінік. Я адвучыўся пазыхаць і пацягвацца і нават адмовіўся ад спакусы хавацца пад ложак пана свяшчэнніка, хоць мне гэта далася нялёгка. Я разумею, што гаворка ідзе пра жыццё нашага дарагога Дзьюлы, і таму нават не выплёўваю ліхтарыка пана маёра, калі мне запіхваюць яго ў рот. Чаго яшчэ можна вымагаць ад простага чалавека? Хіба гэта злачынства, што мне падабаецца сядзець у прыбіральні?

— Усё гэта досыць цікава, — схамянуўся неўрапатлаг з еўрапейскім імем. — У вас што ж, расстройваецца кішэчнік, калі бераце ў рот той ліхтарык?

— У мяне зусім нармальны страўнік і кішэчнік, глыбокапаважаны пан прафесар. Я сяджу ў прыбіральні проста таму, што там утульна. Ніхто мяне не турбуе, там розныя мушкі гудуць-звіняць, а калі я зашчаплю дзверы на кручок, дык адчуваю сябе як у лоне маці... Дык чаго ж яны ломяцца да мяне? Хіба гэта кепска? Хіба гэта злачынства? Ці, можа, хвароба якая?

— Якая там хвароба! — усміхнуўся прафесар. — Проста сімптом, шаноўны Тот... А ці даўно ў вас гэта манія — зачыняцца ў прыбіральні?

Ды не варта і гаварыць пра гэта, сказаў Тот. Ён набыў гэтую звычку ўсяго некалькі дзён назад. Хоць,

калі лепей удумацца, яму згаданае вышэй месца па-любілася акурат тады, як прыехаў паважаны госць.

— Іменна так я і думаў,— кіўнуў прафесар.— Калі можна, падыміцеся на хвіліну, дарагі Тот.

Тот устаў. Прафесар змераў яго вачамі.

— Як вы лічыце, дарагі Тот, якога вы расту?

— Вышэй чым сярэдняга.

— Ну, а ваш паважаны госць будзе ніжэйшы за вас?

— Ён мне сама больш па плячо.

— Вось у тым і бяда, дарагі дружа,— канстатаваў сусветнаведомы прафесар.— Вы абодва ахвяры дыс-прапорцыі. Я ведаю, як вы любіце свайго сына, але, з другога боку, нельга ж патрабаваць і ад маёра, каб ён увесь час глядзеў на вас знізу ўверх. Пагадзіцеся, што ў гэтай сітуацыі і вы б не пратрымаліся досыць доўга.

— Згодны,— сказаў Тот.— Але расту свайго я, на жаль, змяніць не магу.

Прафесар паблагліва ўсміхнуўся. І ў цяжэйшых выпадках медыцына прыходзіць на дапамогу: цяпер, калі пераможана чума і пачалі вылечваць шаленства, а радзільная гарачка адышла ў нябыт, такая немач вылечваецца лёгка... Прасцей за ўсё было б паставіць маёра на зэдлік. Але тут ёсць адна нязручнасць: маёр можа зваліцца, незнарок скалечыцца, а гэта, у сваю чаргу, сапсавала б яму ўвесь адпачынак і прывяло б да незлічоных сумных вынікаў... Таму асабіста ён, прафесар, лічыць за лепшае, каб Тот на кароткі час адмоўіўся ад некаторых зручнасцей.

— Я і дыхаць з радасцю адмоўлюся,— заявіў Тот,— але і тады ўсё роўна буду вышэйшы за пана маёра.

— Вы ўмомант перастанеце быць вышэйшым за яго,— заявіў вялікі неўрапатолаг,— калі крыху сагнае свае каленныя суставы.

Тот вырачыўся на прафесара.

— Каб я падагнуў ногі? — перапытаў ён з блазнаватым выглядам на твары.

— Ды вам гэта раз плюнуць, дарагі Тот!

— Ненадоўга ці на ўвесь час?

Прафесар трымаецца той думкі, што частая змена становішча цела можа траўміраваць арганізм. Ён раіў нават спаць, скруціўшыся абаранкам, і тады гэтая эмбрыянальная поза стане як другой натурай для яго пацыента.

Тот задумаўся.

— Не, — сказаў ён нарэшце. — Гэтага я не вытрываю.

— Пастарайцеся адкінуць самалюбства! — махнуў рукой прафесар. — Думайце пра свайго сына. Што лепей: падагнуць калені ці наклікаць на сябе гнеў Дзьюлавага камандзіра?

Гэта быў вырашальны довад. Унутрана яшчэ вагаючыся, Тот нічога не мог запырэчыць. Ён уздыхнуў, асцярожна падагнуў калені і адразу ж зрабіўся на галаву ніжэйшы.

— Так досыць?

— Досыць! — сказаў прафесар. — Большага не можа пажадаць нават самы малы маёр на свеце!

— А я пытаюся таму, што калі трэба, дык магу сагнуць і яшчэ трошку.

— Не трэба, — супакоіў яго прафесар. — Давайце лепш паглядзім, ці зможаце вы хадзіць у такім становішчы.

Паспрабавалі. Удалося. А ці зможа Тот бегаць? І бегаць ён мог. Уставаць, садзіцца, узбірацца па драбінцы на кніжныя паліцы... Усё ішло як па масле.

— Ну, а цяпер можаце спакойна ісці дадому, — сказаў прафесар, славуці неўрапатолаг. — Вось убачыце, як вас сустрэнуць.

Пры думцы, што трэба вяртацца дадому, Тот спяхмурнеў. З акна, ля якога ён стаяў, было відаць, як

прагульваліся жыхары Матрасентаны. Яго тут усе ведаюць. І ён ведае кожнага. Але як іх не разглядай, ніводнага не ўбачыш з падагнутымі каленямі.

— Я не магу ў такім выглядзе паказацца на вуліцы, глыбокапаважаны пан прафесар,— рашуча заявіў Тот.— Людзі пачнуць пальцамі паказваць!

— Не будзьце такім падазроным, дарагі дружа,— паківаў галавой Цыпрыяні.— Думаеце, вы адзін у такім становішчы? Памыляецеся, дарагі! Цяперашнім светам кожны мусіць чымсьці ахвяраваць.

Такія скаргі, супакоіў ён Тота, у практыцы сучасных неўрапатолагаў бываюць літаральна штодзень. Кожны час мае сваю модную хваробу; цяпер вельмі пашырылася з'ява, што ніхто не ведае сваіх рэальных памераў. Большасці хацелася б быць на галаву ніжэйшымі, але трапляюцца і плюгавенькія чалавечкі, апантанія гігантаманіяй. У гэтым выпадку медыцына бяспільная, таму што не існуе абсалютнага эталону і ўсё залежыць ад суб'ектыўнага фактару: хто якім сам сябе лічыць. У «Acta Medica Hungarica»¹ надрукаваны артыкул пра аднаго ўрача-яўрэя, які (пры аб'ёме таліі сто дзесяць сантыметраў), як правіла, выходзіць са сваёй кватэры толькі праз замочную шчыліну і тым самым шляхам вяртаецца дадому. Калі б яго, прафесара, не звязваў абавязак захоўваць урачэбную тайну, ён мог бы прывесці нямала аналагічных выпадкаў і з уласнай практыкі; таму ён з чыстай душой можа запэўніць Тота, што, калі сагнуць калені, гэта будзе толькі самая сціплая ахвяра, якую Тот можа прынесці дзеля свайго сына.

— Давайце праверым,— прапанаваў прафесар.— Вы пагуляйце крыху з сагнутымі каленямі і прыслухайцеся, што на гэта скажуць людзі... Каб надаць вам упэўненасці, я гатовы суправаджаць вас.

¹ «Венгерскія вучоныя медыцынскія запіскі».

Тот прыняў прыемную прапанову. Яны рушылі ўздоўж вуліцы, дзе шпацыравала больш за ўсё матра-сентанцаў. Што ж здарылася? Ды анічога! Дзеці зда-лёк пачціва кланяліся, дарослыя радасна віталіся з ім, сёй-той нават прыпыняўся, каб спытацца, як Тот сябе адчувае, як маецца сямейка і госць. І толькі адзін-адзі-ны раз да іх вушэй даляцеў нейкі недарэчны брынклі-вы смех.

Гэта смяяўся дзядуля Дзюры, прыдуркаваты ліс-таносец, які дагэтуль глядзеў на Тота, як на бога, а ця-пер скакаў вакол яго на карачках і брахаў па-сабачы. Прафесар махнуў рукой.

— Што вы ад яго хочаце? — усміхнуўся ён Тоту. — Тры разы быў у маёй клініцы, але памагчы яму не-магчыма.

І ён развітаўся з Тотам, бо далей суправаджаць яго не было патрэбы. Прахожыя не заўважалі ў ім ніякіх перамен і нават быццам акружылі Тота яшчэ большай пашанай... Так, напрыклад, герцаг люксембургскі Леа-нард, які выгульваў сваіх ганчакоў (да гэтага часу ён самае большае адорваў Тота кіўком галавы), на гэты раз спыніўся, заўсміхаўся і, жартаўліва пагразіўшы пальцам, загаварыў на ламанай венгерскай мове:

— Гуляйць, гуляйць? За дзяўчына бегаль?

Калі б і гэтага было недастаткова, дык прыём, ака-заны Тоту дома, супакоіў яго канчаткова. Марышка сустрэла мужа такой жа радаснай усмешкай, як і ра-ней, і Агіка, здавалася, таксама нічога не заўважыла, а ад яе ж звычайна і пылінка на бацьку не схваецца. Вось хіба што маёраў позірк затрымаўся на ім на ім-гненне даўжэй, калі свежапаголены, пахнучы адэка-лонам, ён выйшаў са свайго пакоя.

Маёр вярнуўся ў пакой, зноў выйшаў, раз-пораз прыглядаючыся да Тота, нібы нейкая дробязь, нешта зусім неістотнае ўсё ж было не так, як раней. Акінуў-

шы яго пранізлівым паглядом яшчэ раз, ён урэшце спытаўся:

— Скажыце, калі ласка... Што з вамі здарылася?

— Нічога, — сказаў Тот.

— Не ведаю... — задуменна прыкідваў маёр. — Быццам вы сталі на галаву вышэйшы!

У Тота, праўда, было адчуванне, быццам ён стаў на цэлую галаву ніжэйшы, але галоўнае, што госць здаваўся задаволеным гэтай пераменай. Прадбачанне прафесара Цыпрыяні цалкам спраўдзілася. Ніколі — ні цяпер, ні пазней — ніхто не заўважыў, што Тот ходзіць на сагнутых нагах.

Іншы чалавек быў бы шчаслівы ці, прынамсі, задаволены. Дзіва што! Такой дробяззю дамагчыся дзівосных вынікаў — пра большае і марыць не даводзіцца. Калі яны селі за стол, госць літаральна асыпаў Тота знакамі сваёй увагі, прыязнасці і дружбы; аднак галава сям'і сядзеў задумены, без аніякага апетыту корпаўся ў талерцы, і ў нейкі момант, калі астатнія забавіліся, яго раптам як ветрам здзьмула.

Марышка стала ў дзвярах веранды.

— Лаёш! — крыкнула яна. — Дзе ты, родны мой Лаёш?

Толькі далікатнае пакашліванне з-за кустоў мальвы было ёй адказам.

* * *

На нейкі час яго пакінулі ў спакоі.

Але пазней, калі ўжо бралася пад поўдзень, а Тот усё яшчэ не выказваў жадання выйсці, Марышка паспрабавала давесці яго да памяці. Спачатку яна зрабіла спробу ўгаварыць яго, пасля паклікала на дапамогу яго розум, прывёўшы пераканаўчыя довады, але калі і гэта не памагло, цяргненне яе лопнула.

— Лічу да трох! — крыкнула яна мужу, і такім злосным голасам, якім яшчэ ніколі не гаварыла з ім. — Калі да трох не выйдзеш, прывяду слесара!

Але ўсё гэта было як гарох аб сцяну. Тот упарта маўчаў.

Што было рабіць? Марышка з цяжкім сэрцам вярнулася да маёра і пятае на дзесятае расказала яму пра мужаву ўпартасць.

— Я ўжо думаў, што ў дарагога пана Тота жывот сапсаваўся! — усклікнуў маёр. — А ён, аказваецца, проста так, дзеля ўласнай асалоды аблюбаваў сабе ўтульнае месцейка!

Марышка пагадзілася і з гэтым, нічога не хаваючы і не прыхарошваючы. Але калі яна баялася, што госць будзе злавацца ці, прынамсі, крыўдзіцца, дык яе чакала прыемнае расчараванне.

Маёр прыкметна ажывіўся. Ён пацікавіўся, ці не знойдзе Агіка вольнай хвіліны, і калі знойдзе, дык ці не згодзіцца яна схадзіць у рэстаранчык Клейна і прынесці пляшачку піва з лядоўні. Ён папрасіў дзве шклянкі. Папрасіў адкрывачку. Пасля, узброіўшыся півам, шклянкамі і адкрывачкай, ветліва пастукаўся ў дзверы будачкі.

— Не падумайце, даражэнькі Тот, што я хачу вас адсюль выжыць, я проста прыйшоў вас праведаць. Вось — узяў пляшачку халодненькага піўка. Спадзяюся, вы аддаёце перавагу светламу?

— Я ўсякае піва люблю, — адгукнуўся Тот. — Калі не грэбуеце нашым сціплым стульчыкам, дык, калі ласка, сядайце.

Ён пасунуўся ў самы кут і яшчэ раз папрасіў у маёра прабачэння за цеснату. На шчасце, хоць і не без цяжкасці, абодвум удалося прысесці. Піва паставілі на падлогу, а шклянкі давалася трымаць у руках.

У першыя хвіліны іх сумеснага сядзення Тот крыху саромеўся, гэта і зусім натуральна: яму ж зроду

яшчэ не даводзілася сядзець у такой цеснаце і яшчэ з такой высокай персонай!

Ён апраўдваўся перад субяседнікам, што памяшканне такое ўбогае. Ну, ды што зробіш, вядома ж — вёска!

Маёр запэўніў гаспадара, што ягоня патрэбы гэты дамок цалкам задавальняе.

Тота акрамя ўсяго засмучала, што ён так і не пачысціў ямы, а ўжо і помпу былі падкацілі сюды. Аднак уладальнік помпы адгаварыў чысціць.

— А навошта яе чысціць? Хіба ўжо ён такі прыдзірлівы госць? — здзівіўся маёр.

Не. Маёр чалавек памяркоўны, але яшчэ раней іншыя кватаранты скардзіліся на пах.

Маёр дакорліва паківаў галавой. Тот яго ўсё яшчэ недаацэньвае. А калі ж добра ўдумацца, за час яго знаходжання тут ад яго не пачулі ніводнай скаргі, не кажучы ўжо пра гэтую прыбіральню, якая найлепшым чынам адпавядае свайму прызначэнню.

— Ну, калі мы і не многае можам прапанаваць нашым гасцям, дык, прынамсі, стараемся, — сказаў Тот з уласцівай яму сціпласцю.

— На вашым месцы я наогул не выходзіў бы адсюль, — заўважыў маёр.

— Нізавошта не выйду, — сказаў Тот. — Хіба ўжо вельмі прыспічыць.

— Вы разумны чалавек! Чуеце, як шуміць лісце?

— Ваша праўда, шуміць.

— А што гэта там гудзе?

— Нейкая казяўка.

— А як яна называецца?

— Зялёная мясная муха.

— Прыгожая назва, — летуценна сказаў маёр.

Яны яшчэ крыху паслухалі гудзенне зялёных мясных мух і шолах лісця. Але старая жыццёвая ісціна

гаворыць, што нават самыя цудоўныя імгненні рана ці позна канчаюцца.

— На жаль, мне трэба ісці,— маёр падняўся са стульчака.— Бывайце здаровы, даражэнькі Тот!

— Дзякую, што зайшлі праведаць, глыбокапаважаны пан маёр, я вельмі рады.

— Між намі,— заўважыў маёр,— прызнацца, былі неістотныя разыходжанні, але цяпер, на шчасце, усё ўладзілася.

— І дзякаваць богу,— падняўся Тот.— Калі ласка, заходзьце да мяне яшчэ.

— Як толькі збяруся... Спадзяюся, што мы будзем мець гонар бачыць вас у час работы? — пацікавіўся маёр.

— Гэта ўжо абавязкова.

— Усяго вам добрага! — развітаўся маёр.— Я пакідаю вас з прыемным усведамленнем, што ў гэты цяжкі час, калі ніхто не ведае, дзе прыткнуцца, прынамсі, вы знаходзіцеся на сваім месцы!

* * *

Апошнія дні адпачынку маёра Вара праходзілі з мернай аднастайнасцю, без ніякіх надзвычайных падзей ці здарэнняў. Усе былі задаволеныя. Калі надаралася магчымасць спаць — спалі. Калі трэба было рабіць скрыначкі — займаліся скрыначкамі. Усталяваўся стан раўнавагі.

Усё ж, як адметны факт, трэба згадаць, што Лаёш Тот нечакана прыхвоціўся складаць кардонкі. Гэтую прымусовую работу ён выконваў з такой стараннасцю, што неўзабаве ў яго кардонкі пачалі атрымлівацца лепшыя, чым ва ўсіх, іх перадавалі з рук у рукі, разглядалі, захапляліся імі.

— Палюбуйцеся толькі, вось гэта тата! — казалі Агіка.

— Хто б мог падумаць! — круціў галавою маёр.

— Вось бачыш, родны мой Лаёш,— дадала Марышка,— я заўсёды казала: добрая воля цуды робіць.

Вядома, Тотама нялёгка даваўся гэты стан раўнавагі. Усе яны былі знясілены недасыпаннем, змучаны заўсёдным страхам, непрывычным нервовым напружаннем. У Марышкі, напрыклад, як яна ні старалася, усё валілася з рук; здаралася нават, што яна на некалькі хвілін засынала, стоячы з шырока расплюшчанымі вачамі, як курыца, якую загіпнатызавалі дзеля навуковага эксперымента.

Агіка нічога не ўпускала з рук; яна больш сама натыкалася на прадметы і ўсё перакульвала. Неяк, памятаецца, калі яны з Тотама апынуліся ўдваіх у цёмным пакоі, Агіка некалькі разоў натыкалася на яго. І нават тады, калі яны запалілі святло, яна і пры святле наскочыла на бацьку.

— Даруйце, тататка,— сказала яна, падалася назад, перакуліла прасавальную дошку і зноў рушыла на бацьку. А Тот, хоць і было куды саступіць, таксама пайшоў на дачку. Яны сутыкнуліся, як два паравозы; відаць, абодва дасягнулі той ступені стомленасці, калі ўжо святло не адрозніваюць ад цемнаты.

Па абліччы Тота цяжка было што-небудзь вызначыць, толькі вельмі ўважлівы назіральнік мог бы заўважыць яго гаротны стан, а між тым усе гэтыя чатыры дні ён быццам плаваў у нейкім звінючым дурмане. Зрэшты, для яго гэта мела толькі той вынік, які бывае пры старэчай слабасці і склерозе. Даводзілася моцна крычаць, таму што яго падводзіў слых. Здаралася іншы раз, што ён забываўся праглынуць кавалак: так і трымаў у роце мяса з ранку да вечара. Прывычныя, штодзённыя клопаты Тот блытаў: аднойчы бачылі, як ён спрабаваў прыгладзіць валасы бутэлькай з содавай, а ў час развітальнай вячэры, калі ён лыжкай вычэрпваў курыны суп, яму раптам падалося, што

ён павячэраў і закурыў цыгарэту. А з той прычыны, што дым ён звычайна выпускаў праз нос, усе за сталом, на сваё здзіўленне, раптам убачылі, як з носа ў Тота лезуць рыс, гарох, морква і славутыя Марышчыны галушкі.

Але на такіх нязначных калдобінах ніхто не спатыкнуўся. Важна іншае: госць быў задаволены, вясёлы, ураўнаважаны і за мінулыя два тыдні паправіўся амаль на чатыры кілаграмы.

Усё гэта выкрышталізавалася ў тых нямногіх словах, якімі маёр развітаўся з імі перад прыходам вячэрняга аўтобуса:

— Паверце, мілыя Тоты, мне зусім не хочацца ад'язджаць.

Марышка цяжка ўздыхнула, але гэта было вылікана радасцю.

— Нам таксама цяжка, — сказала яна, — што даводзіцца развітацца з глыбокапаважаным панам маёрам.

— А вамі, — маёр павярнуўся да Тота, — я асабліва задаволены, дарагі Тот. Глядзіце толькі, не дазваляйце адрадзіцца ў сабе ранейшым недахопам!

Тот з каменным выразам твару ва ўпор глядзеў на маёра і нешта працадзіў праз зубы. Марышка, якая стаяла да яго бліжэй, чым усе, зразумела гэта так:

— Накладзі сабе ў штаны!

Вядома, цяжка сказаць, ці правільна яна пачула, таму што акурат у гэты час са скрыпам і грукатам падкаціў міжгародні аўтобус і цалкам заглушыў усе іншыя гукі.

Аўтобус спыніўся. Маёр усім па чарзе паціснуў рукі. Агіку ён пацалаваў у лоб.

— Бывайце! У мяне такое адчуванне, быццам у вашым гасцінным доме мне адкрылася новае жыццё. Я не надта люблю гучныя словы, лепш на справе дакажу, як я вам удзячны!

Тоты як стаялі, так і засталіся стаяць, расчуленыя. Маёр падняўся ў аўтобус і высунуўся з акна.

— Яшчэ раз дзякую за сардэчны прыём!

— Мы рады, што пану маёру ў нас спадабалася.

— Усяго добрага, дарагія Тоты!

— Шчаслівай дарогі, пан маёр!

Аўтобус кранаўся. Маёр паспеў яшчэ гукнуць:

— Спадзяюся, я не надакучыў вам?!

Усе трое дружна махалі рукамі і крычалі: «Не, не!»

Аўтобус схваўся за павароткай. Тоты ўсё яшчэ махалі рукамі, але на тварах у іх адна за адной прападалі развітальныя ўсмешкі, быццам адну за адной па чарзе тушылі свечкі.

Тот не кранаўся з месца. Ён усё яшчэ трымаў руку паднятай і насцярожана пазіраў на дарогу, быццам баяўся, што раптам адтуль зноў вынырне аўтобус, зноў вылезе з яго маёр і ўсё пачнецца спачатку. Але гэтага не здарылася, і Тот супакоіўся.

Перш за ўсё ён зняў сваю каску і надзеў яе так, каб вертыкальная вось цела і гарызантальная вось каскі складалі вугал дзевяноста градусаў. Пасля паспрабаваў разагнуць калені.

— Памажы мне, Марышка,— сказаў ён, бо калені ў яго зусім адзеравянелі ў сагнутым становішчы. Толькі з дапамогаю жонкі і дачкі яму ўдалося нарэшце выпрастаць ногі. Пасля гэтага ён выпрастаў усё сваё вялікае цела і, акружаны блізкімі, з высока паднятай галавою прыгожай, ганарлівай паходкай пашпацыраваў дадому.

Дома ён не спыняючыся накіраваўся проста да новага разака. Няўклуднае збудаванне ледзьве праціснулася праз дзверы. Тот завалок яго за прыбіральню, у зараснікі мальвы, а вярнуўшыся назад і аддыхаўшыся, аб'явіў:

— З гэтага часу мы будзем снедаць раніцай, вечерам вячэраць, уначы спаць! Зразумела?

— Усё-ўсё будзе, як ты захочаш, родны мой Лаёш,— адгукнулася Марышка з самай пяшчотнай усмешкай.

Яны так і зрабілі. Калі сцягнула, павячэралі. Пасля Тот падсунуў да дзвярэй сваё любімае крэсла, Марышка прыхінулася да мужа і прыгарнула да сябе дачку, якая абвілася вакол бацькі, бы ўюн. Некалькі хвілін сядзелі яны так, цешачыся спакоем; над галовамі ў іх ззяла рассыпанымі зоркамі жнівеньская ноч, а Бабонь, быццам на поўную сілу сваіх гіганцкіх лёгкіх, дыхаў вечаровай прахаладай. Неўзабаве прыйдзе зіма... Доўгая руская зіма з пранізлівымі завірухамі і лютымі сцюжамі. Але батальённыя штабы, напэўна, добра апальваюцца, а начальства селіцца ў мураваных дамах, а мураваныя дамы — асабліва ноччу, калі іх жыхары спяць,— ахоўвае падвойная варта. Так, бадай, можна спадзявацца, што тых нямногіх, хто знаходзіцца ў такіх выключных умовах, абміне бяда...

* * *

Інвентарны вопіс:

«Гэты вопіс рэчаў, якія з'яўляліся ўласнасцю прапаршчыка Дзьюлы Тота (прадметы казённай маёмасці ў вопіс не ўваходзяць), складзены ў гомельскім палявым шпіталі ў прысутнасці сведак: лейтэнанта Карая Кінча, фельдфебеля І. Корды і фельдфебеля Д. Боглара.

Назва: шаўковыя трусы, адны. Асаблівыя прыкметы: —

Назва: насоўка, адна. Асаблівыя прыкметы: у клетку.

Назва: скураны кашалёк, грошы. Асаблівыя прыкметы: 38 пенгё і 60 філераў.

Назва: фатаграфія, адна. Асаблівыя прыкметы: 1 мужчына і 1 жанчына.

Назва: цыгарэты: «Гонвед», 20 шт. Асаблівыя прыкметы: —

(Дата, подпісы)».

(Вопіс кінуты ў бочку з дажджавой вадой.)

* * *

Марышка ўсміхнулася мужу:

— Ты стаміўся, напэўна. Давай класціся, родны мой Лаёш.

— Толькі я спачатку трохкі пакуру,— сказаў Тот.

Марышка прынесла цыгарэтку, Агіка падала запалкі, і Тот з асалодаю зацягнуўся духмяным дымком.

Ён цаніў малыя радасці жыцця. Вось і цяпер яму было так добра, што ён пацягнуўся, аж хруснулі суставы, і застагнаў ад задавальнення:

— Ох, мамачка мая, бедная, родная ты мая мамачка!

У гэты момант пачуліся чыесьці таропкія крокі. Тоты здзіўлена пераглянуліся.

У дзвярах веранды стаяў маёр Вара, з чамаданам у руцэ.

На радасным твары свяцілася шырокая ўсмішка.

— Бачу, дарагія Тоты, вы не верыце ўласным вачам,— сказаў ён.— А між тым гэта праўда!

Тот выпусціў нейкі дзіўны булькатлівы гук, не падобны да чалавечага голасу. Такі гук, быццам тапелец у калодзежы пускае апошнія бурбалкі. Гаварыць ён не мог.

Зрэшты, гаварыць ніхто не мог.

Усе трое моўчкі ўтаропіліся ў маёра вырачанымі вачамі.

— У Эгеры я сабраўся быў адзначыць адпскае пасведчанне, але ў прывакзальнай камендатуры мне паведамілі прыемную навіну: партызаны ўзарвалі

мост, і, цяпер цягнікі не будуць хадзіць ажно цэлыя тры дні...

Ён усміхнуўся Тоту, Марышцы, Агіцы.

— А нам так цяжка было расставацца... І тады я падумаў, што гэтыя тры дні я ж магу прабыць у вас... Спадзяюся, я не надакучу вам?

Тоты ўсё яшчэ не маглі паварушыць языкамі. Маёр занёс чамадан у свой пакой, вярнуўся і, апантаны прагай дзейнасці, прапанаваў:

— Калі вы не супраць, мы маглі б цяпер заняцца скрыначкамі...

Ён запнуўся.

Агледзеўся.

— Ай-яй-яй! — сказаў ён. — Дзе ж падзеўся новы разак, дарагі Тот?

Гаспадар дома разявіў рот, каб адказаць, але гэта яму ўдалося толькі з трэцяй спробы.

— Я сам занёс я. о ў сад, глыбокапаважаны пан маёр.

— Навошта? — здзівіўся маёр. — Куды ж?

— Ды вось сюды, у мальвы, — паслужліва кінуўся Тот. — Калі ласка, я вам пакажу.

Яны зніклі ў садзе.

Марышка і Агіка так і засталіся стаяць на месцы, напружана ўзіраючыся ў цемру. Бачыць яны нічога не бачылі. І ніякіх гукаў нейкі час не было чуваць. Потым яны пачулі прыглушаны лязгат, ад якога абедзве здрыгануліся. Неўзабаве лязгат паўтарыўся: апусцілася сталёвая ручка разака, і зноў яны здрыгануліся ад гэтага гуку.

І яшчэ раз здрыгануліся: трэці раз апусцілася ручка разака.

Мінуў яшчэ нейкі час.

З цемры паявіўся Тот.

— Чаго вы тут пасталі? — спытаўся ён. — Пара спаць.

Яны паслаліся. Распрануліся. Ляглі.

Марышка патушыла святло і таксама лягла. Памаўчаўшы, яна нясмела спыталася:

— На тры часткі яго разрэзаў, родны мой Лаёш?

— На тры? Не, скуль ты ўзяла? Я разрэзаў яго на чатыры роўныя часткі... Можна, няправільна зрабіў?

— Правільна, родны мой Лаёш,— адазвалася Марышка.— Ты заўсёды ведаеш, што і як трэба рабіць.

Яны ляжалі моўчкі, варочаючыся з боку на бок. Усе тры былі такія стомленыя, што сон паціху змарыў іх. Але Тот і ў сне круціўся, брыкаўся, стагнаў, а адзін раз ледзьве не зваліўся з ложка.

Можна, яму снілася што страшнае? Раней такога не здаралася.

ВЫСТАЎКА РУЖАЎ

Смерць і жыццё — з'явы рознага парадку. У жыцці ўсё можна перажыць, смерці не перажывеш.

Л. Вітгенштэйн

Ты навучы іх жыць годна, а галоўнае — гэта будзе цяжэй — годна памерці.

В. Порта

Паважаны таварыш міністр!

Выбачайце, што звяртаюся да Вас, чалавека, вельмі занятага важнымі дзяржаўнымі клопатамі, наконт такой, здавалася б, незвычайнай справы. Сутнасць яе ў тым, што я вось ужо тры гады працую на тэлебачанні асістэнтам рэжысёра і за гэты час не атрымаў ніводнага сур'эзнага творчага задання; калі ж я сам раблю якія-небудзь прапановы, іх заўсёды адхіляюць. Так, напрыклад, не дазволілі зняць дакументальную кінастужку «Чалавек пры смерці». На думку непасрэднага начальства, гэтая тэма не падыходзіць для дакументальнага фільма, таму што людзі баяцца смерці; я ж, наадварот, лічу, што мы менавіта таму баімся смерці, што пазбягаем упамінання пра яе, а, выходзіць, і не ведаем, якая яна ёсць у сапраўднасці. У нашу эпоху, калі колькасць веруючых рэзка скарацілася, чалавек перастаў спадзявацца і на лепшае жыццё на тым свеце, можна нават сказаць, што мы сталі ў нейкай меры больш безабаронныя: не маючы адпаведнай навуковай інфармацыі пра смерць, мы думаем пра немінучы канец як пра страшны кашмар.

Да чаго приводзіць такое ненатуральнае замоўчванне? Карысці ад яго нашаму грамадству аніякай, затое шкода невымерная. Калісьці, у меней развітыя эпохі, з гэтым было інакш. Не толькі таму, што кожны чалавек адыходзіў з жыцця, адурманены верай у ўваскрэсенне з мёртвых, але яшчэ і таму, што людзі, як правіла, паміралі ў сябе дома, у акружэнні родных і сяброў. Цяпер жа гэты заключны акт чалавечага жыцця амаль заўсёды адбываецца ў бальніцы, і хіба што ўрач або сястра, — гэта значыць, людзі абсалютна чужыя, — знаходзяцца каля нас у апошнюю хвіліну. Вядома, калі ацэньваць аб'ектыўна, беручы пад увагу інтарэсы хворага, то бальніца — рэч неабходная, аднак суб'ектыўна, з пункту погляду таго, хто памірае, развітвацца з жыццём у чужых абставінах яшчэ страшней. Хіба гэта не парадокс, што менавіта ў сучасным грамадстве смерць ператварылася ў паняцце містычнае, тым часам як яна з'яўляецца арганічнай часткай жыцця, яго заканамерным завяршэннем і нават, я б сказаў, асноўным стымулам любога віду чалавечай дзейнасці, творчасці, паступальнага развіцця грамадства.

Мне, думаю, удалося б разарваць гэта заганае кола, паказаўшы мільёнам тэлегледачоў дакументальна зафіксаваныя перадсмяротныя гадзіны трох невылечна хворых людзей. Мне пашчасціла падабраць для здымкаў трох чалавек, якія добраахвотна згадзіліся паўстаць перад камерай, як і належыць цывілізаваным людзям. Хачу падкрэсліць: добраахвотна, але не дарма, таму што за ўдзел у здымках гэтыя людзі разлічваюць на пэўную дапамогу сваім блізкім.

Згаданая акалічнасць таксама ўскладняе вырашэнне пытання, таму што тэлестудыя — у рамках дзейнай інструкцыі — мае права выплачваць ганарар толькі за актёрскую або наогул за творчую працу, а перадсмяротная агонія не можа разглядацца як актёрская ігра.

У вырашэнні гэтага пытання я таксама прашу Вашай кампетэнтнай падтрымкі.

Я ўпэўнены, што задуманы мною фільм вельмі важны і актуальны. У гісторыі чалавецтва тэлебачанне першае з мастацтваў дае нам магчымасць паказаць мільёнам гледачоў нават невылечна хворых і, адлюстраваўшы ў фільме самыя драматычныя імгненні іх жыцця, зрабіць іх агульначалавечым набыткам. Мне хацелася б увасобіць сваю творчую задуму тактоўна, пазбягаючы залішняга натуралізму, каб не закрануць пачуццяў гледачоў ні ў этычных, ні ў эстэтычных адносінах.

Мой непасрэдны начальнік — а таксама і вышэйшае кіраўніцтва студыі — не дазволіў мне зняць фільм, спасылаючыся на матэрыяльныя цяжкасці і прычыны ідэйнага парадку. Аднак Вам, як чалавеку, што знаходзіцца на адказным дзяржаўным пасту, адкрыты болей шырокія далягляды і перспектывы, і я ўпэўнены, што Вы ацэніце маральную важнасць і выхаваўчую значнасць такога роду дакументальнага тэлефільма. Калі мне ўдалося пераканаць Вас у важнасці маіх творчых задум, то прашу Вас пасадзейнічаць іх ажыццяўленню.

З павагай і надзеяй на спрыяльнае вырашэнне застаюся

Аран Корам,
асістэнт рэжысёра.

На пісьмо не было ніякага адказу. Корам з таго года сядзеў у буфэце тэлестудыі, паіў кожнага стрэчнага чарэшневай палінкай, слёзна скардзіўся на сваё расчараванне, але яго так ніхто і не зразумеў. Ды гэта ж стопрацэнтнае самазабойства, гаварылі ўсе ў адзін голас, у нас проста немагчыма зрабіць дакументальны фільм на такую бесперспектыўную тэму. Скончылася тым, што Корам праз творчыя рознагалосці перасва-

рыўся з усімі на студыі і пасля таго піў ужо адзін. У адзін з такіх нічым не прыкметных дзён, у адзінаццатай гадзіне раніцы, калі асістэнт рэжысёра збіраўся кульнуць чацвёртую чарку палінкі, да яго падсеў Уларык, загадчык аддзела тэлестудыі.

— Значыць, п'еш, стары? — удакладніў ён. — Тады, вядома, я магу чакаць да другога прышэсця.

— А чаго гэта ты чакаеш?

— Ты што, тут праездом? Табе не ясна, што я чакаю сінопісу, заяўкі на камеру, на аператара, на павільён і штаб!

— Які яшчэ штаб? — Корам працверазеў ад здзіўлення.

— Штаб здымачнай групы дакументальнага фільма «Чалавек пры смерці».

— Таго самага, пастаноўку якога ты забараніў?

— Ну, ты даеш, стары! Мушу табе напаміць, што ў нас забаронаў не існуе. Іншая рэч, што мне не падабаецца назва фільма. Ты прабач, стары, але тут я з табою буду спрачацца¹.

— Выходзіць, ты падтрымліваеш маю задуму?

— Падтрымліваю? Я яе ўхваляю! Ды я, калі хочаш ведаць, адваяваў табе пастаноўку. Між іншым, мог бы сказаць дзякуй.

— Дзякуй!

— Каго табе даць аператарам?

— Няма розніцы, абы языком лішне не малоў.

— Лічы, што ты атрымаеш глуханямога. За які час бярэшся зняць стужку?

— Паняцця не маю.

— Цаню гумар! А ўсё ж, ты ведаеш, у нас план

¹ У спрэчцы верх узяў загадчык аддзела Уларык. Замест рабочага варыянта назвы «Чалавек пры смерці», якая гучала, адкрыта скажам, сумнавата, фільм быў выпушчаны на экран пад назваю «Выстаўка ружаў».

суровы, і бюджэт не гумаваы, і плошча здымачных павільёнаў абмежаваная.

— Не магу ж я прымусіць людзей, каб яны паміралі паводле твайго графіка!

— Але ж і я павінен сказаць начальству штосьці пэўнае.

— Паспрабуй разок абысціся без аглядкі на начальства! Або ўтлумач таварышам кіраўнікам, што іх гэта таксама датычыць. Рана ці позна кожнаму прыйдзе каюк. Дык няўжо ім усё роўна, як іменна гэта будзе з імі?

— І ўсё ж мне трэба назваць нейкі канкрэтны тэрмін. Месяц? Два месяцы? Ці год?

— Не ведаю. Як толькі памрэ апошні з трох галоўных дзейных асоб, фільм будзе гатовы.

— Гэта нешта новае! Але, відаць, вам маладым ды раннім усё хоць бы што. Можна пацікавіцца, калі ты збіраешся пачаць здымкі?

— Як толькі атрымаю ўсё, што трэба.

— Гані заяўку, і заўтра ўсё будзе.

— Ну, то заўтра і пачну.

— Гэта кватэра Дарваша?

— Але.

— Можна папрасіць Габара Дарваша?

— Хто яго пытаецца?

— Аран Корам, з тэлебачання.

— Ах, гэта вы? На жаль, мой муж памёр на тым тыдні, у аўторак было пахаванне.

— Прыміце маё шчырае спачуванне.

— Дзякую. Куды вы прапалі? Мы з бедным Габарам часта ўспаміналі вас.

— Я толькі цяпер атрымаў дазвол на здымку.

— Шкада... Скажыце, а гэта абавязкова — здымаць мужа? Напрыклад, калі б вам падышоў мой удзел у здымках, я цалкам у вашым распараджэнні.

— Як вы гэта ўяўляеце — свой удзел?

— Буду шчырая: грашовая падтрымка была б мне як нельга дарэчы. Калі вас усё яшчэ цікавіць смерць Габара, я магла б прыйсці ў студию і расказаць проста перад здымачнай камерай, як прайшлі апошнія дзесяць дзён яго жыцця. Я разумею, было б намнога лепей, калі б Габар быў жывы і сам мог вам чым-небудзь дапамагчы. А то вы яшчэ, чаго добрага, падумаеце, што мне проста хочацца паказацца перад публікай.

— Што вы, ці ж можна! У мяне гэтага і ў думках няма... Скажыце, а калі вам было б зручна?

— Калі хочаце, толькі не ў рабочы час.

— Тады распачнём ужо заўтра. А сёмай гадзіне вечара я чакаю вас на тэлестудыі.

Кораму выдзелілі маленькае памяшканне ў той частцы студыі, якая выходзіла на дзіцячую пляцоўку. Гукаізаляцыя была кепская, у студию раз-пораз урываліся шум і гоман, крыкі дзятвы і жыццярадасны смех. Не бяда, думаў рэжысёр. Вулічны фон крыху ажывіць змрочны змест тэксту.

Удава Габара Дарваша была ў глыбокай жалобе. Ёй падрыхтавалі крэсла перад светлай заслонай, рэжысёр адмовіўся ад усякіх дэкарацый і бутафорыі. Корам вырашыў пачаць здымкі без дубляў. Калі жанчына стоміцца ці дасць волю пачуццям, можна будзе зрабіць перапынак.

— Не, я не дам волі пачуццям, і перапынку нам не спатрэбіцца.

Жанчына села ў крэсла перад заслонай. Корам моўчкі пераглянуўся з скупым на слова кінааператарам: усё гатова, можна пачынаць.

— «Чалавек пры смерці», частка першая. Удава Габара Дарваша. Матор!

— Мой муж памёр дзесяць дзён назад, на васемнаццатым годзе нашага не вельмі шчаслівага сямейнага жыцця. Не буду ўтойваць яго імя, хоць тэлестудыя гарантавала захаванне тайны; ды гэта было б лішняе: муж мой меў такую вядомасць у вучоных колах, што кожны, хто быў з ім знаёмы, адразу яго пазнае. Яго звалі Габар Дарваш. Мы разам вучыліся на філалагічным; пасля сканчэння я стала выкладчыцай венгерскай і французскай моў, а Габар — спецыялістам у галіне венгерскай і фіна-угорскай лінгвістыкі, гэта значыць навуковым работнікам. Мы пажаніліся на трэцім курсе, доўга туляліся па чужых кутках, сваю кватэру атрымалі толькі праз восем гадоў — адзін пакой з нішай, кватэра зусім сучасная, але цесная. Вядома, мы маглі б ужыцца і ў адным пакоі, калі б нашы характары хоць чым-небудзь былі падобныя, аднак, на жаль, мая таварыскасць і гаварлівасць, маё імкненне заўсёды быць на людзях не сумяшчаліся з прыроднай сур'ёзнасцю Габара, яго цягай да навуковай працы і незвычайнай маўклівасцю: іншы дзень ён мог не вымавіць ні аднаго слова. Раніцай Габар выпіваў сваю каву — моўчкі, думкамі ўжо ў працы, ішоў ва універсітэт, там і абедаяў, у сталоўцы, пасля адпраўляўся ў бібліятэку, а вечарам, з'еўшы сыракавы і хлеба з маслам, зноў садзіўся за пісьмовы стол. Цяпер, азіраючыся на мінулае, я тлумачу яго захапленне працай і ўсю гэту гонку тым, што Габар, магчыма, неяк прадчуваў сваю раннюю смерць і таму ўвесь аддаваўся навуцы, каб паспець пасля першай сваёй кнігі, якая мела вялікі поспех у вучоным асяроддзі, закончыць і другую. На жаль, гэта яму не зусім удалося. Ужо даўно Габар скардзіўся на перамяжныя болі ў патыліцы, але ён занадта цаніў свой час, каб траціць яго нават на візіт да доктара. Як называлася яго хвароба — я думаю, не павінна цікавіць тэлегледачоў. Апошнія два месяцы перад смерцю ён

праляжаў у бальніцы, стан яго быў вельмі цяжкі, але потым болі раптам адпусцілі яго, галавакружэнні сталі радзейшыя, муж адчуў сябе лепей, падужэў, і тады Габара па яго настойлівай просьбе выпісалі дамоў. «Ён паправіўся?» — спыталася я ў прафесара-хірурга, што лячыў мужа. Адказам была доўгая паўза. «Гэта ўсяго толькі суб'ектыўнае ўспрыманне хворага, — сказаў прафесар. — Трымайцеся, вазьміце сябе ў рукі. Мы зрабілі ўсё, што ад нас залежала, але аперацыю, якая, магчыма, выратавала б яго, цяпер рабіць позна. Яму засталася жыць лічаныя тыдні, нават месяца жыцця я не мог бы абяцаць з упэўненасцю».

З бальніцы дадому я везла яго ў таксі. Ён папрасіў спыніць машыну каля універсітэцкай бібліятэкі, узяў на свой абанемент некалькі кніг, і ледзь толькі мы паспелі пераступіць парог, як ён цалкам аддаўся працы. Прызнацца, мы доўгія гады амаль не гаварылі адно з адным дома, а калі, бывала, і перамоўміся словам, дык толькі ў самых неабходных выпадках. У той вечар, калі я прынесла мужу яго звычайную сыраквашу, ён раптам загаварыў да мяне:

— Паслухай, я ведаю, ты гаварыла пра мяне з прафесарам. Мяне зусім не хвалюе мой стан, проста мне патрэбны тры месяцы, каб скончыць працу. Праінфармуй мяне, што сказаў табе доктар.

«Праінфармуй мяне», «лічу патрэбным давесці табе да ведама» — такія былі яго характэрныя выразы. Я літаральна знямела. Ды і што, уласна, я магла яму сказаць? Што няма і не будзе ў яго гэтых трох месяцаў, неабходных на працу. Ці мне трэба было паспрабаваць падмануць яго? Я не магла вырашыць, што лепей. Каб выйграць час, я зманіла яму, што мяне прасілі зайсці ў бальніцу на другі дзень: прафесар хацеў бы спярша супаставіць даныя ўсіх аналізаў.

— Тады праінфармуй мяне заўтра, на які тэрмін канкрэтна я магу разлічваць.

У мяне быў у запасе цэлы дзень, цяпер можна было добра абдумаць адказ.

Я прыкідвала і так і гэтак, узважыла ўсе «за» і «супраць», пасля чаго вырашыла сказаць мужу ўсю праўду:

— Габар, калі ласка, размяркую сваю працу з разлікам на некалькі тыдняў жыцця.

Як бачу, трэба растлумачыць, чаму я наважылася на гэта. Мой муж умеў валодаць сабою, ніколі не даваў волі эмоцыям, уласна, ён зусім не выказваў сваіх пачуццяў, калі не лічыць першых двух месяцаў нашага хутка згаслага кахання — калісьці яшчэ ў студэнцкія гады. З таго часу я перастала існаваць для яго, Габара цікавіла толькі яго праца — структуральны метада даследавання фіна-угорскіх моў. Я ў такіх пытаннях не разбіралася і таму не існавала для яго. Я магла быць апранутая неахайна або вельмі добра і прадумана, магла быць здаровая або хворая, магла склікаць любыя самыя шумныя кампаніі, магла круціць радыёпрыёмнік або запускаць прайгравальнік, Габар нават не падымаў галавы ад працы. Уласна кажучы, і сам ён не жыў у звычайным сэнсе гэтага слова. Цэла яго было нейкай функцыянальнай канструкцыяй, прыстасаванай да выканання пэўнай навуковай працы; у Габара не было сваіх асаблівых жаданняў, яму ніколі не хацелася паехаць да мора, а ў калядны вечар ён не падыходзіў да ёлкі. Мае словы пра тое, што яму засталася жыць некалькі тыдняў, можна было б параўнаць, напрыклад, з паведамленнем, што ў краіне скончыліся запасы паперы, патрэбнай, каб дапісаць яго кнігу. Усё гэта я грунтоўна прадумала ў той вечар і ў начны час, далёка за поўнач, пакуль муж працаваў.

На другі дзень пасля абеду я падсунула крэсла да яго пісьмовага стала і села побач з Габарам. Мне двойчы давялося аклікнуць яго, перш чым думкі яго

вярнуліся да рэчаіснасці. Нарэшце ён узняў на мяне вочы. Нялёгка мне было вымавіць загадзя падрыхтаваную фразу. Ні адзін мускул на твары ў яго не здрыгануўся. Ён зноў уткнуўся ў рукапіс, машынальна пагартаў старонкі, і толькі пасля, таму што я ўсё яшчэ сядзела побач, Габар нарэшце-такі заўважыў мяне.

Не зразумейце мяне няправільна, я не скарджуся. Першай сваёй кнігі, якая цяпер перакладзена на тры мовы, Габар нават не паказаў мне, як прынёс дамоў аўтарскія экзэмпляры. Ён зрабіў правільна: я не зразумела б там ні слова. І ўсё ж у шлюбe я не была нешчаслівая: мяне не прыніжалі і не зневажалі, а абыякаваць не вярэдзіла сэрца, я зжылася з ёю, і стала звыклым пачуццём, што мне не хапае чагосьці — чалавечага шчасця ці проста поспеху ў жыцці. Можна, вам здасца дзіўным, але гэтым сваім паведамленнем пра яго блізкую смерць я ўпершыню за доўгія гады дабілася прыхільнай увагі мужа.

— Дзякуй за шчырасць, — сказаў ён спакойна, амаль цёпла. — Бадай, мне яшчэ ўдасца паправіць непапраўнае. Ага, дарэчы, скажы, ты выпадкова не ўмееш друкаваць на машынцы? Я мог бы дыктаваць.

— Выпадкова — умею.

— Слухай, Аннуш, ты не жонка, а золата!

Цяпер я ўтаропілася на Габара, як на дзіва. Глядзіце, ён, аказваецца, яшчэ памятае, што мяне завуць Аннуш... Я ўдакладніла, чым практычна магу яму дапамагчы.

Агульнымі сіламі мы іначай размясцілі матэрыял заключнага раздзела кнігі — у разліку на трохтыднёвы тэрмін. Цяпер Габар і мяне коратка ўвёў у сутнасць прадмета, каб ад мяне як ад выпадковага памочніка было больш карысці. На шчасце, галава ў мяне ясная, я ўсё схопліваю на ляту, і тут я хутка падключылася і нечакана злавіла сябе на думцы пра тое, што толькі цяпер, на семнаццатым годзе нашага

з ім сямейнага жыцця, мне ўдалося стаць нароўні з ім. З машыністкі я хутка зрабілася памочніцай вучонага, а потым і паўнапраўным калегам. Кожныя суткі ў нас былі разбіты на тры змены: мы працавалі з раніцы, пасля абеду і потым да позняга вечара. Тры тыдні — гэта дваццаць адзін дзень, а ўсяго шэсцьдзесят тры змены надзвычай напружанай працы.

Вядома, толькі пры самых спрыяльных абставінах, калі дапусціць, што яснасць думкі не адмовіць да самай апошняй хвіліны.

Ці застанеца яснасць думкі — гэта адзінае, за што Габар баяўся, страху перад смерцю не было. Са смерцю, заўважыў ён аднойчы, няма ніякага сэнсу спрацаца. Які ж гэта дыспут, калі ў апанента на ўсе твае довады адзін адказ: «Не».

Цяпер, у перапынках паміж работай, муж гаварыў са мной і на іншыя тэмы, не звязаныя з кнігай. Напрыклад, пра прыроду, якая змагла стварыць такі шэдэўр, як розум чалавека, але сама праз многія тысячгагоддзі ні на ёту не стала разумнейшая. Прырода засталася верная сабе: яна інертная, раўнадушная і дурная, якой і была спрадвеку. Адзіна правільныя нормы паводзін — не баяцца натуральнага ходу падзей, але спрабаваць перамагчы прыроду і ўварваць у яе максімум магчымага.

Так і рабіў сам Габар. Ён пазваніў па тэлефоне магчымаму паталагаанатаму: свае ныркі, калі тыя будуць прыгодныя для перасадкі, ён завяшчаў клініцы. На тым яны і пагадзіліся. У адзін з тых самых дзён заявіўся рэжысёр-пачатковец, які збіраўся зняць тэлефільм пра смерць чалавека і — разам з іншымі — пра смерць Габара, калі ён дасць згоду. Габар згадзіўся адразу, з душэўнай радасцю, і толькі паставіў абавязковую ўмову, каб яму не дакучалі роспытамі і не адрывалі ад работы мітуснёй і наладжваннем апаратуры. На жаль, здарылася так, што другі раз пазва-

нілі з тэлестудыі праз тыдзень пасля смерці Габара, пра што мы ўсе вельмі шкадуем. Менавіта таму цяпер вы бачыце на вашых экранах мяне, яго жонку. Я прыйшла на студыю, каб гадзіна за гадзінай расказаць пра апошнія дні жыцця Габара Дарваша.

Таму што замест трох тыдняў, як меркавалася спачатку, у нас з Габарам аказалася ў запасе ўсяго дзесяць дзён, гэта значыць, тэрмін быў урэзаны ў два разы.

Навуцы вядома, што хвароба, якая забрала Габара ў росквіце сілы, можа праходзіць дваяка. Альбо яна адольвае чалавека паволі, спадцішка — як гэта прадказваў прафесар, — і тады працэс атрафіі мозгу зацягваецца на тыдні і нават месяцы. Аднак існуе і другая, фарсіраваная форма развіцця хваробы, урачы называюць яе «рапід-формай». Жыццёвыя функцыі арганізма раптоўна перапыняюцца, і чалавек памірае. Менавіта такі, нахшталт ланцуговай рэакцыі, распад зваліў Габара пад канец дзесятых сутак пасля выпіскі з бальніцы, і праз дваццаць чатыры гадзіны, пад вечэр адзінацятых сутак, жыццё яго абарвалася. Агонія пачалася з таго, што раптам паралізавала левую нагу, потым аднялася і правая нага, і параліч захапіў усю ніжнюю частку цела. Прыехаў урач, што лячыў яго, агледзеў хворага і моўчкі прысеў у нагах. Само сабою зразумела, што я загадзя, яшчэ па тэлефоне, калі прасіла прафесара прыехаць, папярэдзіла яго, што муж ведае ўсю праўду.

— Значыць, прафесар, мне канец? — спытаўся Габар.

— У такіх выпадках мы, урачы, звычайна гаворым, што заўсёды можа здарыцца цуд.

— У цуды я не веру, але мне патрэбен як мінімум тыдзень, каб скончыць працу.

— Калі блізка канец, тады аказваецца, што ўсім

нам вельмі патрэбен яшчэ тыдзень,— сказаў прафесар.— Пакласці вас у бальніцу?

— Прашу вас, не трэба.

— У такім выпадку я зноў буду ў вас заўтра раницай.

Усю гэту ноч мы працавалі. Апошні раздзел — заключная і абагульняльная частка кнігі — быў наметаны толькі ў агульных рысах. Застаўся неапрацаваны цэлы стос нататкаў і тэзісаў, старонак трыццаць машынапісу. Перад світаннем мы абое на гадзіну-другую прыснулі, а раненька я ўжо зноў сядзела за машынкай. У гэты час ужо і правая рука Габара была паралізаваная, але розум быў ясны, мозг яго працаваў бездакорна. Мне давялося пазваніць у бальніцу і адмяніць візіт прафесара: кожная хвіліна нам была дарагая. Толькі адзін раз я адарвалася ад машынкі, адчыніла дзверы ўчастковаму ўрачу, каб той даў Габару абязбольвальнае. І адразу ўзялася за перапыненую працу.

— Паслухай,— сказаў мне Габар,— а што, калі ты запішаш загаловак і я прадыктую па пунктах, пра што там павінна ісці гаворка, ці змагла б ты дапісаць апошні раздзел без мяне?

— Ты сам ведаеш, што гэта несур'ёзна.

Габар мусіў згадзіцца са мною. Папрасіў кавы. Пакуль я варыла каву, у яго пачаўся прыпадак лютасці. Першы раз за жыццё я чула, як ён не помнячы сябе крычыць, лаецца самымі брыдкімі словамі. З павагі да яго памяці я не буду паўтараць тых слоў.

Глядзець на гэта было страшна. Звычайна, калі чалавек сварыцца, ён жэстыкулюе, размахвае рукамі. Аднак рукі ў Габара былі паралізаваныя, і адчайныя праклёны вырываліся з нерухомага цела. Я ўспомніла пра выбух лютасці толькі таму, што сама бяссільная яго зразумець: праклінаў Габар не дактароў, не хворобу сваю і не смерць, на чым свет стаіць ён ляяў

Арана Корам, маладога рэжысёра з тэлебачання, які не аказваецца вось ужо другі тыдзень.

— Трапло, нягоднік, круцель! — крычаў Габар.— Абдурыць мяне як апошняга ёлупня! Ніхто яго не клікаў, не ўпрошваў, ён сам прыйшоў! Хто цягнуў яго за язык гаварыць, што смерць — гэта не асабістая справа, а агульначалавечы акт? Гэта, ці бачыце, напамінак усім жывым, вечнае павучанне людзям. Выходзіць, ён бяздарна пазіраваў, блефаваў, як гэта заведзена ва ўсёй іх пароды, у гэтых кіншчыкаў! Самы час тырчаць яму тут, каля здыхліны, куды, к чорту, ён праваліўся са сваёй праклятай камерай? Няхай бы ўбачыў увесь свет, усе людзі, што чалавек і ёсць чарвяк мізэрны. Няхай бы паглядзелі, як лёгка паміраць на палавіне дарогі, не закончыўшы самых патрэбных спраў, і ўсё толькі таму, што мы зусім ігнаруем той дробны факт, што чалавек, гэта гордае стварэнне прыроды, на тры чвэрці жывёліна! Мы прыручылі агонь, скарылі моры, перамаглі чуму, навучыліся складаць вершы на славу роду чалавечага. Дык палюбуйцеся, вось перад вамі разумнае стварэнне, Габар Дарваш, і рука яго не трымае пяра, ён бяссільны завяршыць справу, дзеля якой жыў на свеце. І пра гэтыя гадзіны, калі розум кідаецца ў разбітым паралічом цэле, пра бяссілле чалавечае так ніхто і не даведаецца; так і будуць людзі жыць далей, як жылі яны дагэтуль, з жывёльнай тупасцю і слепатой, без аглядкі на смерць!

Я застыла з кубкам кавы ў руках, нібы мяне самую разбіў параліч. З натуры Габар быў чалавек на рэдкасць стрыманы, голас у яго ніколі не зрываўся на крык; што ж мне рабіць з гэтым чужым, незнаёмым чалавекам, якога захліствае шаленства? Я сабрала ўсю сваю волю. Моцна, нібы мне трэба было прабіцца праз глухую сцяну, я крыкнула на яго:

— Ану перастань!.. Вось кава... Выпі, калі ласка, Габарка!

І ў адно імгненне, нібы на ўзмах чараўніка, ен супакоіўся. Можа, ад рэзкага выкрыку, а можа, ад ласкавага звароту — «Габарка», якога ён не чуў ад мяне з гадоў студэнцтва. Ласкавыя словы былі несумяшчальныя з яго натурай. Калі ў характары чалавека няма і намёку на слабасць, безабароннасць, то пямяншальныя суфіксы тут не да месца.

Я села побач з Габарам, падняла з падушкі яго галаву і паіла яго кавай — глыток па глытку, бо сам ён не змог бы паднесці кубка да рота. Яму захацелася курыць. І цыгарэтай ён таксама зацягваўся з маіх рук. Потым ён загаварыў — звычайным сваім спакойным і роўным тонам:

— Нават гэтага ён не ўбачыў, пракляты тэлевізійнік.

— Чаго не ўбачыў?

— Нашага перакуру.

— Пры сведках табе было б лягчэй?

— Крыху лягчэй, — прызнаўся Габар. — Тады маю бездапаможнасць нібы падзялілі б са мною другія людзі. Ну, і гэты перакур, калі цыгарэту трымае каля тваіх губ другі чалавек, — няхай бы ён таксама застаўся на кінастужцы, калі не ў памяці.

Фразы яго я стараюся, як магу, прывесці даслоўна. Цяпер, калі лютасць адбушавала, ён зноў вярнуўся думкамі да незакончанай працы:

— Садзіся за машынку, родная, і больш мы нікому не адчынім дзвярэй!

Гэтая фраза мне запомнілася таму, што за доўгія гады ён першы раз назваў мяне так — родная.

Я паспела адстукаць яшчэ старонак васемнаццаць, прыкладна трэць апошняга раздзела. Голас яго перапыніўся на сярэдзіне фразы; я паглядзела на яго, убачыла, што ён не дышае. Калі я падбегла да яго, сэрца яго спынілася. Ён памёр без мукі; рукі яго расслаблена ляжалі зверху коўдры, а галава крыху глы-

бей апусцілася ў падушку, палавіну абарванай фразы ён панёс з сабою.

Вось і ўсё, што я хацела вам сказаць. Расказала таму, што Габар не паспеў гэтага зрабіць сам. Лічу, што гаварыць пра сябе тут не месца і не час, хіба што ў той меры, у якой гэта мае дачыненне да яго смерці. Цяпер, калі я перабіраю ў памяці ўсе семнаццаць гадоў нашага разам пражытага жыцця, я магу сказаць, што толькі ў апошнія дзесяць дзён я адчула сябе бліжнім яму чалавекам. Няхай нават словы гэтыя прагучаць непахвальна для мяне, але я мушу прызнаць: толькі перад смерцю Габара я ўпершыню была шчаслівая з ім.

Дарагая Марыя Міка!

Пасля доўгіх затрымак кіраўніцтва тэлестудыі дадо нарэшце дазвол зняць фільм, таму я звяртаюся да вас намнога пазней, чым абяцаў. Не ведаю, ці памятаеце Вы нашу сустрэчу ў бальніцы св. Янаша, калі я звярнуўся да Вас з просьбай і Вы, паказаўшы дзівосную сілу волі, не толькі паставіліся з разуменнем да маіх слоў, але і мужа далі сваю згоду здымацца. Мне было б вялікім ударам, калі б Вы за гэты час змянілі сваё рашэнне, таму што ў цяперашні момант я закончыў здымаць першую частку фільма, дзе ўдава аднаго вучонага расказала пра астатнія дні свайго мужа. Матэрыял атрымаўся такі ўдалы, што пасля прагляду не толькі я, але і сама ўдзельніца фільма засталася вельмі задаволеная.

Як рэжысёр я прыкладу ўсе намаганні, каб і тая частка фільма, што датычыць Вас, была зроблена на належным узроўні, які адпавядае навуковай мэце.

Учора я гутарыў з прафесарам Цісаі, які, стараючыся не парушаць урачэбнай тайны, праінфармаваў мяне наконт стану Вашага здароўя. Ад яго мне стала вядома, што два тыдні назад бальнічная машына да-

ставіла Вас дамоў, таму што некаму трэба клапаціцца пра Маму, пакуль не ўдасца знайсці канчатковага выйсця. Такім чынам, фільм, з Вашага ласкавага дазволу, давядзецца здымаць у Вас на кватэры. Абяцаю па магчымасці як мага менш турбаваць Маму і Вас.

Цяпер я звяртаюся да Вас з просьбай, якая цалкам і поўнаасцю выклікана вытворчай неабходнасцю. Як рэжысёр я абавязаны напаміць пра будучых гледачоў нашага фільма, якія не змогуць з'арыентавацца ў сітуацыі, не ведаючы пра папярэднія падзеі. Я маю на ўвазе той ранішні абход, калі прафесар Цісаі, узважыўшы ўсе «за» і « супраць » і ўлічыўшы Вашы сямейныя абставіны, прыняў адказнае рашэнне сказаць Вам усю праўду пра Вашу хваробу і яе відавочны канец.

Глядач, не ўбачыўшы гэтай сцэны, не зможа правільна разабрацца ў ходзе далейшых падзей. У асобе прафесара Цісаі тэлебачанне напаткала захопленага прыхільніка гэтага самага масавага з мастацтваў; прафесар Цісаі абяцаў нам практычную дапамогу і ўсялякае спрыянне, тым самым даказаўшы, што сучаснаму ўрачу блізкія і зразумелыя запатрабаванні мастацтва. Мы вырашылі з прафесарам Цісаі, што ў выпадку Вашай згоды санітарная машына даставіць Вас у бальніцу, а адтуль пасля здымкі Вас завязуць дамоў.

Я разумею, у якой меры цяпер супярэчу самому сабе: у размове з Вамі я адстойваў той пункт гледжання, што Вы не павінны «выконваць ролю», а значыць, ад Вас не патрабуецца ніякага актёрства. Аднак Вы і самі разумееце, што калі ў аб'ектыў не трапіць тая сцэна, то глядач не даведаецца ні пра Вашу хваробу, ні пра яе прагноз, ні пра ўсе праблемы, звязаныя з Мамай. Я прадбачу пярэчанне і гатовы пагадзіцца з Вамі: так, гэта не было агаворана ва ўмовах здымкі, і да таго ж сама задача не з лёгкіх, але ведаючы Вас як жанчыну, надзеленую цвярозым розумам і прырод-

ным тактам, я глыбока перакананы, што Вы не адмоўце мне ў маёй просьбе. Я палічыў сваім абавязкам загадзя папярэдзіць Вас, каб у Вас быў час падумаць. Спадзяюся, што адказ Ваш будзе станоўчы.

На заканчэнне я рады паведаміць Вам, што мне ўдалося выбіць у студыі кантракт на тых самых умовах, пра якія ў нас з Вамі была папярэдняя вусная дамоўленасць (пяць тысяч форынтаў як аванс у першы дзень здымкі і дзесяць тысяч у выпадку Вашай смерці атрымае наяўнымі Мама). У наступную сераду, калі я хацеў бы наведаць Вас і асабіста пра ўсё дамовіцца, я вазьму з сабой кантракт, які павінны будзеце падпісаць Вы і Мама.

Застаюся

ў спадзяванні на плённае супрацоўніцтва

з шчыраю павагай

Аран Корам.

Рэжысёра-пачаткоўца чакае нямала сюрпрызаў. Вось і ў Корама яшчэ не было магчымасці на сваім вопыце спазнаць, што перад тэлекамерай вельмі часта бурацца любя, загадзя распісаныя на паперы сцэнарыі, любя надзеі могуць развезацца, як дым, словам, ні ў чым нельга быць упэўненым цвёрда.

Сюрпрызы чакалі яго, да прыкладу, пры здымках у гэтай бальнічнай палаце. Так, ніхто не думаў, што Міка, простая работніца без адукацыі, перад камерай будзе трымацца зусім спакойна, гаварыць з добрай дыкцыяй, інтуітыўна ўгадваючы патрэбны тэмп, а гадоўнае, без найменшай прыкметы хвалявання перад усёбачным тэлеаб'ектывам. І наадварот, прафесар, гэты апантаны бібліяфіл, збіральнік карцін і заўзяты тэатрал, зусім разгубіўся, ён без канца круціўся на крэсле і збіваўся на кожным слове, забываючы тэкст.

Здымкі даводзілася перапыняць, адну і тую сцэну спрабавалі зняць тройчы.

— Можа, вам выпіць кавы? — прапанаваў Корам.

— Не варта, — адмовіўся доктар. — Спачатку канчым справу.

— Ты гатовы? — спытаўся Корам у аператара.

— Гатовы.

Прафесар Цісаі пастараўся ўзяць сябе ў рукі. Вось ён павярнуўся да пацыенткі, якая сядзела, адкінуўшыся на падушку, давяральна паляпаў яе па руцэ, супакойваючы. Голас яго зрываўся і дрыжаў, але тым больш натуральна гучалі яго рэплікі:

— Дык вы, мілая, у вашай гаспадарцы заняты на земляных работах?

— Гэта было раней, пакуль я не захварэла. А як заняджала, дык, значыць, перавялі мяне з кветаводства на другую работу — ружы да адпраўкі рыхтаваць. Там я і прарабіла шэсць тыдняў.

— Як гэта называецца ваша прадпрыемства?

— Кветаводчая гаспадарка «Першацвет», у Будафаку. Але мы гадуем кветкі не толькі на вяселлі ды пахаванні, наш тавар яшчэ і на экспарт ідзе.

— Цяперашняя ваша работа, яна лягчэйшая, праўда?

— Яно ж, пэўна, сама работа нібы лягчэйшая. Але часта трапляеш у вячэрнюю змену — да раніцы, да адпраўкі самалёта, трэба паспець звязаць у пучкі дзве, а то і тры тысячы ружаў. А ў поўдзень нашы ружы ў вітрынах Вены ці Стакгольма красуюцца.

— Ваш муж жыве за граніцай?

— Не скажу добра, у якім горадзе, а ведаю, што недзе ў Амерыцы. Дваццаць гадоў ужо ні слыху ад яго, ні дыху.

— Дзеці ў вас ёсць?

— Дзяцей няма.

— Выходзіць, ваш клопат — глядзець маці, у яе, калі не памыляюся, глаўкома.

— Гэта сама, доктар. Мама ледзь бачыць, толькі

што на сцяну не натыкаецца, словам, без мяне ёй ніяк не абысціся. Скажыце, калі ласка, а калі мяне выпішуць на работу?

— Я і прыйшоў, каб абмеркаваць гэта разам з вамі. Вы дазволіце называць вас Марышкай?

— Вядома, буду толькі рада. А што такое? Што-небудзь нядобра, доктар?

— Не хачу вас палохаць, Марышка.

— А чаго мне палохацца, я не за сябе, за Маму перажываю. Я гэта кажу, што не можа яна абысціся без мяне. Калі я на рабоце, то Мама добра як суп сабе падагрэе.

— Ну вось, калі ласка,— сарваўся з месца прафесар Цісаі.— З галавы вон, як там было далей!

— А далей вы расказвалі нейкія вершы,— напаміла Міка.

— Ага, правільна. Чартаўшчына нейкая з памяццю! Цяпер што, пачынаць усё спачатку?

Рэжысёр супакоіў яго: можна здымаць далей, няхай доктар расказвае верш. Лішнія кадры выражуць пры мантажы фільма. Прафесар Цісаі, крыху супакоіўшыся, сеў зноў побач з хворай.

— Я ведаю адну паэтэсу, якая воляю лёсу да таго ж яшчэ і ўрач. Яе завуць Іда Ур. У яе ёсць такія радкі:

Прыходзіць ноч, без сну ляжу ў пасцелі
І ўгору у столь белую гляджу.
Шукаю там адказу...
О, няхай надзея
Вясёлкай колераў уквеціць столь
І прынясе палёжку ў ноч маю.

— Божачкі, як складна, прыгажэй і не скажаш! — уздыхнула Міка.

— Я згадаў гэтыя радкі таму, што як доктар не хачу пазбаўляць вас надзеі, але і абнадзейваць дарэмна я таксама не маю права, памятаючы менавіта пра

вашу матулю. Трэба падумаць, хто будзе пра яе клапаціца, таму што ў вас, на жаль, рак.

— Рак? — перапытала Міка. — А гэта што, не вылечваюць?

— У многіх выпадках вылечваецца. У вашым жа выпадку прагноз другі. Прашу вас, будзьце мужная. Хочаце, я магу вам даць лякарства супакоіцца.

— Ды што там, доктар, я і без лякарства спакойная.

— Тады мая вам парада: паспіце.

— Якраз спаць і нельга. Мне ж цяпер трэба добра падумаць, як будзе жыць на свеце Мама.

— Я схіляюся перад вашай мужнасцю, Марышка. Хворыя звычайна ў такой сітуацыі ўпадаюць у істэрыку, у адчай, ледзь удаецца прывесці іх да памяці.

— Ды што там, доктар. Маме піць-есці трэба, калі яна адна застанеца? Вось мне і прыходзіцца ламаць галаву.

— Чым я магу вам дапамагчы?

— Скажыце праўду, ці ўдасца мне яшчэ хоць крыху зарабіць? Бо, самі разумеете, доктар, калі я яшчэ доўга гэтак праваляюся, то на дапамогу па бальнічным канцоў з канцамі не звязём — удзвюх жа кормімся.

Паступова і прафесару Цісаі перадаўся спакой хворай жанчыны. Ён перастаў круціцца, ужо не касавурыўся як зацкаваны на кінакамеру, проста забыўся пра тое, што выконвае ролю. Цяпер перад камерай быў толькі ўрач, які лечыць, для якога ў гэты момант існавала адна яго пацыентка, і ёй ён цярпліва тлумачыў, што з гэтага дня працаваць ёй забараняецца, яна павінна ўсяляк берагчы сябе. Вядома, ёй можна рабіць у хаце, што пад сілу, і тады ў яе будзе процьма часу, каб паклапаціцца пра Маму, скажам, прыстроіць яе ў дом састарэлых.

— Туды яе не возьмуць, Мама амаль сляпая.

— Ну, тады ёсць дамы для сляпых.

— Пустая работа, там таксама толку не даб'ешся, Мама ўсё-такі відушчая. А хто згодзіцца цярэць, каб з ім абыходзіліся як з сляпым.

— Вы высакародная і мужная жанчына, Марышка, у цяжкую хвіліну ўсе вашы думкі не пра сябе, а пра блізкіх,— прачула сказаў доктар Цісаі і падняўся: як яму помнілася, на гэтым іх размова і скончылася.

Аднак Міка ўзяла яго за руку і зноў пасадзіла на месца. Яна вельмі просіць доктара, хай дазволіць ёй папрацаваць хоць месяц, цяпер у іх праводзіцца надта важнае мерапрыемства, адбудзецца першы ўсевенгерскі конкурс на лепшую вязальшчыцу ружаў, а ружы ў «Першацвета» самыя што ні ёсць найлепшыя. Месяц работы ёй патрэбны проста да зарэзу, і не толькі дзеля грошай, справа ў тым, што ёй прапанавалі ўдзельнічаць у конкурсе і нават план яе зацвердзілі. Сказаць па праўдзе, намучылася яна з гэтымі ружамі, і не злічыць, колькі пучкоў перавязала, і несправядліва гэта, каб у апошні момант ёй пазбавіцца і славы, і грашовай прэміі.

— Які вы работнік, Марышка! Забудзьцеся пра гэта, змірыцеся, іншага шляху я не бачу.

— Не дык не. Я ўсё зразумела, доктар.

— Што конкурсы, што ружы гэтыя славутыя ўжо не для вас.

— Нельга дык нельга.

— І мая вам парада: не адчайвайцеся, Марышка, магу вас запэўніць, нічога балець вам не будзе.

— Баліць мне адно толькі — за Маму душа баліць.

— Здымка скончана,— умяшаўся Корам.— Дзякуй за працу.

Рэжысёр падзякаваў прафесару, пахваліў яго і Міка за тое, што свае цяжкія ролі яны сыгралі праўдзіва і глыбока. Нізашто не скажаш, што гэта быў дубль.

Міка, гордая сабой, усміхнулася. Ледзь толькі здымачная група ўпакавала апаратуру, як па хворую прыйшлі санітары з «хуткай дапамогі».

Ускладненні пачаліся з таго, што Мама неўзлюбіла Корама. Перш за ўсё ёй здавалася мізэрнай сума, рэжысёрава абяцанка — як яна гаварыла — за іх «выступленне». Нічога не магло пахіснуць яе ўпэўненасці, што, калі б ім папаўся другі рэжысёр, больш вядомы і заслужаны, ён заплаціў бы куды болей. Калі б ёй самой далі весці перагаворы са студыяй! А дачка чалавек непрактычны, і не паспрабавала нават патаргавацца.

Яшчэ цяжэй аказалася старой перанесці ўсю гэтую мітусяніну перад пачаткам здымак. Ужо першая прыкідка на месцы паказала, што ў кватэры не развернешся, амаль няма магчымасці перасоўваць камеру. Сям'я Міка тулілася ў цеснай кватэры, дваццаць пяць гадоў назад перагароджанай на два пакоікі і гэтулькі сама гадоў не рамантаванай; стары дом казарменнага тыпу меў нецікавы выгляд. Акно першага пакоя глядзела ва ўнутраны двор; па галерэі, якая апаясвала двор, штохвіліны снавалі жыльцы з паверха. Другі пакой быў большай плошчы, але доўгі і вузкі, як калідор. Пасярэдзіне яго перагароджваў шырокі двухспальны ложкак, на якім ляжала хворая. Самым раскошным памяшканнем у кватэры была кухня; у кухню выходзілі дзверы з ваннай, якая так і прастаяла ўсе гады недаробленая, і са сцяны адзінока тырчала разетка душа.

Телевізійнікам нічога больш не заставалася, як зрабіць перастаноўку ў пакоі-пенале: ложкак перасунулі да акна, адзежную шафу вынеслі на кухню, у столі ўмацавалі патрон для юпітэра. Маму раздражняла не толькі ўся гэтая ваджаніна і мітусня, але і

новая расстаноўка ў кватэры: старая магла арыентавацца толькі ў прывычных абставінах.

Да таго ж яна заўважыла, што яўна замінае здымачнай групе. Старая рэдка выходзіла на двор, ды і па доме рухалася нямнога; адзінай радасцю, старэчым захапленнем яе была яда. Мама расплылася да такой ступені, што, як ні паварочвалі камеру ў цесным пакоі, старая проста не змяшчалася ў кадр. Калі ж яе ўсаджвалі на ложак, яна загароджвала сваёй тушай дачку; пад канец так-сяк удалося яе прымасціць каля сцяны на дзвюх ссунутых кухонных табурэтках.

У старой паступова набіралася, шукала выйсця злосць, а больш за ўсіх яе раздражняў Курам — і чым вы думаеце? Ды сваім яўным стараннем падладзіцца пад яе.

— Мамачка, вы не глядзіце на нас, — паўтараў ён. — Быццам нас тут і няма зусім.

Гэта была грубая памылка, псіхалагічны промах рэжысёра. Тым самым Курам толькі падліў масла ў агонь. Калі б ён павёўся інакш, як чалавек, што плоціць грошы і таму мае права патрабаваць, можа, і Мама крыху саступіла б. А тут яе ўзарвала. Як гэта «не глядзець», калі ўсё ў кватэры перавернута ўверх дном, там стукаюць малаткамі, тут на нешта робяць дзіркі ў сценах, збіваюць тынк. А галоўнае — людзей перабаламуцілі, народ звар'яцеў, бо ж да Міка прыехалі з тэлебачання! Раней яны з усімі суседзямі жылі душа ў душу, то адзін забяжыць дапамагчы, то другі даведаецца, а цяпер куды там, і не чакай, панадзімаўся, гатовыя лопнуць ад зайздрасці.

Дом, і праўда, гудзеў, як патрывожаны вулей. Жыхары без справы таўкліся на ўнутранай дваровай галерэі, абмяркоўваючы ўсе падзеі ў дэталях. У першы дзень здымак, калі скандал, узняты Мамай, быў у самым разгары, у кватэру ўварвалася цыганка, суседка зверху; цыганка патрабавала, каб і яе знялі ў фільме,

бо яна чалавек не старонні, гэта ж яна раздзявала старую і ўкладвала спаць, калі Марышка працавала ў начную змену.

Корам, не спрачаючыся, паставіў цыганку перад камерай.

— Прашу вас, даражэнькая. Тэкст на ваш выбар, любы.

Проставалася цыганка страсянула раскудлачанай грывай, набіраючы імпэту, цела яе напружылася, шчокі гарэлі. Яна бліснула вачыма на рэжысёра, прыціснула руку да сэрца і ўсклікнула:

— Няхай жыве Венгрыя!

На тым запал яе згас, і цыганка, задаволеная сабой і ўсімі навокал, пайшла дамоў. Аператар замкнуў дзверы. Настрой у яго быў самы паскудны. Звяглівая старая затаілася, Марышка маўчала. Тэлевізійнікі спынілі камеру, забіліся ў куток, прыціхлі, не адважаючыся перакінуцца словам. Так прайшоў увесь гэты дзень да вечара і ўвесь другі дзень. Час ад часу тэлевізійнікі запускалі камеру так сабе, каб гаспадары кватэры памалу звыкліся з новымі абставінамі. Гэта ім удалося. На трэці дзень Мама, якая ледзь бачыла людзей, забылася, што яны тут ёсць. І пачала гаворку пра тое, што ў гэты момант ёй было самае важнае.

— Ты калі-небудзь думала, як мне жыць без цябе, Марышка?

— Цалюткі дзень пра адно гэта і думаю.

— Хоць сабе ўзяць, каму адыдзе наша кватэра, як цябе не стане?

— Кватэра застанецца табе, Мама.

— А што, калі мяне адгэтуль выганяць? Кватэра на зайздрасць, ці мала хто паквапіцца; ахвотнікі да чужога добра заўсёды тут як тут, а пасля і правы ім знойдуцца.

— Ты, Мама, тут прапісаная, і ніхто цябе за парог не выкіне.

— Адкуль ты ведаеш? Яно ж, пэўна, табе спакайней гаварыць адно, што ўсё, бач, будзе добра.

— Я спецыяльна дазнавалася.

— У каго ж гэта, цікава? Ці не ў гэтых прайдзі-светаў з тэлебачання?

— Не. Я званіла старому Франё. З бальніцы яшчэ, як мяне туды вазілі здымацца ў палаце. Я расказала Франё, як маё здароўе, і ўсё ў яго выпытала. Адказы кватэранаймальнік — ты, Мама, кватэра на цябе запісана.

— Надта яны разумеюць у кватэрных справах, твае кветачнікі!

— Стары Франё ва ўсім разбіраецца. Ён абяцаў пагаварыць з кім трэба, каб праўленне памагло табе.

— Ад іх дачакаешся дапамогі, падстаўляй кішэню. Сама падумай, нашто цябе перавялі ў другую брыгаду, паставілі вязальшчыцай?

— Здароўе не тое, аслабела я вельмі.

— Ну і каб пенсія за цябе была меншая.

— Пра гэта я таксама пыталася ў Франё. Пенсію выведуць з сярэдняга заробку за тры гады, а не толькі за апошнія шэсць тыдняў, што я рабіла вязальшчыцай. Усё да капеечкі падлічаць і скажуць, колькі табе будзе належаць у месяц.

— У такой справе не шкодзіць усё разведаць загадзя. Калі яны абяцалі сказаць?

Мама не паспела скончыць фразы, як каля дзвярэй зазвінеў званок.

Чыстая выпадковасць іншы раз падганяе падзеі адна да аднае лепш, чым гэта ўдалося б зрабіць прафесійнаму сцэнарысту. Кінааператар адчыніў дзверы. На парозе стаялі — быццам чакалі мацінай рэплікі — чацвёрэ з Марышчынай працы. Стары Франё быў крыху спераду, мабыць, ён займаў нейкую начальніцкую

пасаду ў кветаводчай гаспадарцы «Першацвет», а за ім стаялі трое: Шандар Нуофер, яго жонка і сын. Госці застылі ў дзвярах, удвая збянтэжаныя: першай сустрэчай з хворай і нацэленай на іх кінакамерай. Аран Корам запрасіў іх зайсці. Госці склалі прынесеныя з сабою пакункі з гасцінцамі, яны і тэлевізійнікі адрэкамендаваліся адны адным, абмяняліся кампліментамі. Зноў умяшаўся рэжысёр, ён дзелавіта і рашуча прапратыў гасцей рассаджавацца зручней, на правах сяброў дома яны будуць удзельнічаць у фільме. Крыху павагаўшыся, госці згадзіліся ўвайсці ў лік дзейных асоб.

— Толькі мы спярша распакуем, што прынеслі, — сказала Нуоферава жонка.

Гасцінцы павымалі на кухні. Хворай прыслалі дзве смажаныя курыцы, крэм «птушынае малако», хатняй вяндрліны, пячэння, пясочных пірожных і не адзін дзесятак яек. Смажаных курэй, порцыямі расклаўшы ў талеркі, Нуоферава жонка ўнесла ў пакой. Як і заведзена, усе ўзялі па кавалачку пакаштаваць.

Дайшла чарга да самага цяжкага: трэба было неяк рассадзіць гасцей у цесным пакоі, побач з хворай, а гэта ніяк не ўдавалася рэжысёру. Выйсце знайшла Марышка.

— Пакуль што мне дазваляюць уставаць, — сказала яна. — Калі прыняць пасцельную бялізну, дык на ложку могуць сесці хоць чацвёрта.

Марышцы дапамаглі надзець халат, прынялі прасціны і коўдру, і госці паселі на ложкак. Пасля кароткіх рэжысёрскіх парад стары Франё пачаў:

— Як я разумею, спярша нам варта было б сказаць, хто мы такія. Маё прозвішча Франё, а гэта сям'я Нуофераў, яны таксама працуюць у «Першацвечце». Мы вырашылі наведаць Марышку, як толькі дазналіся, якога яна гонару заслужыла, дазналіся, што Марышку здымае тэлебачанне, ну а што сказаў доктар

пра яе здароўе, гэта мы чулі ад яе самой. У «Першацвеце» ўсе прыбітыя словамі доктара і Марышку шкадуюць. Нашы жанчыны пастараліся нагатаваць вам чаго смачнейшага, каб вам было меней клопату. Як бачыце, у гэтых скрутках усё-ўсякае.

Марышка падзякавала.

— Кожны раз, як хто-небудзь з нас збярэцца праведаць Марышку, мы будзем прысылаць гасцінцаў. Акрамя таго, праўленне «Першацвэта» выдзеліла вам аднаразовую дапамогу ў памеры 880 форынтаў.

Франё паклаў грошы на стол. Мама пералічыла іх і злосна сказала:

— Ды ўжо ж, цяпер мы з дачкой для вас адрэзаны кавалак.

— Памаўчы, Мама,— перабіла яе Марышка.— І за грашовую дапамогу мы вам вельмі, вельмі ўдзячныя.

— А можна даведацца, якая мне будзе пенсія за дачку налічана?

— Мы ўсё там падлічылі. Вам прызначаць за Марышку тысячу восемсот у месяц.

Настала паўза. Кожны прыкідваў у галаве, ці вялікая гэта сума. Мама хацела была сказаць нешта рэзкае, але хворая яе спыніла.

— Я думала, што будзе болей,— ціха ўздыхнула яна.

— Як жа так, Марышка! Усё лічана-пералічана, роўна столькі вам выходзіць. Мы і самі добра разумеём, што хвораму чалавеку, які не можа абыходзіцца без дапамогі чужых людзей, гэтага мала на ўсё чыста. Скажыце, вам удалося адкласці хоць што-небудзь на чорны дзень?

— Ніякіх сабраных грошай у нас няма, толькі тое, што плоцяць з тэлебачання.

— І колькі гэта?

— Пяць тысяч нам ужо выдалі на рукі, і яшчэ дзесяць атрымае Мама пасля маёй смерці.

— Усё акурат і пойдзе на пахаванне,— не выцверпела Мама.

— Ну што вы, рана яшчэ гаварыць пра пахаванне. Але, прызнацца, мы так і думалі, што з грашыма ў вас цяжжавата, на гэтае пытанне мы спецыяльна склікалі праўленне. І таму я прыйшоў не адзін, а з сям'ёй Нуофераў. Ты ж іх ведаеш, Марышка.

— А як жа, ведаю.

— Табе вядома, што людзі яны добрыя. Хлопчык у іх ціхі, не разбэшчаны. Сам Шандар не п'е і не курыць. Яны ўдваіх з жонкай працуюць, і на кніжцы ў іх ляжыць дваццаць дзве тысячы форынтаў.

— Яны што, збіраюцца падарыць нам свае капіталы?

— Памаўчы, Мама, дай другім сказаць.

— Зараз стане ясна, куды я гну. Ану, Шандар, выкладай, чаго мы прыйшлі.

— Жонка складней скажа, яна ў мяне гімназію канчала.

Жонка Нуофера пачала расказваць:

— Наша сям'я жыве ў падвале. Ад дажджу тынк зацякае, усё лета сырасць несусветная, а ў нас дзіця, яму гэта шкодзіць. Мы расказалі пра нашу бяду дзядзьку Франё. Як ён сказаў, мы прыйшлі ў самы раз, таму што ў другой сям'і склалася такое становішча, што ў двухпакаёвай кватэры скоро застанецца адна старэнькая. Можна было б з'ехацца і падпісаць умову на ўтрыманне і поўную апеку над старым чалавекам. Акрамя таго, мы аддаём свае зберажэнні. Я абяцаю, што ад нас цётка ўбачыць адно дабро і ні ў чым не будзе мець нястачы.

Мама доўга і пільна, утаропіўшы вочы, разглядала Нуофераў. Нарэшце перайшла да роспытаў:

— Што, мужык ваш ці не з цыган родам?

— Ён і праўда з твару смуглявы, але не цыган.

— Хоць сабе і не цыган, а пенсію ў мяне, старое, лёгка можа прыбраць да рук.

— Мы да вашай пенсіі ніякага дачынення не маем.

— Гаворыце складна, а як потым трэба будзе плаціць з сваіх кроўных за кватэру, за газ і за святло ўсё, што нагарыць...

— З вас толькі чацвёртую частку. Астатняе — наша.

— А піць-есці мне за што, з якіх капіталаў?

— Захоцаце, то дасце які грош на харчы, не захоцаце — і так абыдземся. Дзе трое ядуць, там і чацвёрты пракорміцца.

— Як паслухаеш, надта добра ў вас усё выходзіць, быццам лепшага за вас чалавека на свеце няма. А толькі я так разумею, што цяперашня дабрата ваша можа павярнуцца другім бокам, як давядзецца скакаць пад вашу дудку.

— Ды спытайцеся хоць бы ў Марышкі, — умяшаўся стары Франё. — Ужо роднай дачцэ можна верыць. Марышка скажа, што Нуоферы — людзі надзейныя, не змяняць, не ашукаюць.

— Дачка ў такіх справах мала што разбіраецца, — грэбліва адмахнулася Мама, выпрабавальна мераючы поглядам усіх траіх Нуофераў. — Гатуеце вы як — на тлушчы ці на алеі?

— Сабе на алеі. А вам я магу асобна гатаваць на тлушчы.

— Ага, мне трэба, каб на тлушчы, да алею я не прывычная. А яшчэ скажу, да салодкага я страх якая ахвотніца.

— Пясочныя пірожныя, што мы прынеслі, я сама пякла. Вось, калі ласка, пакаштуйце.

Мама выбрала пірожнае, памалу, па кавалачку, з'ела. Узяла яшчэ адно. І яшчэ. Пасля трэцяга пірож-

нага яна заплюшчыла вочы. Гэтак чалавек прыслухваецца да мелодыі ўдалечыні. Потым сцвярджална кінула галавой.

— Нічога, есці можна. Але справы гэта яшчэ не вырашае. Прызнацца, я цярпець не магу, калі дзеці шумяць.

— Хлопчык у нас вельмі ціхі,— запэўніла яе Нуоферава жонка.

— Тое і бяда, што не па гадах ціхі,— дадаў Шандар.

Аднак ім не ўдалося супакоіць Маму.

— Гэткіх я таксама не люблю. А калі мы не ўжывёмся, можна будзе скасаваць умову?

— Можна,— пацвердзіў стары Франё.— Калі Нуоферы не выканаюць дагаворных умоў, тады можна будзе скасаваць.

— Калі вы збіраецеся перасяліцца?

— Хацелася б ужо цяпер, пакуль надвор'е добрае,— сказаў Нуофер.— Баюся, каб хоць сын не зарабіў сухотаў.

— А мы з дачкою не дамо сябе падганяць, няма чаго нам гарачку пароць.

— Але і выйсця другога ў нас таксама няма,— сказала Марышка і, сціскаючы абедзвюма рукамі живот, устала.— Нясіце свае грошы, падпісвайце ўмову і перасяляйцеся, пакуль надвор'е добрае. А на сёння хопіць, ідзіце дамоў. Змарылася я, трэба мне паляжаць.

— Вось на гэтым і трэба было б паставіць кропку!— усклікнуў Уларык, прагледзеўшы стужку.— Дапамога і падтрымка калектыву робяць лягчэйшай смерць. Канцоўка як на заказ начальства.

— Толькі не для мяне,— сказаў Корам.

— Якога д'ябла табе яшчэ не хапае?

— Сам не ведаю. Адно бясспрэчна, што для гэтага

фільма ні я і ніхто другі не выдумляў сцэнарыя. Пакуль што мы дамовіліся з Міка, што яна ў любым выпадку паведаміць мне, як бы ні разгортваліся падзеі.

— Што ты маеш на ўвазе?

— Усё, што хочаш! Можа, здзеецца цуд, і Марышка паправіцца. Калі цуду не будзе, яна памрэ. Гэта і добра, што тут магчымыя абодва варыянты. І тваё жыццё таксама, між іншым, цікавае тым, што ты не ведаеш, якая доля цябе чакае.

— Апамятайся! У цябе ў руках гатовы фільм, матэрыял вялікага выхаваўчага значэння. Навошта рызыкаваць ім?

— Які фільм, які фільм, старычына? Ты забыўся, што ў нас ёсць яшчэ адзін чалавек, які памірае, а здымак я і не пачынаў.

— І хто гэта памірае?

— Я. Надзь.

— Письменник, ці што? Ты маеш розум? Я. Надзь у выдатнай форме!

— Але інфаркт у яго быў.

— Шэсць гадоў назад. Наколькі я ведаю Я. Надзя, ён аддасць духі ў пасцелі ў якой-небудзь чарговай красуні.

— Не турбуйся, будзе ў яго яшчэ інфаркт.

— Усё пытанне калі!

— Не ведаю, але я дачакаюся і здыму.

— Калі ён згодзіцца.

— У нас усё дамоўлена, ён сам прапанаваў. А слову Я. Надзя можна верыць.

— Твая праўда.

— Тады нашто трапаць языком — згодзіцца, не згодзіцца?

Корам крыху саграшыў супраць праўды. Тая згода хоць увогуле і была дадзена пісьменнікам у садзе не-

вялікага рэстаранчыка ў Будзе, але не зусім на цвярозую галаву.

Работа Корама на тэлестудыі пачалася з таго, што ён быў асістэнтам пры Я. Надзю, калі той рыхтаваў серыю рэпартажаў. Нягледзячы на значную розніцу ў гадах, яны пасябравалі, можа, таму, што абодва былі непапраўныя пражэкцёры.

Я. Надзь у вайну быў рэпарцёрам. Пазней ён абгульніў свае ваенныя ўражанні ў асобнай кнізе («На таткі ваеннага карэспандэнта»). Потым выпусціў раман і зборнік аповяданняў, але гэтыя опусы бяследна патанулі ў бурнай плыні макулатуры. Тады ён паспрабаваў свае сілы на радыё, дзе стаў адным з найлепшых рэпарцёраў. Тэлебачанне ж — як ён лічыў — вынайшлі спецыяльна для яго. Я. Надзь пакінуў белтрыстыку і выдаваў адзін за адным сцэнарыі, якія, зрэшты, рэдка даходзілі да экрана. З гадамі ён зразумеў, што цвярозых думак у яго болей, чым творчай фантазіі, і ён можа ступаць упэўнена, толькі пакуль пад нагамі ў яго цвёрдая глеба фактаў. І тады ён канчаткова пераклучыўся на рэпартажы і дакументальныя фільмы. Тут Я. Надзь мог бы бліснуць талентам, але яго ўпарта адсоўвалі на другі план. Пісьменнік растаўсцеў. Сябры раілі яму перайсці на дыету, аднак Я. Надзь занадта любіў смачна з'есці, і яму не ўдавалася скінуць ні грама. Ён зрабіў дзесятак рэпартажаў — «Партрэты акцёраў», і гэта аказалася ўдзячнай тэмай. Акрылены ўдачай, Я. Надзь узяўся за новую серыю — «Выдатныя вучоныя нашай краіны», дзе ён, дасціпны інтэрв'юер, зацьміў дзейных асоб. На гэтым яго творчая жылка як быццам і скончылася.

Разам з Аранам яны адкапалі гэты маленькі рэстаранчык у Будзе, тут сухую каўбасу запівалі сухім віном. Прыяцелі зачасцілі ў рэстаранчык — прамачыць горла і адвесці душу. Дружна бэсцілі на чым свет стаіць Уларыка, які рэзаў жыўцом іх самыя леп-

шыя сцэнарыі, і разам снавалі планы, адзін прыгажэйшы за другі.

— Я таксама мару зняць адзін дакументальны фільм,— прагаварыўся неяк раз Корама.

— На тэму?

— Пра тое, як мы паміраем.

— З акцёрамі ці з сапраўднымі ўдзельнікамі?

— Які ж гэта дакументальны фільм з акцёрамі?

— Грандыёзная ідэя, валі, стары!

— Гэта больш чым ідэя, Я. Надзь, тут цэлы кангламерат: гэта і навука, і філасофія, і паэзія, а да таго ж тэма займальная, прывабная і аднолькава цікавая ўсім.

— Калі, вядома, знойдзеш адпаведную мадэль, гэта значыць, такога чалавека, які згодзіцца паміраць на вачах у мільёнаў людзей.

— Ну вось ты, напрыклад, згадзіўся б?

— Бачыш, у мяне іншыя творчыя планы,— аджартаваўся Я. Надзь.— У прыватнасці, хацелася б пажыць даўжэй.

— Але ж у цябе ўжо быў адзін інфаркт.

— Тады так і запішам,— згадзіўся Я. Надзь з велікадушнасцю чалавека на добрым падпітку.— Другі свой інфаркт дару табе.

— Вельмі міла з твайго боку.

Так было з абяцаннем на самай справе. Умова была заключана за рэстаранным столікам, пасля таго як прыяцелі паспелі прапусціць не адну шклянку віна, ды і сам фільм тады існаваў толькі ў завоблачных вышынях фантазіі.

Я. Надзя найбольш верагодна можна было знайсці ў буфеце тэлестудыі. Як і звычайна, ён сядзеў у кампаніі прыгожанькіх жанчын, якія млелі ад задавальнення: як-ніяк знакі ўвагі — не заўсёды платанічныя — ім дорыць не абы-хто, а вядомы пісьменнік, і рагаталі з яго досціпаў. Кожны раз, калі трапна пу-

шчанае слоўца забівала слухачак напавал, Я. Надзь з задаволеным выглядам адкідваўся на спінку крэсла, і куточкі яго губ уздрыгвалі ад усмешкі.

Рэжысёр адклікаў прыцеля ў вестыбюль і тут напмніў яму пра даўняе абяцанне.

— А без мяне ты ніяк не абыдзешся? — дзелавіта спытаўся Я. Надзь.

— Без цябе не выйдзе, Я. Надзь.

— Дай мне падумаць да вечара.

Увечары яны сустрэліся ў тым самым рэстаранчыку за сваім звычайным столікам.

— Выслухай мае сумненні, — пачаў Я. Надзь. — Помню, ты казаў, што ў задуме твой фільм — гэта паэзія, навука і філасофія, разам узятая. Ну дык усё гэта пустыя словы, дружа! Па-першае, таму, што смерць чалавека — гэта агідны экспромт, паэзія ж — гэта прадуманасць кампазіцыі, сама прыгажосць. Па-другое, з адзінкавага звычайнага выпадку яшчэ не выведзеш філасофіі; у ім толькі патэнцыяльная магчымасць абагульнення. Дык, значыцца, і тут выходзіць прамашка. Ну а з навукаю і яшчэ горш. Сучасная фізіка даказала, што калі назіраюць асобную, прыватную з'яву, якая чуйна рэагуе на вонкавае асяроддзе, то сама прысутнасць прыбораў скажае ход працэсу. Іншымі словамі, перад камерай я буду паміраць іначай, чым, скажам, на вачах у адной Аранкі. Значыць, і навуковая каштоўнасць твайго фільма — не больш чым фікцыя.

— Карацей кажучы, ты вырашыў схавацца ў кусты?

— Проста не хачу, каб ты лунаў у эмпірэях. Пашлі ты к чорту ўсе гэтыя размовы пра сінтэз мастацтва і навукі, здымай тое, што бачыш, зрабі добры паўнацэнны дакументальны фільм. Бярыся за яго так, як тады, калі б ты меўся паказаць працу вадалазаў.

скажам, пры будаўніцтве моста. З той усяго розніцай, што пад заслону ў цябе вадалазы тонуць.

— Што ж, гэта разумна.

— Калі ўзяцца за справу з душой, то, я ўпэўнены, ты зробіш такі фільм, якога яшчэ і не было на свеце.

— Ну, а на такіх умовах ты быў бы не супраць?

— А чаму і не, калі настане мой час. Навізна мяне заўсёды вабіла. Акрамя таго, апошнія гадоў паўтара я практычна сяджу без работы. Уларык, праўда, спрабуе падгаварыць мяне на дакументальны фільм пра забруджванне атмасферы, але, па мне, ужо смерць перад тэлекамерай і то лепш. Стараватага эксгібіцыяніста, нахштальт мяне, хлебам не кармі, дай толькі па-расавацца перад публікай.

— Я ведаў, што ты згодзішся.

— Дамовіліся, з гэтай хвіліны ты — мой рэжысёр. Што я павінен рабіць?

— Нічога асаблівага. На пачатак схадзі да доктара.

— Нашто? Я адчуваю сябе выдатна.

— Так, але тваё сэрца...

— Ніякіх скаргаў. Працуе, як матор.

— Ну і добра! І ўсё-такі прашу цябе, пачынаючы з сённяшняга дня, кожны тыдзень рабіць электракардыяграму. Калі выявіцца хоць найменшае адхіленне ад нормы, адразу паведамі мне.

— Гэтага, стары, ты не хутка дачакаешся.

— А мне няма куды спяшацца.

— Ну, то бывай здаровы!

— Бывай здаровы!

Прайшоў тыдзень. Неяк у рэжысёра надарыўся незаняты вечар, і яму захацелася распіць з прыяцелем шкляначку-другую. Ён спусціўся ў буфет, але, насуперак спадзяванню, Я. Надзя там не застаў, затое за адным столікам убачыў Аранку Ючык, былую пісь-

меннікаву жонку, з якою той быў у афіцыйным разводзе.

— Чакаеш свайго чалавека? — пацікавіўся Аран.

Гэта было зразумела без слоў. Усе прыяцелі Я. Надзя ведалі, што разведзеныя муж і жонка збіраюцца зноў пажаніцца. (Калі да гэтага дойдзе, то Я. Надзь ажэніцца пяты раз.)

— Падумай толькі, цэлую гадзіну тырчу тут,— паскардзілася Аранка.— А развіталіся мы на тым, што ён на хвіліну заскочыць у клініку. Скажы, гэта твая работа? Што творыцца з Я. Надзем?

Пісьменніка ўсе называлі па прозвішчы, і законныя жонкі, гэтаксама як і гераіні яго кароткіх любоўных інтрыжак, выпадковыя прыяцелькі, якія часта мянялі адна адну, але заставаліся заўсёды адданыя Я. Надзю. Як ён сам прызнаваўся, нават у хвіліны блізкасці ён чуе перарывісты шэпт: «Я ўся твая, Я. Надзь!»

— Баючыся за яго здароўе, я на правах сябра парайў яму раз на тыдзень рабіць кардыяграму.

— І зрушыў лавіну! У што ты збіраешся яго ўцягнуць?

— Я не заслужыў такіх папрокаў! Вось і цяпер я шукаю яго толькі, каб выпіць з ім па шкляначцы віна.

Рэжысёр пастараўся хутчэй уцячы ад Аранкі, каб не прыйшлося выслухваць яе нараканняў. Справа ў тым, што Я. Надзь — і гэта нікому не было сакрэтам — адцягваў вяселле. Прычынай гэтага была адна маладая актрыса; каб ажаніцца з Аранкай, яму давялося б парваць з Ірэнай Пфаф (так звалі актрысу). Пісьменнік ніяк не мог вырашыць, на вагах перацягвала то адна, то другая. Няма такой жанчыны, якой не магла б замяніць другая, лічыў Я. Надзь. І, можа, таму Ірэну пісьменнік іншы раз называў Аранкай, Аранку — Ірэнай. Галоўным у сваім жыцці Я. Надзь лічыў служэнне мастацтву.

Вышмыгнуўшы з буфета, Корам кінуўся да ліфта і твар у твар сустрэўся з Ірэнай Пфаф. Актрыса не адказала на яго прывітанне.

— Якая муха вас укусіла, Ірэна?

— Забіць вас мала!

— І ўсё за майго сябра Я. Надзя?

— Калі вы яму сапраўдны сябар, дык не губіце яго, — кінула Ірэна і вылецела з ліфта.

Вечарам таго дня Корам ад няма чаго рабіць зазірнуў у аблюбованы імі рэстаранчык. Пісьменнік сядзеў на сваім звыклым месцы, усё ў той самай альтанцы, падзяляючы сваю адзіноту са збаночкам віна і бутэлькай содавай; перад Я. Надзем на габляваным дашчаным стале ляжаў разгорнуты тоўсты фаліант.

— Што гэта ты штудзіруеш, Я. Надзь?

— «Асновы тэрапіі» Мадзьяра і Петрані.

— Нашто гэта раптам?

— Іншы раз не шкодзіць пераправерыць урачоў.

І адразу выклаў, што да чаго.

Напачатку пісьменнік звярнуўся да ўрача, якога парэкамендавала яму Аранка Ючык. Урач, зрабіўшы кардыяграму, заявіў, што ўсё ў парадку, трэба толькі шанавацца. Гэта навяло пісьменніка на роздум. Калі ўсё ў парадку, то чаго, каб хто спытаўся, шанавацца? Шукаючы праўды, пісьменнік назаўтра пайшоў да другога ўрача, рэкамендаванага Ірэнай Пфаф. Вынікі аналізаў неблагія, сказаў той, але ўсё ж Я. Надзю трэба больш гуляць, плаваць, гартаваць сваё сэрца. Дык што ж цяпер рабіць — шанаваць сябе ці гартаваць? Я. Надзь падаўся да трэцяга, потым да чацвёртага эскулапа. Кожны з іх супакойваў яго, але ўсе па-свойму, што нарэшце затрывожыла Я. Надзя не на жарт. Ён хадзіў ад урача да ўрача, хочучы пачуць пэўны, цвёрда ўстаноўлены дыягназ. Пісьменнік дамогся свайго, трапіўшы ў тэрапеўтычную клініку, дзе

яго ўзяла пад апеку доктар Сільвія Фройнд, вельмі прыгожая асоба з камандзёрскімі замашкамі.

Доктар Фройнд адразу пазнала пісьменніка. Яна бачыла тэлеперадачу «Партрэты акцёраў» і серыю «Выдатныя вучоныя нашай краіны» і паставілася да стваральніка гэтых рэпартажаў з належнай увагай. Старанна абследаваўшы хворага, яна вынесла сваё заключэнне:

— Вам вядома, што адзін інфаркт у вас ужо быў. Калі не хочаце дачакацца другога, то ў першую чаргу вы павінны кінуць курыць. Акрамя таго, вам трэба пазбягаць усялякіх хваляванняў і ўстрымлівацца ад цяжкай ежы.

— Доктар, ці не хворы я? — прыкметна нервуючыся, спытаўся пісьменнік.

— Не тое што хворы, але і здаровым вас не назавеш.

Каб рассяць страхі і неяк супакоіць славутага пацыента, доктар Сільвія Фройнд уручыла яму кардыяграму і вельмі падрабязна растлумачыла, што абазначаюць адбітыя на ёй зігзагі. Я. Надзь дастаў блакнот і па журналісцкай звычцы рабіў паметкі. Да таго часу, калі доктар скончыла тлумачэнні, пісьменнік паспеў спасцігнуць не толькі азы, але і сякія-такія тонкасці. Выпрасіўшы кардыяграму, ён ужо збіраўся пайсці, але доктар Сільвія Фройнд зноў пасадзіла яго.

— Я хачу яшчэ раз праверыць ваш ціск, мэтр.

— Завіце мяне проста Я. Надзь,— папрасіў яе пісьменнік.

— З задавальненнем, дарагі Я. Надзь. Мушу, аднак, сказаць вам, што ціск у вас вышэйшы за норму, нават калі зрабіць скідку на ўзрост.

— Што гэта значыць, скідка на ўзрост? — пакрыўдзіўся Я. Надзь.— Для пісьменніка не існуе ўзросту.

— Выглядаеце вы і праўда намнога маладзейшым як на свае гады, толькі вось ціск ваш, на жаль, вас

выдае. Але няхай вас гэта не турбуе, ціск мы вам саб'ём.

Сільвія Фройнд выпісала яму кучу рэцэптаў. Я. Надзь узяў іх на студыю і, размахваючы кардыяграмай, соваў яе пад нос усім і кожнаму. Спачатку ніхто не прымаў яго хвалявання сур'ёзна. Да самага апошняга часу ён любіў хваліцца тым, што ў яго, маўляў, жалезнае здароўе, таму на студыі вырашылі, што Я. Надзь прыдумаў чарговы розыгрыш, і весела пацяшаліся каля яго.

Не смяялася адна толькі Аранка. Яна што б там ні было хацела сама пагаварыць з гэтай доктаркай. На другі дзень яны прыйшлі ў клініку ўдваіх.

— Дазвольце адрэкамендаваць вам маю былую жонку. Бачыце, я вельмі непакоіць мой ціск.

Жанчыны дапытліва агледзелі адна адну з ног да галавы.

Я. Надзь зноў змералі ціск.

— Досыць высокі, але не небяспечны для жыцця, — заявіла доктар Фройнд. — Пацыенту неабходна пазбягаць усялякіх хваляванняў, але нават і пры беражлівым рэжыме не варта чакаць, што яму палешае за адзін дзень.

Нягледзячы на такое катэгарычнае ўрачэбнае заключэнне, Я. Надзь прыйшоў у клініку і назаўтра — гэты раз з Ірэнай Пфаф, а не з былой жонкай. Доктар Сільвія Фройнд акінула актрысу ўважлівым поглядам, ацэньваючы яе. (Ірэна Пфаф таксама не засталася ў даўгу.) Потым змералі ціск пацыенту.

— Павінна вам сказаць, што сёння ціск у вас нават крыху вышэйшы, як учора. Ці не занадта вы пераняпружваецеся, Я. Надзь?

— Не, — рашуча адрэзала Ірэна. — Я думаю, прыбор у вас не дакладны.

Доктар Сільвія Фройнд фанабэрыста ўсміхнулася і тут жа на практыцы растлумачыла прыныцы дзеяння

прыбора і няхітрыя правілы абыходжання з ім. Я. Надзь прыйшоў у такое захапленне, што проста адтуль выправіўся ў магазін медыцынскіх прылад. Купіў танометр. І адразу, не адыходзячы ад прылаўка, апрабаваў апарат. Ірэна дапамагала яму, выявіўшы пры гэтым незвычайнае ўмельства і спрыт.

— Калі б я была твая жонка, я кожны дзень мэрала б табе ціск. Тады не трэба было б з-за такой дрэбязі хадзіць у клініку.

— Я абдумаю тваю прапанову, дарагая.

Я. Надзь абдумаў. Потым сеў за пішучую машынку і адстукаў два слова ў слова аднолькавыя лісты: Аранцы і Ірэне. «Думаю, ты і сама згодзішся са мною, дарагая, што пакуль у мяне не знізіцца ціск, лепей будзе асцерагчыся хваляванняў, непазбежна звязаных з жаніцьбай. Што ж да вымярэння ціску, то з гэтым мне, бадай, удасца справіцца і аднаму. Тысяча пацалункаў. Я. Надзь».

І праўда, папрактыкаваўшыся нейкі час, Я. Надзь^{III} налаўчыўся сам мераць сабе ціск, без ніякай дапа^Tмогі збоку.

Гэтае сваё ўменне ён і прадэманстравваў Арану Ко-раму пасля таго, як за збаночкам віна і бутэляк со-давай расказаў яму ўсё вышэйпададзенае.

— Бачыш? Высокі, як і быў, — ён паказаў на стрэлку танометра, — а я ж кінуў курыць, не ем тлустага, не п'ю кавы, парваў з Ірэнай і Аранкай. У той і другой — адно-адзінае жаданне — любой цаной выскачыць замуж, а ты і ўявіць сабе не можаш, як гэта дзейнічае на нервы.

— Дарагі Я. Надзь, ды ты ж зрабіўся іпахондрыкам! — засмяўся рэжысёр.

— Нё каб падзякаваць. Ты ж лепей за ўсіх павінен быў бы ведаць, да чаго я сябе рыхтую.

— Абястлушчанай дыетай? Цікава даведацца, да чаго ж?

- Я ўваходжу ў сваю ролю.
- У ролі ад цябе зусім не патрабуецца, каб ты перакваліфікаваўся на ўрача.
- Выбачай, стары, але каб увайсці ў ролю, мне трэба ведаць, што мяне чакае.
- Кінь ты запалохваць сябе, Я. Надзь.
- А ты пакінь сантыменты, мы з табой прафесіяналы. Ружовая вадзіца пад густ дылетантам, сапраўднае мастацтва не ведае паблажкі.
- Ну, добра. Скажы, а ці ўдалося хоць крыху збіць ціск?
- На жаль, не.
- Без дурыкаў? Тады ты ўжо мог бы стаць перад камерай.
- І што мне гаварыць?
- Што ў галаву ўзбрыдзе.
- Каму гэта цікава?
- Гледачам, Я. Надзь, гледачам гэта цікава. Цяпер ты мацак, тым больш эфектна будзе выглядаць твой канец.
- Хочаш падаць мяне як смяротніка. Божа, які танні і зацяганы рэжысёрскі трук!
- Затое надзейны. Дарэчы, заўтра ў мяне якраз павільён незаняты.
- Ды зразумей ты, мне будзе што сказаць пра смерць толькі тады, як я буду паміраць, але не раней.
- Не забягай наперад, дачакайся часу. Тады ўбачыш, які бліскучы поспех табе забяспечаны.
- Якраз гэтага я і не ўбачу.
- Ах так, твая праўда.

— Дарагія тэлегледачы, думаю, мне няма патрэбы называць сябе, таму што я досыць часта паяўляўся перад вамі на блакітным экране. Можа, вы яшчэ помніце серыю рэпартажаў «Партрэты акцёраў» або цыкл перадач «Выдатныя вучоныя нашай краіны».

Сённяя ўвечары я выступаю перад вамі не як інтэрв'юер, я сам буду адказваць на зададзеныя мне пытанні. Аднак гэтае маё выступленне — толькі інтрадукцыя да адной вельмі важнай для мяне падзеі.

Справа ў тым, што, калі настане пара, я буду паміраць на вашых вачах.

Што датычыць самой тэмы, дык тут я, можна сказаць, у роднай стыхіі. Адноўчы, шэсць гадоў назад, калі мне насілу ўдалося перажыць цяжкі сардэчны прыступ, я ледзь быў не пераправіўся на другі бераг Леты. Да таго ж я прайшоў фронт ваенным карэспандэнтам, гэта значыць, быў відавочцам адной з трагічных падзей у гісторыі чалавецтва і бачыў смерць ва ўсіх яе абліччах.

Я падрыхтаваны да смерці не толькі практычна, гэта значыць, дзякуючы свайму жыццёваму вопыту, але і тэарэтычна. З таго часу як я даў згоду выступіць перад вамі ў гэтай крыху незвычайнай ролі, я стаў старанна вывучаць медыцынскую літаратуру, такім чынам, я асмельваюся сцвярджаць, што маё апошняе выступленне будзе не горшае за ранейшыя.

Пры гэтым я бяру пад увагу, што нашы паважныя тэлегледачы не бачылі на экране нават, як вырываюць зуб, і з перапалоху павыключалі б тэлевізары, калі б ім давялося ўбачыць, як я кідаюся, стагну, хрыплю перадсмяротным хрыпам. Такого відовішча вам няма чаго баяцца. Абяцаю ў пагібельны час паводзіць сябе стрымана, карэктна, пазбягаючы таных натуралістычных эфектаў, словам, пастараюся пакінуць у вас — наколькі дазволіць тэма нашага фільма — самыя прыемныя ўражанні. Дык вось, дарагія тэлегледачы, да пабачэння ля майго смяротнага ложа.

Два тыдні прайшлі без ніякіх падзей, калі не лічыць, што Нуоферы на службовым грузавіку перавезлі свае пажыткі на кватэру Міка.

У патрэбны момант здымачная група была на месцы, гатовая зняць эпізод з засяленнем, але рэжысёр і аператар у кватэру не падымаліся, а знялі некалькі кадраў на дварэ. Вось ля пад'езда спыняецца грузавая машына. Вось згружаюць ложкі. Уносяць у дом кашолкі з пасцельнай бялізнай. Чакаючы сваёй чаргі, у натоўпе вулічных разявак на тратуары стаіць таршэр. Большага і не патрабавалася, бо гэтыя кадры Курам збіраўся выкарыстаць толькі як фон.

Праз некалькі дзён рэжысёр з аператарам вырашылі з'ездзіць у «Першацвет». Іх прыезд быў як нельга дарэчы. Усе плантацыі стаялі ў цвеце, ажыўленне і мітусня панавалі небывалыя: гаспадарка рыхтавалася да выстаўкі ружаў. Аператару ўдалося зрабіць некалькі цудоўных здымкаў: бясконцыя, не ахапіць вокам, палі ружаў. І гэтыя кадры таксама рэжысёр думаў зрабіць фонам і зусім не быў упэўнены, што яны ўвогуле трапяць у фільм¹.

Потым пацягнуліся доўгія дні чакання. Нарэшце на студыю прыйшло пісьмо. Пісала Міка, як відаць, праз сілу: літары распаўзаліся ва ўсе бакі.

«Я стала вельмі слабая. Напаследак хацелася б пагаварыць з вамі з вока на вока, прыходзьце з раніцы, калі Нуофераў не бывае дома. І яшчэ было б добра неяк адцягнуць Маму, каб яна не чула нашай размовы».

Апошняя аказалася зрабіць лягчэй, чым яны думалі. Дзверы ім адчыніла старая.

— Хто гэта? — насцярожана спыталася яна. — Можна, зноў з тэлебачання?

— Адгадалі, мамачка.

— Што вам яшчэ ад нас трэба?

¹ Пасля, пры мантажы фільма, кадры гэтыя спатрэбіліся: квітучыя палі ружаў паслужылі цудоўнай кантрастнай разбіўкай апошняй сцэны — перадсмяротнай агоніі Міка.

— Ды вось, мамачка, прынеслі вам малочнага шакаладу паласавацца. Акрамя таго, хацелі б пагаварыць з вашай дачкою.

— Заходзьце. А як управіцеся з ёю, то трэба было б і нам з вамі паталкаваць пра важную справу, але так, каб дачка пра гэта не праведала.

— Тады, відаць, вам лепш пачакаць на кухні.

Рэжысёр з аператарам прынеслі Марышцы вяндрліны, мясной салаты і салямі.

— Нічога такога цяпер мой арганізм ужо не прымае, — паскардзілася хворая.

Марышка прыкметна пахудзела, аслабела, пад коўдрай на шырокім двухспальным ложку ледзь угадваліся контуры яе высахлага цела. Толькі жывот моцна выдаваўся ўперад. Марышка папрасіла прыўзняць яе, падкласці пад спіну падушку.

— Можна пачынаць?

— Ага, у нас усё гатова.

— Я хацела сказаць пра Маму...

— Цудоўна, Марышка, але спачатку прашу вас некалькі слоў пра сябе. Перш за ўсё — як вы сябе адчуваеце?

— Кепска мне. Шкада, што доктар мяне тады дарма абнадзеіў, нібыта я не буду мучыцца ад болю. Цяпер мне ўжо кожную ноч даюць лякарства на сон, і ўсё адно не памагае, я і ў сне стагну. А ўдзень яшчэ горай, усё нутро так распірае, што здаецца, зараз лопнеш. Есці я проста баюся цяпер, хоць і карміць мяне стараюцца самым смачнейшым, але абы кусочак які праглынула, так і зноў усё нутро грызе, ніякага ратунку няма. Ды толькі на хваробу ці вялікі толк скардзіцца — хоць скардзішся, хоць не скардзішся, усё адно ад долі не ўцячэш; галоўнае, душы маёй няма спакою. А мне ж і падзяліцца няма з кім, нашто ўжо дзядзька Франё свой чалавек, а пра самае набалелае я з ім не магу гаварыць, навошта старога дарэмна хва-

ляваць. Ён толькі добра мне хацеў, калі раіў пусціць на кватэру Нуофераў. Хіба ён вінаваты, што цяпер я трываюся за Маму яшчэ больш, як раней? Таму я і надумала вам напісаць.

— Тады растлумачце сутнасць справы.

— Зараз. Я ведаю, што кожнае маё слова ў свой час перададуць па тэлебачанні, таму адразу хачу сказаць, што нашы кватаранты — людзі вельмі добрыя. Абавязкі паміж сабою яны падзялілі так, што Шандар увесь вольны час заняты з Мамай, а мяне даглядае жонка. Ды бяда, што работы каля мяне з кожным днём болей. Цяпер я зусім не ўстаю з пасцелі, і, значыць, за патрэбай мне падавай пасудзіну, а яшчэ, бывае, мяне іншы раз вырве, і ў ложку павярнуцца не паспееш, млоснасць падкоціць адразу, тады, значыць, пераадзявай мяне ў чыстае і мыць на мяне толькі паспявай, бо бялізны пасцельнай у нас малавата. Мы жыццё пражылі, дастатку не ведалі, але ўжо каб чыста было, заўсёды глядзелі. Вось і ў Нуофераў такія самыя прывычкі. Вы паглядзіце, падлога блішчыць, як люстэрка, гэта маладая гаспадыня націрае, іншы раз ужо і позна, да паўночы. Напэўна, на ўвесь горад не знойдзеш такой бальніцы, дзе мяне даглядалі б лепей, як гэтая жанчына. Ды толькі пісала я вам не затым. З чаго гэта я пачала?

— Вы хацелі нешта сказаць пра Маму.

— Ага, таго і клікала вас. Ды вось. Гадоў восем назад у Мамы пачала расці катаракта, і чым горш яна бачыла, тым больш капрызнай рабілася. Як малое дзіця. Бо ўжо тое калі ўбачыць, што яму патураюць, і зусім распесціцца. Ну а з той пары як Нуоферы да нас пасяліліся, з Мамай зусім ніякай рады няма. Перш я, як была яшчэ дужая, іншы раз брала Маму з сабой, разам хадзілі ў магазін. А цяпер яна што надумала: кожны божны дзень прымушае Шандара, каб вадзіў яе гуляць. Вечарам таксама ад яе ні хвіліны

спакою: сядзе да тэлевізара, і Шандар ёй пачынае расказваць, што гавораць і паказваюць. І што ёй ні заманецца, ні ў чым ён не адмовіць. З самага паўдня толькі і чуеш: «Зірні, колькі часу, нешта Шандара ўсё няма і няма. Ці не здарылася з ім бяда якая?» Мне, напэўна, трэба было б ад гэтага толькі радавацца, бо, выходзіць, будзе каму Маму дагледзець. І за тое я на яе не крыўдую, што ў Шандары яна душы не чуе, а я ёй стала лішняя. Вядома, грэх казаць, яна мне і чайку налье, калі мне піць захочацца, і абед нам абедзвюм падагрэе, бо варыць Нуоферыха смачна, а апетыт у Мамы дай бог кожнаму; але таго ў Мамы і ў галаве няма, каб праверыць, ці з'ела я што, ці не забылася лякарства выпіць, а ўжо да пасудзіны і блізка не падыдзе, баіцца нібыта сослепу на сцяну наляцець ці на мэблю наткнуцца з поўнай пасудзінай. Я ўжо цяпер была б рада, каб хутчэй той канец, бо чым даўжэй я цягну, тым болей каля мяне Нуоферы змучваюцца і меней сілы ў іх застанецца потым Маму даглядаць. Не ведаю, ці зразумела, чаму я так трываюся за Маміну будучыню? Я, напэўна, вельмі блытана гавару.

— Не саромейцеся, гаварыце, калі ласка, усё, што хочаце. Час у нас ёсць.

— Прафесар Цісаі цяпер кожны дзень заходзіць; паглядзіць мяне, а гаварыць пра маю хваробу ўжо болей нічога і не гаворыць, адно ўсё пахвальвае: паслухмяная я і цярплівая, такіх, кажа, добрых і не было ў яго пацыентаў. Ну тут я і без слоў пра ўсё здагадваюся, а потым як доктар пойдзе, я цэлы дзень ляжу і адна думка мяне не адпускае: як гэта дома ўсё павернецца, калі я навек вочы заплюшчу. Тады Нуоферы стануць самі гаспадарамі ў кватэры, і хоць яны абавязаны клапаціцца пра Маму, але і іх цярпенню таксама ёсць канец. Людзі прыходзяць пасля работы, з ног валяцца, а тут замест адпачыць слугуй чужому чалавеку і гадзі яму. Доўга гэта цягнуцца не можа. І тады ўжо, хай як

ні падлашчваецца Мама да Шандара, ён не будзе ёй кожны божны дзень пераказваць усе тэлеперадачы, і прагулянкам таксама прыйдзе канец, не стане згоды ў доме, з Мамай кінучь насіцца, таму што ў Нуофераў на першым месцы не яна, а іх роднае дзіця, а хлопчыка якраз Мама цяпець не можа. Цяпер пакуль яшчэ ў доме ціха, але гэта зацішша перад бурай, а потым пачнецца не жыццё, а сапраўднае пекла. Я таму і прасіла вас прыехаць, што ведаю: як мяне не стане, гэты фільм пакажуць па тэлебачанні, і ўсе тады збяруцца каля тэлевізара, уся сям'я. Скажыце, куды мне глядзець, каб потым выйшла, што з тэлевізара я гляджу Мама проста ў вочы?

— Глядзіце, калі ласка, на аператара.

— Вось цяпер. Мама, гавару да цябе. Ты сама ведаеш, што характар у цябе цяжкі. Я хачу, каб ты ўжылася з Нуоферамі. Не капрызь, не вымагай нічога, а найболей з хлопчыкам абыходзься ласкава, пагавары з ім калі, глядзі, каб ён урокі вучыў у час, лічы, што ён як бы твой унук. Сама ведаеш, Мама, ты амаль сляпая, без чужой дапамогі табе не абысціся, а значыць і фанабэрыцца табе няма чаго. Еш тое, што Нуоферы самі ядуць, дзякуй за ўсё, што табе яны робяць, пра гэта прашу-заклінаю цябе я, твая дачка Марышка. Зрабі па-мойму, каб быў мне спакой на тым свеце. А вам дзякуй. І прыміце, калі ласка, падушку з-пад спіны.

Старая чакала іх на кухні; паглыбленая ў нейкія свае думкі, яна нерухома сядзела, утаропіўшыся ў пустакутат невідучымі вачыма, і па застылым твары яе прапаўзалі водбліскі адбітага святла, што сачылася з двара. Пад столлю вісела стасвечавая лямпачка, але яе не запальвалі ¹.

¹ Ідэя аказалася ўдалай. Сцэну знялі ў прыцемку, пры такім асвятленні, як бачыць свет амаль сляпая старая.

— Калі ласка, цётка, можаце гаварыць, мы вас слухаем.

— А што тут гаварыць дарма? Гляньце самі, як мы жывём, і людзям пакажыце, як нам даводзіцца. Тут, на кухні, мы і мыемся, і есці варым, і бялізну мыем, а цяпер яшчэ тут спіць хлапчук ненармальны, сын Нуофераў, бо ў пакоі яму ўвесь час цені здаюцца, пад акном быццам бы нехта ходзіць. Сцелюць яму проста на каменнай падлозе, і дзе мне ўгледзець з маімі слабымі вачыма, я ўжо два разы на яго натыкалася. Дык Нуоферы ж яшчэ пабеглі да дачкі на мяне жаліцца. Выходзіць, мне цяпер у сваёй кватэры ўжо і кроку ступіць нельга! І як вы думаеце, хто ва ўсім вінаваты? Скажу проста ў вочы: вы, і толькі вы! Аднаго не зразумею: каму карысьць з таго, што вы тут задумалі? Якая цікавасць другім людзям у нашым жыцці капацца? Дагэтуль жылі мы сяк-так, і ніхто ў нашы справы носа не сунуў, а як пачаліся гэтыя вашы здымкі, і ўсе нібы здурнелі, кожны стараецца рабіць не тое, што хоча, а маніць і прытвараецца, каб не асарамацицца на ўвесь свет. Думаеце, стары Франё хоць раз быў у нас да гэтага? А цяпер тут як тут, заявіўся, няхай паглядзяць на тэлебачанні, які ў «Першацвеце» народ спагадлівы. А як адзін пачаў крывіць душою, то і другім адставаць не хочацца. Нуоферыха прыкідваецца, быццам без начнога ваявання, начовак з бруднай бялізнай ды поўных гаршкоў ёй і жыццё не жыццё. А Шандар нездарма цыган, той цэлы мех напляце, абы мне дагадзіць. І тэлевізар ён, бач, толькі са мной глядзець хоча, і гуляць жа мяне пад ручку выводзіць, і пра ўсё мне расказвае, што на дварэ робіцца. Ну і я за ім; як бяда прыцісне, і маніць навучышся, чаго толькі не зробіш дзеля хворай дачкі. Такая ўжо ў нас з Шандарам любоў, ледзь на шыю адно аднаму не вешаемся, і пры гэтым абое ведаем, што ў каго ў галаве. Вось і думайце самі, ці можна такое вытрымаць? Хай сабе, я

разумею, вядома, што Нуоферам таксама трэба куток, дзе прыткнуцца, але як жа ж гэта можна, каб такая кватэра ні з таго ні з с'яго цыганам дасталася. Праўда, цяпер тут усё запушчана, але калі столь пабяліць, сцены пафарбаваць, адцыкляваць падлогу, ванную кафляй абкласці, адным словам, усё прывесці да ладу, тады нашай кватэры і цаны не будзе. Не верыце? Ну, дык я вам дакажу, толькі глядзіце не прагаварыцеся: ёсць у мяне прапанова ў сто разоў выгаднейшая, чым гэтая ўмова пра апеку, якой нас гэты стары корч Франё аблытаў. Дама адна, сама яна адвакатка, дае за кватэру роўна ў два разы болей, чым у Нуофераў на кніжцы, а яшчэ акрамя грошай і рамонт увесь аплатаць бярэцца. Адвакатка гэтая ўжо два разы да мяне прыходзіла, вядома, цішком, каб Марышка мая бедная не перажывала. І не глядзіце, што вучоная, а гатаваць яна майстар, такім бісквітным рулетам мяне частавала, быццам з самай лепшай кандытарскай. А самае галоўнае — што дзяцей у яе няма. Удзвюх ды з ёю як бы мы добра зажылі, яна была б мне замест дачкі роднай.

— Але ж вы падпісалі дагавор пра апеку!

— Вялікая важнасць! Адвакатка гэту паперу бачыла. Яна як зацікаўлены бок умешвацца не хоча, а толькі няма, кажа, такога дагавору, якога нельга было б скасаваць.

— І выгнаць Нуофераў на вуліцу?

— А чаго? Ашчадную кніжку я ім вярнула б.

— Гэта было б вельмі брыдка вам, цётка.

— Самі ўсю гэту кашу заварылі і самі яшчэ мяне папракаеце? Хай бы вы лепш нікуды не ўмешваліся і далі спакойна памерці маёй дачцэ. Вядома, у сваёй рабоце спрытная і працавітая і на ружах, трэба думаць, знаецца, але як з грашыма абыходзіцца, пра гэта зроду паняцця не мела. Вечна я размяркоўвала яе заробак, а калі трэба было што ў дом купіць, то яна заў-

сёды ў мяне пыталася, што дзе ды што за колькі. А тут вы падмануліся пятнаццацю тысячамі, ды стары Франё гэтых цыганоў усватаў з іх грашыма, ну, і, вядома, задурылі ёй, беднай, галаву. Дзіва што, нарэшце яна можа паказаць, што нават пасля смерці і то не пакіне свайго клопату пра маці! Ну што ж, хай сабе цешыцца, я яе зняверваць не буду, пакуль яе ў труну не пакладуць і зямлёю не засыплюць, а там ужо я ўсе справы возьму ў свае рукі. І тады хто болей дасць, таму і дастанецца гэтая шыкоўная кватэра. Толькі каб ужо хутчэй разабрацца.

— Няўжо вы роднай дачцэ смерці хочаце?

— Спакою я ёй хачу, пакуль яна жывая. А што потым будзе, гэта мой клопат, помніце толькі, што дамаўляліся: цур, не прагаварыцца.

— Мы-то будзем маўчаць, а вось вы, цётка, майце на ўвазе: усе вашы словы прагучаць у тэлеперадачы.

— Да пахавання, ці што?

— Многа пазней.

— Тады мне сакрэты будуць без патрэбы.

— Дзякуй вам за шчырую гутарку,— сказаў Корам і азірнуўся на апэратара.

Той зразумеў яго без слоў. Успыхнула стасвечавая кухонная лямпачка і нечакана рэзкім святлом заліла старую.

Вяртаючыся ад Міка, тэлевізійнікі адбілі тэлеграму Шандару Нуоферу на адрас кветаводчай арганізацыі гаспадаркі. Яго прасілі на другі дзень пасля працы зайсці на тэлестудыю.

Нуофер прыйшоў, але калі Аран папрасіў яго стаць перад камерай, спалохана адмовіўся. Чаму раптам за прасілі яго, а не жонку? Адукаваны чалавек усё ж не так баіцца перад публікай. Пакуль разбіраліся, высветлілася, аднак, што сям'і Нуофераў да зарэзу па-

трэбны грошы. Калі яны перасяліліся да Міка, ім давялося абзавесціся сякой-такой мэбляю, і хоць купляць стараліся рэчы ўжываныя, Нуоферы завінаваціліся дзве з паловай тысячы форынтаў.

Калі рэжысёр прапанаваў яму гэтую суму, Нуофер згадзіўся выступіць. Бяда толькі, што яго засталі знянацку, сказаў Нуофер, ён не рыхтаваўся да выступлення, спячоўкі і той не паспеў пераапрагнуць. Для перадачы гэта неістотна, супакоілі яго, так нават выйдзе больш натуральна.

— А цяпер мы папросім Шандара Нуофера расказаць нашым тэлегледачам, ці не занадта цяжка вам і вашай жонцы даглядаць хворую Міка.

— Клопату каля хворай, вядома, хапае, але мы гэта наперад ведалі, як падпісвалі ўмову пра апеку. Ды, калі праўду сказаць, мы і не думалі не гадалі, што нам трапіцца такая цярплівая хворая. Не толькі мы ёй дапамагаем, але і ад яе нам дапамога выходзіць.

— Што вы гэтым хочаце сказаць?

— Сыну нашаму яна памагае. У яго, бачыце, з вучобай кепска, а нам, бацькам, дагледзець няма калі. Але Марышка болі свае перасільвае, і як хлапчаныя прыходзіць са школы, яна ўрокі за ім правярае. Цяпер сын стаў прыносіць адны добрыя адзнакі. Лішняя працай каля дому мяне не запалохаеш, а вось сын мне — усё святло ў акне. Страшна падумаць, што нам з Марышкай развітвацца давядзецца, а ўжо якое жыццё потым нас чакае, пра тое я нават з жонкай стараюся не гаварыць.

— Ну, а перад намі вы можаце не таіцца. Уся справа ў Маме, праўда?

— Адгадалі, акурат. Але гледачам гэта, напэўна, нецікава.

— І ўсё ж раскажыце, як вы з ёю ўжываецеся.

— Адразу быццам бы ішло добра. Праўда, мы давалі ёй усе яе недахопы, ды і сказаць, не бачыць старая, што з яе возьмеш, зноў жа гэта ў нашых інтарэсах было да яе прынаравіцца. Першы час нам ладзіць удавалася, а потым пачалося, адно за адным.

— Ну, напрыклад?

— Ды неяк на людзях і гаварыць пра гэта няёмка.

— Паверце, нам усё гэта цікава, дарагі Нуофер.

— Пачалося з яды. Мама любіць страву цяжкую, з рознымі вострымі прыправамі, і да салодкага вялікая ахвотніца. Ёй кожны дзень падавай гуляш і мяса тушанае з перцам і ўсякія там рулеты бісквітныя, але ж, дарэчы, напэўна, нават вам, пан рэжысёр, зразумела, што калі хворы чалавек у доме, два розныя сталы гатаваць немагчыма. Мы з жонкай вельмі радыя, калі ўдаецца скарміць беднай Марышцы некалькі лыжак маннай кашы, булёну ці яшчэ якога лёгкага супу. Само сабой, і мы гэтаксама харчваемся: чаго ёй, тое і сабе, а са старою проста бяда. Сядзе гэта яна да стала, адкроіць сабе скібу хлеба, намажа яе цёплым тлушчам, потым пасоліць густа соллю і ўплятае за дзве шчакі, а выгляд у самой — глядзіце, маўляў, добрыя людзі, якая я пакутніца. Або скажа купіць ёй кансерваў і проста з бляшанкі, неразагрэтыя, выскрабае лыжкай галубцы. Глядзець моташна, ды толькі на такія дробязі мы ўжо стараемся не зважаць.

— Тады ў чым жа вашы беды?

— Я — бацька, і мяне вінаваціць нельга, што я на ўсё гляджу толькі з аднаго боку: добра ці кепска майму сыну. І па тым, як Мама абыходзіцца са сваёй роднай дачкой, якая цяпер у яе на руках, няцяжка прыкінуць, што будзе, калі старая акажацца з маім сынам адна ва ўсёй кватэры. Не, тут ужо дабра не чакай.

— Вы хочаце сказаць, што Мама дрэнна глядзіць сваю дачку?

— Самі разумеце, з хворым чалавекам турбот ха-

пае. Мы з жонкай ідзём з раніцы, дамоў варочмаемся пад вечар. Хіба жонка без дапамогі ўправіцца? Марышка, бедная, цяпер не можа ні з ложка ўстаць, ні памыцца, тут сама раз было б Мама падмагчы, гэта ж проста, тут і слабыя вочы не перашкода. Але Мама палец аб палец не ўдарыць. Абед ёй, праўду сказаць, разагрэе, але каб лякарства ў час даць — гэта ў Мамы з галавы вон, і гаршчок, поўны, так і стаіць пад ложкам, нас чакае. Паверце мне, старая нават родную дачку і тую не любіць; каб яе воля, яна дачку сваімі рукамі ў магілу сапхнула б.

— Няўжо яна такая кепская?

— Жонка мая — а яна не раўня мне, з адукаваных, як-ніяк у гімназіі вучылася, — дык вось, яна тлумачыць, што Мама не тое каб са злосці, гэта яна з помсты робіць так.

— З помсты? А каму і за што ёй помсціць?

— Усім і кожнаму, хто відушчы. Заўваж сабе — гэта жонка мне кажа, — старая заўсёды выбірае ахвярай самага слабога і безабароннага. Цяпер во дачку родную мучыць, а там і да нашага сына дабярэцца. Каб вы не думалі, што я паклёп на старую ўзводжу, адкрыю вам: яна ўжо два разы сына нагой таўхала.

— Яна гаварыла, гэта выйшла незнарок.

— Нам лепей ведаць. Пад вечар, калі хлопчык кладзеца, на кухні бывае яшчэ відна, і старая, хоць і падслепаватая, пазнаць можа, дзе чалавек, дзе цень.

— Чаму б вам адкрыта не выказаць ёй усіх прэтэнзій? Гэта ж у ваших агульных інтарэсах ліквідаваць непаразуменні.

— Пакуль Марышка жывая, я і слова насуперак не скажу. Са старою ў нас абыходжанне самае ветлівае, я і тэлевізар з ёй гляджу, і прагульваюся з ёю, адным словам, раблю бачнасць. Каб хто зайшоў да нас знянацку, дык падумаў бы, нібыта ў доме што ні дзень, то светлае свята, ды толькі мне гэтыя «святы» чаго

каштуюць! Асабліва з таго часу, як хлопчыка нашага стала не пазнаць.

— Што вы гэтым хочаце сказаць?

— За апошні час сына быццам падмянілі. Ніякай гульнёй яго не разварушыш, смеху ад яго не пачуеш, нейкі ён запалоханы стаў, спіць дрэнна, а есць яшчэ горай.

— І ў гэтым, па-вашаму, таксама вінаватая Мама?

— Жонка лічыць, што ў ёй самы карань зла. Бацьце, дактары гавораць, нервы ў нашага сына слабыя. Два гады назад ён з-за дрэнных адзнак ледзь не парашыў сябе. І гэта падумаць, у чатырнаццаць гадоў. Праўда, выпіў ён дзесяць таблетаў аспірыну, і яго адразу вырвала, але мы ўсё роўна паказалі яго псіхіятру. У бальніцы нам строга наказалі ні ў якім разе не сварыцца на яго, а толькі хваліць ды падахвочваць, таму што хлопчыку патрэбны станоўчыя эмоцыі, — так сказаў доктар. З таго часу мы, вядома, яго песцім, але хто ведае, як усё складзецца, калі хлопчык апынецца з вока на вока з Мамай у чатырох сценах? Шчыра кажучы, пан рэжысёр, становішча цяпер горшага не бывае, кватэра для нас — пытанне жыцця, але дзіця — яно за само жыццё даражэйшае.

— А што, калі ў нейкі момант вы станеце перад выбарам: або кватэра, або дзіця?

— Пра гэта я не думаў.

— Кіньце вы, дзе там не думалі! Ды калі разабрацца, мы з вамі толькі пра гэта і гаворым ад пачатку.

— Ну, не ведаю... Паверце, пан рэжысёр, я — чалавек ціхі, спакойны, памяркоўны, хіба што бутэльку піва дазволю сабе выпіць, не больш, і не было яшчэ выпадку, каб я на некага руку падняў. Але роднае дзіця — справа іншая. Калі хто наша дзіця зачэпіць, тут ад мяне спуску не чакай.

— А як вы гэта сабе ўяўляеце?

— А так, што і перад забойствам не спынюся, калі хто дзіця маё пакрыўдзіць.

— Вы ж самі казалі, што ў жыцці пальцам нікога не кранулі.

— А як давядуць да крайнасці? Прыстукну старую чым папала.

— Спадзяёмся, што да гэтага не дойдзе, дарагі Нуофер.

— Дай жа бог. Можа, яшчэ што папытацца хочаце?

— Не, у мяне няма болей пытанняў.

— Тады я з вашага дазволу пабягу, а то магазіны зачыняцца. Шакаладу трэба купіць.

— Каму гэта?

— Маме. На што не пойдзеш дзеля роднага дзіцяці. Са скуры вылузваешся.

— Ну што ж, усяго вам добрага, дарагі Нуофер.

Я. Надзь як скрозь зямлю праваліўся. Апошняя бачыла яго Ірэна Пфаф, аднак і ёй было вядома толькі, што Я. Надзь на тры дні кладзецца ў клініку на абследаванне. Ірэна сама даставіла пісьменніка ў клініку на сваёй машыне. Ёй здалася дзіўным, што акрамя піжамы і тапчак Я. Надзь узяў з сабой кнігі і часопісы па медыцыне. Ну, а калі прайшло два тыдні, а пра пісьменніка ўсё не было ні слыху ні дыху, тут і іншыя западозрылі нядобрае.

На другі тыдзень пасля таго, як Я. Надзь лёг у клініку, Ірэна Пфаф, прыхапіўшы смажаную курыцу і талерку бульбяной салаты пад маянэзам, выправілася ў наведвальніцкі дзень адведаць пісьменніка, аднак дарогу ёй заступіла доктар Фройнц, якая заявіла, што Я. Надзь наведнікаў не прымае, але ўзялася перадаць хвораму курыцу і бульбяную салату.

Як вядома, на тэлестудыі сакрэтаў не бывае. Таму ў чарговы прыёмны дзень у паліклініку прыйшла Аранка Ючык з цэлай бляхай яблычнага пірагу свай-

го вырабу. Аранцы ўдалося дайсці не далей як да стала дзяжурнай сястры, якая ўзяць перадачу згадзілася, але да пісьменніка Аранку не дапусціла.

Зразумела, на тэлестудыі стала вядома і пра гэты няўдалы візіт. Як звычайна, чутку прыправілі і немалой порцыяй домыслу. Да Арана Корама яна дайшла ўжо ў такім выглядзе: рэжысёр, маўляў, сваім фільмам даканаў Я. Надзя і цяпер той дажывае ў клініцы астатнія дні. Тут Аран падхапіўся і, узброіўшыся магнітафонам, трыма літровымі бутлямі вінаграднага віна і такою самаю колькасцю содавай, пастукаў у дзверы ўрачэбнага кабінета. Да яго з'яўлення паставіліся вельмі холадна.

— Дарэмна вы прыйшлі. Я. Надзь не прымае наведнікаў.

— Я хачу гэта пачуць ад яго самога.

— Сядайце, — счакаўшы, сказала Сільвія. — Я звару кавы, і мы з вамі пагаворым пра сёе-тое.

Рэжысёр і ўрач сядзелі адно супраць аднаго, сёрбалі каву і абменьваліся непрыязнымі позіркамі. Доктар Фройнд першая перайшла ў наступ. Яна запатрабавала, каб рэжысёр вызваліў Я. Надзя ад удзелу ў фільме, таму што звязаныя са здымкамі хваляванні падрываюць яго здароўе. Да гэтага злашчаснага фільма пісьменнік зусім не думаў пра смерць, хоць у яго ўзросце гэта крыху незвычайна. Але цяпер Я. Надзь упаў у другую крайнасць: ён не можа думаць ні пра што больш, акрамя як пра смерць, што яго чакае, і стварылася такая парадаксальная сітуацыя, калі смерць стала для чалавека мэтай жыцця. У пацыента падскочыў ціск — часткова на нервовай глебе, часткова з прычыны арганічных змяненняў. Ціск, праўда, за мінулыя тыдні ўдалося панізіць да нармальнага, але за гэты час выявілася парушэнне кровазвароту. Гаворачы прафесійнай мовай, у трэцім і чацвёртым грудных адвядзеннях зарэгістраваны мінімальны пад'ём

сегмента S — T, што на мове недасведчаных азначае: кардыяграма Я. Надзя дае падставу для песімістычных прагнозаў. Калі ўказаныя адхіленні не ўдасца ліквідаваць, то прыйдзеца лічыцца з магчымасцю інфаркту.

— Пацыент пра гэта, зразумела, не ведае. Спадзяюся, можна разлічваць на ваша далікацтва?

— Будзьце спакойныя. Распіць па шкляначцы фрочу — вось і ўсё, што мне ад яго трэба.

Сільвія не ўхваліла гэтага намеру. Письменніку цяпер шкодзіць усё, што можа нагадаць яму пра фільм. Ён, праўда, лёг у клініку толькі на абследаванне, але потым, паддаўшыся ўгаворам урача, згадзіўся застацца на даўжэйшы тэрмін, таму што ў гэтых сценах ён адчувае сябе ў бяспецы. Сваіх ранейшых знаёмых, хто наводзіць Я. Надзя на думку пра смерць, ён пазбягае. Выходзіць, і наведнікаў ён не прымае выключна з пацуцця самаабароны.

— Кардыяграма ў яго цяпер нармальная?

— Пра нармальную пакуль яшчэ гаварыць рана.

— Тады скажыце Я. Надзю, што я хачу яго бацьчыць, — папрасіў Аран.

— Нічога ў вас не выйдзе.

— А вы намякніце яму, што ў мяне з сабою тры бутэльнікі віна і столькі сама содавай.

— Вы думаеце, што дзеля гэтага ён адмовіцца ад свайго душэўнага спакою?

— Я яго ведаю даўжэй, чым вы.

Доктар, пакрыўджаная, пайшла, а вярнулася яшчэ болей пакрыўджаная. Письменнік прасіў перадаць, што рады пабачыцца з Корамам.

Я. Надзь ляжаў адзін у чатырохмеснай палаце, з усіх бакоў забарыкадаваны грудамі кніг. Адзін стос ён змахнуў на падлогу, каб вызваліць гасцю крэсла.

— Я гляджу, ты і магнітафон прыхапіў.

— Ты не супраць, калі я яго ўключу?

— Вядома не! Толькі на пачатак давай кульнём па шкляначцы.

МАГНІТАФОННАЯ СТУЖКА ¹

— Пачну з таго, стары, што я не забыўся пра свае абавязкі.

— Не падумай, быццам я прыйшоў напамінаць табе пра гэта.

— Я проста канстатую факт. Чым глыбей я ўваходжу ў сваю ролю, тым ясней акрэсліваюцца перада мною яе контуры.

— Тады поўны парадак. А то мне здалася, што ты ад мяне ўцёк у бальніцу.

— Якраз наадварот: я знаходжуся тут дзеля цябе. Для дасягнення нашай мэты няма лепшага рабочага месца, чым бальніца. Мне так добра тут, што я адгэтуль больш ні нагой.

— Не пазнаю цябе, Я. Надзь! Ты збіраешся жыць у бальніцы?

— Не жыць, а развітацца з жыццём.

— Няма чаго спяшацца, Я. Надзь. Я чуў, ціск у цябе знізіўся.

— Ціск мне збілі, затое матор забарахліў, дзякуй богу. Толькі глядзі не прагаварыся пры доктары, таму што Сільвія забылася, як яна ў першы мой візіт сюды навучыла мяне расшыфроўваць кардыяграмы. Дарэчы, зірні сам, вось мая апошняя кардыяграма. Добра відаць пад'ём сегмента S — T у трэцім і чацвёртым адвядзеннях, што на агульнадаступнай мове называецца: першы званок. З усіх разлікаў выходзіць, мне засталося цягнуць два — тры тыдні, не болей. Гэта я на тое, каб ты ведаў, колькі часу мы маем.

¹ Гэты дыялог — крыху падкараціўшы пры мантажы — выкарысталі потым у адным з апошніх эпизодаў фільма як гукавы фон да сцэны пахавання Я. Надзя.

— Я рады быў бы, каб ты выздаравеў, Я. Надзь. І так ужо па ўсёй студыі раззванілі, што я ўганяю цябе ў магілу.

— Брахня! Перадай даражэнькім калегам, што я лепш буду адлежвацца ў бальніцы, абы не бачыць іх абрыдлых мордаў. Нарэшце-такі мне трапілася праца па душы, дык якога чорта, спытацца, я забыўся на гэтай распраклятай студыі? Марнець на другіх ролях, разменьваць талент на буфетныя досціпы? Які выбар мяне чакае там? Ажаніцца з Ірэнай? Або другі раз з Аранкай? Дабівацца ласкі Уларыка? Досыць, наеўся па горла! Скажы ім, што я рушыў да сапраўдных вышынь. Я скінуў з сябе ўсё гэтае шалупінне, як разношаныя пантофлі, каб нарэшце зажыць выключна для творчасці. Тут у мяне ёсць абсалютна ўсё неабходнае для плённай працы; дах над галавой, яда, віно, што я люблю, з содавай, ну і клапатлівая лекарка, у якой, калі ты паспеў заўважыць, грудзі якраз як у Мэрылін Манро.

— Загадаеш разумець так, што доктарка закахалася ў цябе па вушы?

— Сфармулюем інакш: яна не адмаўляе мне ў той долі спагады, якая распальвае мой творчы імпэт.

— Прашу цябе, пастарайся на гэты раз абысціся без звычайных тваіх любоўных драм. Доктарка ніяк не хацела ўпускаць мяне да цябе.

— Нічога, стары, дай толькі час, і гэтая стане як шаўковая. Калі не будзе выйсця — я ажанюся з ёю.

— Можа, ты і праўду кажаш: у цябе тут сапраўды ёсць усё, што трэба.

— Ага, усё, што трэба для тэарэтычнай падрыхтоўкі, у мяне ёсць. Затое ўзніклі сякія-такія практычныя цяжкасці, з якімі я адзін не спраўлюся. Ты возьмешся дапамагчы мне?

— А што менавіта ад мяне патрабуецца?

— Азірніся навокал; гэтая бальніца стане нашым

здымачным павільёнам. Чым не ідэальная студыя — раскошная, светлая! Але бяда ў тым, што рэанімацыйная палата знаходзіцца ўнізе, на першым паверсе. Я спецыяльна спусціўся, прыкінуў, што да чаго: безнадзейная справа, з камерай там не павярнуцца, усё застаўлена прыладамі рознымі, апаратурай, хворыя ляжаць пры сконе, стогны, хрыпы. Там здымаць мы проста не зможам.

— Тады дзе?

— Тут, у маёй палаце. Трэба толькі дамовіцца, каб яе абсталявалі пад гэтакое імправізаванае рэанімацыйнае аддзяленне. Усяго і спатрэбіцца што адзін-два прыборы.

— Запісана. Што яшчэ?

— Трэба тэлефонны апарат.

— Няхай твая доктарка распарадзіцца, калі і праўда без памяці ад цябе.

— Ды якраз у тым і бяда, што Сільвія раўнівая і хоча зусім ізаляваць мяне ад свету. Дык ты запішы, калі ласка, усе мае даручэнні. Па-першае, забяры ў Ірэны маю пішучую машынку, а ў Аранкі — мой пераносны тэлефонны апарат. Потым ты вымі машынку з футарала, схвай туды тэлефонны апарат і пакінь унізе ў вартуніка на маё імя. Пішучая машынка ні ў кога не выкліча падазрэнняў. А я ў выпадку чаго змагу з табой звязацца.

— Дамовіліся, тэлефон я табе дастаўлю, і ты калі што якое адразу паведаміш мне. Вось толькі прабрацца да цябе не так проста. Як я зразумеў, твая Мэрылін Манро зайздросціць, што ў кіно здымаешся ты, а не яна.

— Ану, пакліч яе сюды, я ўстаўлю ёй мазгі.

— Можа, спачатку па шкляначцы для храбрасці?

— Давай.

— Будзь здароў, стары.

— Будзь здароў.

ДРУГАЯ МАГНІТНАЯ СТУЖКА

— Вы дазволіце, Сільвія, запісаць нашу гутарку на стужку?

— Калі ласка, у мяне ніякіх сакрэтаў няма. Дык чаго вы ад мяне хочаце?

— Перш за ўсё мы хочам заручыцца вашай згодай. Ведаеце, гэты малады чалавек з тэлебачання здымае фільм пра мяне.

— Я ў курсе справы. Аднак тэма гэтая ў цяперашні момант неактуальная, таму што, хочаце вы ці не хочаце, а я вас вылечу, Я. Надзь.

— Рана ці позна гэтая тэма стане актуальнай.

— Няма чаго так далёка заглядваць. І дарэчы, бальніца — гэта вам не тэатр.

— Але і мы не прадстаўленне разыгрываем, а ствараем дакументальны фільм на чыста навуковай аснове. І фільм наш закліканы служыць той самай справе, што і ваша клініка, а менавіта: прагрэсу навукі.

— Не прычму, такая фармулёўка куды больш мілагучная. І ўсё ж ёсць розніца: мы, урачы, стараемся аддаліць смерць, вы ж, наколькі мне вядома, імкняцеся яе зафіксаваць. Не разумею, чаму вам спатрэбілася выбраць якраз гэтую тэму.

— Таму, што для смерці не існуе стэрэатыпаў, Сільвія. Нам вядома толькі, што рана ці позна яна чакае нас, але думаем мы пра смерць, як пра скачок усляпую, у цемру. Дапамажыце ж нам развясць гэту цемру нашага няведання. Пакажам тэлегледачам, што смерць — справа звычайная, а значыць, яна можа быць асэнсавана намі і адлюстравана, можа быць названа сваім імем.

— У чым жа тады мая задача?

— Бачыце, для фільма вельмі патрэбна прыгожая жанчына. Ваша прыгажосць — гэта аплатка, у якой мы прымусім глядачоў праглынуць самае горкае лякарства.

— Дарэмна вы сыплеце кампліменты. Я перш за ўсё ўрач.

— Больш нам і не трэба. У вас будзе роля доктара Сільвіі Фройнд, якая да апошняй хвіліны застанеца каля пасцелі хворага.

— Адразу папярэджваю: я не дапушчу ніякага ўмяшання ў мае службовыя абавязкі.

— Гарантую, што вы бесперашкодна зможаце выконваць свой абавязак. На такіх умовах вы згодныя?

— Я павінна папытацца дазволу ў прафесара.

— Тэлестудыя звернецца да прафесара з афіцыйнай просьбай. Занатуй сабе, Аран.

— Усё будзе ўладжана.

— Вы цудоўная жанчына, Сільвія. Сапраўднай аса-лодай будзе працаваць разам з вамі. Дзякуй, стары, цяпер можна выключыць магнітафон.

Калі Уларык згледзеў рэжысёра, твар яго расплыўся ад усмешкі.

— Глянё, каго я бачу! Спадзяюся, ты з'явіўся да-лажыць, што фільм гатовы. Начальству не церпіцца, мяне з усіх бакоў падганяюць.

— Канца пакуль не відаць.

Уларык спахмурнеў.

— Так не пойдзе. Пара, брат, закругляцца.

— Тады дапамажы мне.

— Што я павінен зрабіць?

Напэўна, на Уларыка сапраўды моцна населі, таму што ён з ходу паабяцаў усё ўладкаваць. І з прафесарам гэта ён звязацца. І заручыцца яго згодай на здымку фільма. І даможацца, каб палату Я. Надзя пераабста-лявалі пад рэанімацыйную. І нават пастараецца разда-быць самую новую медыцынскую апаратуру, абы толькі фільм нарэшце быў гатовы.

— Яшчэ што-небудзь ад мяне трэба?

— Зусім дробязь. Сёння ў другой палове дня ад-

крываецца міжнародная выстаўка ружаў. Пашлі туды каго-небудзь з аператараў. Няхай здымуць матэрыял прыблізна хвілін на пяць, а пасля я папрашу ўключыць гэты матэрыял у праграму вячэрніх навін. Пра дзень перадачы паведамлю загадзя.

— Згода! Ты дазволіш прагледзець зняты метраж?

— Не раней чым ён будзе гатовы.

— Ну, і калі гэта, як ты разлічваеш?

— Бачыш, слова «калі» не фігуруе ў маіх разліках.

— Добра вам, творчым работнікам, а я абавязаны далажыць кіраўніцтву!

— Можаш далажыць, што ў Я. Надзя зафіксавана каранарная недастатковасць.

— Хай сабе, гэта ўжо нешта.

Паважаны пан прафесар!

Спадзеючыся на Вашу нязменную прыхільнасць да мастацтва, зноў асмельваюся прасіць у Вас падтрымкі.

Калі я апошні раз наведваў нашу хворую, мне здалася, што жыццёвыя сілы яе згасаюць. Калі мае меркаванні правільныя, гэта значыць, што я павінен быць гатовы да здымкі фінальнай сцэны.

І тут ужо я мушу прасіць Вашага ласкавага садзейнічання.

Заўважыўшы, якую цікавасць выяўляе Міка да выстаўкі ружаў, у якой ёй ужо не суджана ўдзельнічаць, я дамогся, каб наш карэспандэнт падрыхтаваў тэлерапартаж пра выстаўку. Думаю, што гэтай перадачай мы маглі б даць ёй перад смерцю апошняю радасць.

Не мне меркаваць, як менавіта працякае хвароба ў гэтым выпадку, і ўсё ж мне ўяўляецца, што рана ці позна надыдзе такі крытычны момант, калі Вы як доктар зможаце вызначыць, колькі часу хвораі яшчэ ўдасца пратрымацца. Для мяне было б ідэальна, каб развязка адбылася паміж паловаю восьмай і васьмю гадзінамі, гэта значыць у час вячэрняй перадачы навін.

Праграма гэтай перадачы складаецца ў той самы дзень, пад вечар, і каб рэпартаж пра выстаўку ружаў трапіў у праграму, я павінен ведаць пра магчымую смерць нашай хворай сама пазней да шасці гадзін вечара. Пасля шасці ў праграму ўстаўляюцца толькі паведамленні пра міжнародныя падзеі выключнай важнасці.

Таму вельмі прашу Вас, пан прафесар, як толькі гэты пералом у ходзе хваробы Міка стане відавочным, паведаміць мне не пазней чым у шэсць гадзін па дадатковым 6-76.

Зрабіць гэту ласку я прашу Вас не толькі дзеля поспеху нашага фільма: як мне здаецца, лепей і нельга абставіць адыход Міка з жыцця.

У чаканні Вашага званка
застаюся з павагаю

Аран Корам.

Паважаны пан рэжысёр!

Ваша абуральнае пасланне я парваў на шматкі. Я не пацярплю ў даверанай мне ўстанове спроб такога сур'ёзнага парушэння ўрачэбнай этыкі, нават калі спрабам гэтым нададзена форма просьбы.

Вас не апраўдвае і той факт, што ў медыцыне вы — прафан! Вы павінны ведаць, што дадзеная мною клятва абавязвае мяне лячыць людзей, гэта значыць, імкнуцца прадоўжыць іх жыццё. Таму я не маю права падганяць смерць пад Вашы рэжысёрскія задумкі або прымяркоўваць яе да часу перадачы апошніх паведамленняў.

Будзем лічыць, што просьбы Вашай не было.

Аднак, на жаль, Вы правільна заўважылі, што стан няшчаснай Міка стаў крытычны. Баюся, што даўжэй чым да заўтрашняга дня ёй не пражыць. На гэты факт, як сапраўдны прыхільнік Вашай творчай задумы, я і хацеў бы звярнуць Вашу ўвагу. Будзьце напегатове,

калі хочаце ўвекавечыць зыход гэтай чалавечай драмы.
Родныя і блізкія хворай папярэджаны мною своечасова.

З прывітаннем

д-р Цісаі,

прафесар-тэрапеўт.

ПЕРШАЯ ПАЛОВА ДНЯ

— Што гэта вы надумалі да мяне зазірнуць, маладыя людзі?

— Ды вось, вырашылі адведаць вас.

— Ці не пан прафесар вас падаслаў?

— Што вы! Мы выязджалі па справе і апынуліся недалёка ад вашага дома.

— А я была падумала...

— Не-не, мы, можна сказаць, зайшлі сюды выпадкова.

— Калі пабудзеце крыху, то і з панам прафесарам сустрэнецеся. Ён цяпер кожны дзень да нас наведваецца.

У хворай нават голас стаў нейкі бляклы. Твар — скура ды косці — гатовая пасмяротная маска. І ўсё ж настрой у яе быў меней прыгнечаны, чым мінулы раз.

— Як вы маецеся?

— Есці я нічога не ем, і ўсё мяне на сон хіліць. Знебылася я.

— А баліць вам, як тады?

— Ды не, лякарства мне цяпер даюць мацнейшае, чую толькі, як з сярэдзіны распірае, але боль, здаецца, адпусціў. А можа, таму мне палягчэла, што ў доме ў нас пайшло на лепшае.

— З якога гэта часу?

— Вось ужо некалькі дзён проста неба і зямля. А як ужо я скардзілася, помніце?

— Скажыце, а што менавіта змянілася?

— Шмат што. Ну скажам, раней Мама амаль не глядзела мяне, а цяпер кожную раніцу мяне мые, поіць чаем, ліманадам, лякарствы дае, корміць. Восем гадоў назад, калі ў яе ўтварылася катаракта, я яе суцяшала: «Не бядуй, Мама, я стану тваімі вачамі». І вы толькі падумайце: цяпер яна мае словы ўспомніла. Гэтымі днямі і кажа мне: «Ты — мае вочы, ну а я твае ногі. Толькі скажы, што табе падаць». Хто гэта падумаў бы? Ну, а галоўнае, яна да Нуофераў чапляцца перастала.

— І даўно гэта перамянілася, ці таксама ў апошнія дні?

— У апошні тыдзень, і цяпер гэта вельмі нават дарэчы. Праўда, і Нуоферы ёй нараваць. Шандар сметанковым шакаладам закармливае, а жонка яго спецыяльна, каб Мама дагадзіць, фасолевы суп варыць і тушаную капусту з вэнджанай грудзінкай гатуе. Раз я чула, як Мама ёй дзякавала: «Дзякуй, што ўважылі, золатка». Такіх душэўных слоў я ад яе зроду не чула.

— Спадзяюся, цяпер вы спакойныя?

— Ага, якраз у пару радасць падаспела, можа, і ў апошнюю хвіліну. Я і сама чую, што канец мой блізка, але не баюся ні крышачкі.

— Вы гэта сур'ёзна?

— Перад смерцю якія тут жарты.

— Як жа можна не баяцца смерці? Вы можаце не адказваць на маё пытанне, калі не хочаце.

— Ды што ўжо там, магу і адказаць. Калі папраўдзе, болей чым смерць мяне палохае другое: як падумаеш, што цябе ў труну запратораць, а яшчэ і векам прычыняць, во што блага.

— А чаму гэтая думка так прыгнятае вас?

— Не магу я адна! Усё жыццё пражыла на людзях. Удзень на рабоце круцішся, і навокал усе знаёмыя, усе цябе ведаюць; вечарам — маці апобач, а то і суседзі. Мабыць, кожнаму прыемна, калі жывая душа побач. А як труну заб'юць, тут ужо ўсяму канец.

— Выходзіць, найбольшая для вас страта ў жыцці, што побач з вамі нікога не будзе?

— Гэта якраз я і хацела сказаць.

— Значыць, без людзей вам наогул не хацелася б жыць на свеце?

— Нізашто не хацелася б. Праўда, не скажу, каб я ад людзей многа радасці бачыла. Шэсць гадоў пражыла з мужам, кепска ці добра, а ўсё не адна была. У пяцьдзсят шостым годзе ён у вулічныя перастрэлкі ўвязаўся, дамоў прыходзіў з аўтаматам, а пасля ўцёк за мяжу. Праз «Свабодную Еўропу» перадаў, што перабраўся, маўляў, у Амерыку, і болей пра яго ні слыху ні дыху. Потым звалілася на нас гэтая бяда з Мамінай слепатой; хочаш не хочаш, прыйшлося змірыцца таксама, як змірылася я і з тым, што Нуоферы ў нас пасяліліся. А каб як змяніць сваё жыццё, зрабіць як хочацца, я ніколі не ўмела, адно тое і ведала, што мірылася з усім. Так і цяпер: ад канца свайго нікуды не дзенешся, выходзіць, трэба прыняць яго. Гэта ўвесь адказ на ваша пытанне.

— Якое пытанне?

— Вы ж пыталіся, ці страшна паміраць. Не, не страшна. Як падумаеш, якая я цяпер стала хворая, ужо не бачыш вялікай розніцы...

— Але ўсё ж было, напэўна, і ў вашым жыцці нешта светлае, пра што прыемна ўспомніць?

— Нешта не прыпомню такога.

— Ну, напрыклад, нават з таго, як абыходзіцца з вамі стары Франё, відаць, што на працы вас цэняць.

— Ведама, цэняць, чаму ж не цаніць! Дзе яны другую такую дурніцу знойдуць? Сказалі: трэба зрабіць — і ведаюць наперад, што ўсё будзе зроблена як найлепей.

— Дык што, і ружаў вы не любілі?

— Во дзякуй, што напамнілі! Не, ружы я ўсё сваё жыццё любіла.

— Раскажыце нам што-небудзь пра ружы.

— Пра ружы? А што ж пра іх расказваць?

— Даруйце, калі ласка. Недарэчна было прасіць пра гэта.

— Чаму недарэчна, гэта я такая бесталковая. Колькі сябе помню, нічога другога і не рабіла, акрамя як ружы даглядала, а ўсяго адно і ведаю пра іх, што няма за ружу прыгажэйшай кветкі на свеце.

— Дзякуй, гэтага і дастаткова. Можна, адпачынае крыху?

— Ваша праўда, змарылася я нешта. Але калі для вашага фільма яшчэ чаго трэба, то вы пытайцеся, не саромцеся.

— Паспіце. Вам не перашкодзіць, калі мы тут пабудзем?

— Мне цяпер ніхто не перашкодзіць.

— Ну то і паспіце, а мы пасядзім ціха.

ДРУГАЯ ПАЛОВА ДНЯ

Міка спала. Рэжысёр і аператар зашыліся ў кут, сядзелі, чакалі. Час цягнуўся марудна. Тэлевізійнікі не адважваліся ні размаўляць, ні курыць. Зрэдку заходзіла Мама, нізка нагіналася над дачкою, каб разгледзець яе твар, і зноў выходзіла. Зусім сцямнела, калі вярнуліся з работы Нуоферы. Стараючыся не шумець, яны прашмыгнулі на кухню і запалілі там святло. Цішыня стаяла глыбокая. Нават аўтобусы як быццам праносіліся не з такім шумам, каб не патрывожыць сонную.

Каля ўваходных дзвярэй пачуўся званок. Міка прачнулася. Аператар пайшоў адчынаць дзверы: гэта быў доктар Цісаі — у белым халаце, проста з бальніцы. На некалькі хвілін, пакуль ішоў агляд хворай, ён паслаў усіх у пярэдняю.

— Каб хоць не правароніць апошніх паведамленняў,— уздыхнуў Корам.

— У нас яшчэ дваццаць хвілін у запасе,— супакоіў

яго аператар, зірнуўшы на свой гадзіннік са святлівым цыферблатам.

Цісаі паклікаў іх: можна ўвайсці.

— Будзьце нападготове,— шапнуў ён.— Я таксама застануся пры ёй.

Міка не спала, аднак на гэты раз яна нават не павярнула галавы да тых, хто ўвайшоў.

— Хто там,— спыталася яна ледзь чутным, саслабелым голасам.

— Гэта мы, з тэлебачання.

— Паклічце Маму і Нуофераў. Няхай усе будуць сабраўшыся.

— Зараз,— з гатоўнасцю кінуўся да дзвярэй Аран.— І калі дазволіце, я прынясу тэлевізар.

— Нашто? Я ж яго ўсё роўна не гляджу.

— А раптам будзе што-небудзь цікавае?

— Мне цяпер ні да чаго цікавасці няма.

Унеслі тэлевізар. Паставілі яго на крэсла супраць ложка. Аператар прывёў Маму, пасадзіў яе, потым прымусіў перасесці ў другое месца, каб яна не засланняла Марышкі. Прыйшлі Нуоферы і сталі ў дзвярах. Маладзіца старалася стрымаць слёзы. Аператар, скончыўшы падрыхтоўку, зноў адышоўся ў свой кут.

— Пачнём?

— У мяне ўсё гатова.

— Тады я ўключаю,— сказаў Аран і павярнуў рычажок.

Рэжысёр і аператар стаялі ззаду тэлевізара і толькі па дыктарскім тэксе здагадваліся, што адбываецца на экране.

Ага, гэта рэпартаж пра паводку. Плаціны мацуюць мяшкамі з пяском. Гаротнае становішча арабскіх бежанцаў. Пуск новай вытворчай лініі на электралямповым заводзе. Паседжанне Акадэміі навук. І нарэшце!.. Дзякуй богу, перадача паспела ў час.

— Наш спецыяльны карэспандэнт паведамляе: у

Будафоку адкрылася першая міжнародная выстаўка ружаў і праводзіцца конкурс на званне найлепшай сартавальшчыцы.

Тэлевізар падсунулі як мага бліжэй да ложка Міка.

— Божа,— выдыхнула яна, стараючыся прыўзняць галаву. Вочы яе не адрываліся ад экрана.— Божа мой, гэта ж наша гаспадарка! Памажыце мне падняцца, калі ласка!

Прафесар абхапіў хворую за плечы, прыўзняў і падклаў ёй пад спіну складзеную ўдвая падушку.

— А вам усім добра відаць? — спыталася Марышка. Голас яе загучаў чыста, выразна, быццам са старога жалеза наждаком знялі ржу.— Глядзіце, Франё! А сцягоў, сцягоў колькі! Вунь яны, нашы ружы! Гэта Мефістофель, з вострава Маргіт. А гэта Шэвалье Дэльбор з поўдня Францыі, колер у яе непараўнаны, густа-чырвоны, як шкада, што на экране дрэнна відаць! А гэта — Чардаш, светла-светла-ружовая, таксама з вострава Маргіт, вывеў гэты сорт Бергер. Вунь тая жоўтая называецца Фламінга. Глядзіце, глядзіце, гэта Містэрыя, сарцавіна ў яе белая, а з краёў пялёсткі чырванеюць. Ах, да чаго ж няўдала паказана, гэта ж канадская Жамчужына мора, яна ўся так і пераліваецца з жоўтага ў бардова-чырвоны. Каб вы бачылі, наколькі яна прыгажэйшая жывая! А вунь Новая Еўропа, родам з Бона, з Германіі. Цяпер адзін за адным пайшлі шведскія сарты, а гэта нашы — Цытранела і Прынцэса Феры. Матачкі, ды гэта ж, мабыць, Кантар, мая напарніца! Яна прапанавала першая, каб нам выступіць на конкурсе з Паміраючым лебедзем, мы з ёй разам пра ўсё дамовіліся, шкада толькі, што дрэнна відаць, а сама кветка наша куды прыгажэйшая. Ружа ўся чыста белая, і толькі збоку пунсовая крапінка, гэта я прыдумала — прышчапіць ад чырвонага Таманга, як усё роўна кропля крыві ў тым месцы, дзе ў лебедзя рана. Хто ж выйшаў на першае месца, не мы часам? Куды ж Франё

дзеўся? А гэтага чалавека, каму прыз уручаюць, я зроду ў вочы не бачыла. Хто ведае, каб не захварэла я не ў пару, мо і нам якую-небудзь узнагароду прысудзілі б? Ах, ужо канец! Паказалі не надта ўдала, але ўсё роўна на душы добра, быццам я сама там пабыла. Дзякуй вам, маладыя людзі, ад усяго сэрца, і вам, пан прафесар, дзякуй. Дзякуй, мне нічога не трэба, я адчуваю сябе добра.

Урач зрабіў Марышцы ўнутрывенную ін'екцыю, але на гэты раз нікога не высылаў з пакоя. Вочы хворай былі расплюшчаныя. Коўдра падымалася і апускалася на жываце, вялікім, як у цяжарнай. Жыццё яшчэ тле-ла ў ёй, але сама яна ўсёй сваёй істотай ужо скіравалася кудысьці далёка-далёка...

Прафесар Цісаі прысеў каля хворай. Камера працавала без перапынку. Ніхто не рухаўся. Цішыня была абсалютная. Час як быццам запаволіў свой ход. Аператар глянуў на Арана, але той зрабіў яму знак не выключыць камеры, як ні зацягнецца гэтая паўза¹.

Праз доўгі час Марышка загаварыла. Словы зляталі з губ ледзь улоўныя, як уздых:

— Паклічце да мяне Маму.

— Тут я, дачушка. Падаць табе што?

Ніякага адказу. Доктар Цісаі намацаў пульс хворай. Марышка ўсё яшчэ дыхала, толькі цяпер дыханне яе стала шумным. Вочы яе шырока расплюшчыліся, позірк быў скіраваны ў столь. Рэжысёр падышоў да ложка.

¹ Пасля сюды былі ўманціраваны кадры, раней знятыя ў кветаводчай гаспадарцы «Першацвет». Кадры гэтыя таксама пакінулі неагучанымі, людзі рухаліся бяшумна, толькі губамі варушылі, як нямыя, а навокал раскінуліся неабсяжныя палі ружаў. Маўкліваць квітковых палеткаў і мёртвы спакой у доме Міка памацянялі адчуванне цішыні, быццам увесь свет змоўк на гэтыя хвіліны. Гэта адна з самых удалых мясцін у фільме.

— Прашу вас, збярыцеся з сіламі і, калі можаце, павярніцеся, калі ласка, да вашай матулі.

Міка памалу павярнула галаву, але не туды, дзе сядзела Мама і астатнія людзі; невідучымі вачыма яна ўтаропілася ў пустату.

— Шандар таксама тут?

— Тут я, — ледзь чутна выдыхнуў Нуофер.

— Няхай Шандар возьме Маму за руку.

— Сядайце побач са старой, — шэптам падказаў Аран, — і глядзіце ў аб'ектыў.

Усе ў пакоі, як згаварыўшыся, перайшлі на шэпт, быццам вымаўленае ўголас слова магло пашкодзіць хворай.

Нуофер падсеў на ложак да Мамы, узяў яе руку ў свае.

— Цяпер вы разам? — папыталася Міка.

— Разам мы, дачушка, разам, — паспяшалася супакоіць яе Мама.

— Мы сядзім попlech, — дадаў Нуофер.

— Бачыш ты нас, Марышка? — ціха спыталася Мама.

Адказу так і не дачакаліся.

Усе ў пакоі замерлі; вось нарэшце ў хворай вырваўся глыбокі ўздых.

— Кончылася! — усхліпнула Мама.

Прафесар, знайшоўшы ў Марышкі пульс, адмоўна пакруціў галавою: не. Яшчэ не. Яшчэ жывая. Але Аран, быццам падпарадкоўваючыся інстынкту, беспамылкова ўлавіў набліжэнне рашучай хвіліны і зрабіў знак аператару. Каб самому не трапіць у кадр, рэжысёр прайшоў уздоўж сцяны да самых дзвярэй. Аператар з камерай зрабіў той самы манеўр. Ад дзвярэй Аран падаўся да ложка. Ён урэзаўся ў застылую кучку людзей, распіхаючы іх направа-налева, разлучыў жонку Нуофера і хлопчыка, Шандара і Маму.

Па ўтвораным праходзе за ім паволі пасоўвалася ка-

мера, але вось і камера замерла, зусім блізка ад твару Марышкі.

Інстынкт не падвёў Арана. У гэты момант доктар Цісаі выпусціў руку Марышкі, падняўся і двойчы кіўнуў галавой. Смерць настала. І не было ў гэтым нічога, ад чаго робіцца страшна ці вусцішна; заплюшчыліся вочы, упала набок галава, коўдра болей не падымалася і не ападала. Проста не стала чалавека. Апушчаныя павекі Міка — як кропка ў канцы фразы, на іх і спыніўся кадр.

Пахаванне прыпала на невясёлы, пахмурны дзень. Нізкія, чорныя хмары зацягнулі неба і сярод дня агарнулі горад цемрай.

Гэта прыглушанае асвятленне, бадай, найлепш адпавядала журботнай цырымоніі, але зусім не спрыяла здымкам.

Каля капліцы на могілках сабраўся такі вялізны натоўп праважатах, што тэлевізійнікі адразу падумалі, што пераблыталі час ці месца пахавання. Гэтулькі сваякоў, сяброў і знаёмых у Міка наўрад ці набярэцца. Калі рэжысёру і аператару ўдалося нарэшце прабіцца да ўваходу ў капліцу, іх спыніў нейкі стары, апрануты ў чорны парадны гарнітур.

— Вы часам не памыліліся? Тут хаваюць адну работніцу з кветаводчай гаспадаркі.

— Ці не Міка?

— Так і ёсць, Марышку Міка мы хаваем.

— Тады ўсё правільна, нам сюды.

Прыход работнікаў тэлебачання выклікаў перападох. Дарослыя людзі — і мужчыны, і жанчыны — сталіся схавацца за суседа, і толькі дзеці не баяліся трапіць у кадр. Пачалося адпяванне нябожчыцы. Міка была пратэстанцкай веры. Малады пастар, якому пахавальная цырымонія пакуль яшчэ не стала руцінай, страшэнна нерваваўся перад наведзенай на яго тэлека-

мерай. Голас у яго зрываўся, а пад канец і зусім сеў¹.

Труна як не ламалася пад цяжарам ружаў. Кветак было столькі, што за пахавальным катафалкам прыйшлося пусціць яшчэ адзін, нагружаны вянкамі і букетамі. Маму, якая праз жалобны вэлюм бачыла яшчэ горш, чым заўсёды, вёў да магілы Аран.

— Вы ўжо зрабіце так, каб мяне не было відаць у тэлевізары,— папрасіла яна.

— Вам не хочацца трапіць у кадр? А чаму?

— Плакаць я не ўмею, а суседзі потым, як убачаць, мне ўсе костачкі перамыюць.

Мама і праўда ні разу і слязінкі не пусціла; яе не кранула ні развітальнае слова старога Франё, ні апошняя сцэна, калі камякі зямлі загрузалі па веку труны, хоць у гэтую хвіліну плакалі ўсе жанчыны і нават мужчыны не маглі стрымаць слёз. Аб'ектыў тэлекамеры ў заповоленым тэмпе прайшоўся па агрубелых, простых тварах, на імгненне затрымаўшыся на кожным, быццам хацеў увекавечыць усе магчымыя праявы смутку, потым рэзка пераскочыў на магільны насып.

— Затрымай кадр,— кінуў рэжысёр аператару, які падышоў да самай магілы, і камера павольнымі, плаўнымі кругамі паплыла над гарой кветак.

Ружа ля ружы. Паміж дзвюх ружаў уціснулася трэцяя. Наступны кадр: мноства ружаў, размытай плямай. Потым усяго адна ружа, але буйным планам. Яшчэ адна ружа. Яшчэ адна. І яшчэ.

— Хопіць! — крыкнуў Аран аператару.— Што скажаш, па-твойму, як атрымаецца?

¹ Ясна было, што ад нявопытнага пастара толку не дачакаешся. На шчасце, у суседняй зале капліцы адпяваў нябожчыка каталіцкі свяшчэннік — добра пастаўленым, моцным голасам. Давялося зняць яго на гукавую плёнку. Так Міка праводзілі паводле рымска-каталіцкага абраду замест пратэстанцкага, затое можна было разабраць словы пропаведзі.

— Файна, — лаканічна адказаў аператар.

Калі натоўп праважатых схлынуў, Аран адшукаў Маму. Яна яшчэ стаяла ля магілкі — тоўстая, непава-ротлівая і ўсімі кінутая.

— Мы тут з машынай. Калі хочаце, можам падвезці вас дадому.

— Ды ўжо ж, падвязіце, калі ласка, маладыя людзі. Самі бачыце, цяпер адразу ўсім не да мяне стала.

Старая ледзь праціснулася ў машыну. Усю дарогу ад могілак да самага дома яна гаварыла не сціхаючы. Гэта не перашкодзіла ёй дастаць загорнутыя ў васкаваную паперу бутэрброды з каўбасой і падсілкавацца: пахавальная цырымонія зацягнулася надоўга, і старая паспела прагаладацца.

Пра дачку яна сказала мімаходзь:

— Няхітрая была, бядачка. Так усё жыццё і пражыла да канца: ад прастаты душэўнай верыла ўсяму, што людзі ні нагавораць.

Наконт развітальнай прамовы старога Франё яна адгукнулася так:

— Чулі, як ён Марышку расхваліў, салаўём заліваўся? А каб я не вытрабавала дапамогі на пахаванне, дык ён сабе ў кішэню паклаў бы мае грошыкі законныя.

Наконт людзей, што праводзілі нябожчыцу ў апошні шлях:

— Бач, пазляталіся сюды з усёй гаспадаркі, усе як адзін. Спярга заездзілі чалавека да смерці, а цяпер кветак на магілу насыпалі і нябось думаюць, што расквіталіся з намі за ўсё чыста.

Але болей чым каму пацала Нуоферам:

— Бачылі, як яны ўсёй сямейкай у чорнае выстраіліся? Толькі што мордаў сажай не вымазалі ды валосся не перафарбавалі, і за тое дзякуй. А ўжо ж плакалі дык плакалі, горкімі слязьмі! Ну, у іх уся парода такая,

цыганам жа нічога не значыць слязу пусціць. А можа, гэта яны з радасці заліваюцца: думаюць недзе, што надта хітра ўсё абладзілі. Але перад вамі ўтойваць мне няма чаго: яны тут кругом далі маху. Тыдня няма, як Марышка памерла, а ўсю сямейку як падмянілі. З таго часу не пачуеш болей: «Ах, Мама, дарагая», — цяпер у іх нікога няма, акрамя іх даражэнькага сыночка. Ды толькі дарма яны з ім носяцца: хлапец усё адно не жылец на гэтым свеце. Раз ён ужо хацеў на сябе рукі налажыць і з таго часу адзін быць не можа. Ад мяне ён, скажу вам, ніводнага благога слова не пачуе, я яго іначай даймаю. Да прыкладу, сядзе ён у пакоі ўрокі вучыць — я на кухню іду, а калі ён на кухню за мной увяжацца, каб не заставацца аднаму, я адразу шусь назад у пакой. Што з мяне возьмеш: ледзь бачу, соваюся моўчкі па кватэры, да мяне гавораць, а я быццам і не чую. Ні ў чым бліжэй мяне не абвінаваціш, а вось пабачыце: нарэшце ім давядзецца касаваць умову, а не мне.

Дзякуй вам, маладыя людзі, што падвезці старую ўзяліся. Яно пэўна, турбот вы нам далі нямала, але хлопцы вы, па ўсім відаць, нядрэнныя, трэба будзе разок запрасіць вас на абед, ну, скажам, недзе бліжэй пад каляды. Тады вы на свае вочы пабачыце: у нас і ванная будзе дароблена, і кватэра — любата, уся пабеленая-памалаяваная, а ўжо ж пачастую я вас як мае быць — галубцоў нагатую і дамашні торт «Штэфанія» падам, адвакатка, што ў мяне жыць будзе, вельмі смачны яго пячэ. Ну, а калі і вы, маладыя людзі, дабром аддзячыць захочаце, то пасля абеду, можа, звозіце мяне на могількі, даччыну магілку паглядзець. Да таго часу і душа новапамерлая спакойна спачыне. Што, ужо прыехалі? Тады памажыце мне вылезці. Ох, божа, і чаму гэта аўтамабіляў такіх цесных панараблялі. Ну, да пабачэння, маладыя людзі. Жадаю, каб фільм у вас добры выйшаў.

На другі дзень у студыі рэжысёра чакала запіска ад Уларыка: загадчык хацеў тэрмінова пагаварыць з ім. Аран западозрыў нядобрае і не памыліўся.

— Вітанне, стары, чым парадуюш? Начальства з мяне не злазіць.

— Давядзецца яшчэ крыху пачакаць.

— У кіраўніцтва складаецца думка, што твайму фільму канца не відаць. З мяне патрабуюць пісьмовай справаздачы, таму я хачу сам паглядзець зняты матэрыял.

— Фільм яшчэ не агучаны, няма музычнага суправаджэння. Дык пакуль і глядзець няма чаго.

— Я не навічок у гэтай справе, як-небудзь разбяруся. Зманціруйце тое, што ўжо знята, і давайце пра-
круцім.

У зале прагляду сядзелі ўтрох: Уларык, Аран і апэратар. Усе плёнкі былі пракручаны. У зале загарэлася святло, і настала цяжкае маўчанне, Аран адчуваў нервовыя дрыжыкі. Мабыць, такая цішыня бывае ў час пакарання. Уларык закурыў, моўчкі пераварваючы ўражанні. Колькі яго помнілі, ніхто на студыі ніколі не чуў, каб ён каго пахваліў. На гэты раз, аднак, пасля доўгай паўзы ён буркнуў:

— Магло быць горш.

Аран не даваў веры сваім вушам. І зноў настала пакутлівае чаканне.

— Я думаў, што ўбачу нешта страшнейшае.

Потым хвіліну счакаўшы:

— І што яшчэ засталася дазняць?

— Усю частку, звязаную з Я. Надзем.

— Там таксама ў фінале будзе пахаванне?

— Нічога не зробіш! Фільм жа пра смерць.

— І ад чаго ён у вас павінен памерці?

— Мяркуючы па ўсім, ад інфаркту.

— Вось гэта вы дарма, такая штука не для экрана.

— Я не згодны. Цяжкі сардэчны прыступ будзе

глядзецца яшчэ больш эфектна, чым агонія ракавага хворага.

— Выбачай мне, стары, але тут ты — лапух. Хіба можна наперад ведаць, як будзе праходзіць сардэчны прыступ. Вядома, калі табе пашанцуе, Я. Надзь уздыхне разок-другі і шчасліва аддасць канцы. А вось бацьку майго чатыры тыдні трымалі на штучным сэрцы, перш чым ён адмучыўся. Калі і з Я. Надзем выйдзе нешта такое, то фільм усё роўна нельга будзе пускаць на экран. Адразу пасыплюцца пісьмы і скаргі тэлегладачоў, непрыемнасцей не абярэшся.

— Пра што гаворка! Нам засталася зняць дзве-тры сцэны, не болей.

— Што да мяне, то я згодны і пачакаць, але ты моцна рызыкуеш: фільм можа так і праляжаць у каробцы да сканчэння веку.

— Я гатовы пайсці на рызыку. У канчатковым выніку сэнс творчасці — гэта сам творчы працэс.

— Калі такія словы гаворыць Феліні, я маўчу і пакланяюся, а табе, стары, раю не забывацца, што ты ўсяго толькі рэжысёр-пачатковец.

— Любы геній некалі быў пачаткоўцам.

— Мне імпануе твая ўпэўненасць у сабе, але згадзіся, ты не можаш патрабаваць ад Я. Надзя, каб ён планаваў свой сардэчны прыступ пад рэжысёрскую задуму.

— Я. Надзь ведае, што робіць.

— Усё так, але смерці і ён не ўказчык.

— Варта чалавеку моцна захацець, і ён заўсёды свайго даб'ецца.

— Ну, тады жадаю табе ўдачы.

Вечарамі, калі бальнічная мітусня заціхала, Я. Надзь даставаў з футарала хітра замаскіраваны тэлефонны апарат, званіў прыяцелю і адводзіў душу. Я. Надзь давай рэжысёру падрабязную справаздачу пра

сваё самаадчуванне, пра падзеі бальнічнага жыцця за дзень. Корам у сваю чаргу гэтаксама падрабязна інфармаваў пісьменніка пра жыццё-быццё яго шматлікіх сябровак, перадаючы пікантныя плёткі пра іх, дакладваў пра ўсё, што робіцца ў студыі. Расказаў ён і пра прагляд фільма, і пра апошнюю сваю размову з Уларыкам. Зрэшты, тут ён адразу дадаў:

— Толькі не расцэньвай гэта так, быццам на цябе спрабуюць націснуць. Не варта ўспрымаць сур'ёзна ўсё, што гаворыць Уларык.

— Акрамя тых выпадкаў, калі ён гаворыць праўду.

— Уларыкава праўда? Цікава, у чым?

— Баюся, што выклапатаўшы гэту рэанімацыйную ўстаноўку, я забіў гол у свае вароты.

— Прабач, Я. Надзь, але гэта была твая ідэя.

— Усё правільна, старычына. Але каб ты бачыў, у якіх умовах мне цяпер даводзіцца ляжаць, ты іначай паставіўся б да таго, што Уларык гаварыў пра свайго бацьку.

— Як хоць яна выглядае, гэтая рэанімацыйная палата?

— Гэта трэба бачыць, стары. Зазірні да мяне заўтра, і ўсё стане зразумела. Тым больш што ты патрэбны мне, ёсць справа: адчуваю я сябе пагана.

— Ты сур'ёзна? Што-небудзь з сэрцам?

— У грудзях цісне. Сімптомы тыя самыя, што і шэсць гадоў назад перад інфарктам.

— Не палохай мяне, Я. Надзь.

— Глупства, не бяры да галавы! Каб каму друго-му, а табе чаго палохацца такіх вестак, дружа!

— Канчай балаганіць, Я. Надзь. У цябе былі выпадкі пераканацца, што я табе сапраўды сябар. Вось я і непакоюся за цябе.

— Пры чым тут дружба, калі гаворка ідзе пра служэнне высокай мэце!

— Адно другога не выключае.

— У нашым выпадку выключае. У нас быў выбар: або далей пустазвоніць за бутэлкай віна, або нарэшце стварыць хоць адзін варты фільм. Мы выбралі фільм. Дык прыходзь заўтра і паглядзі, як выглядаюць дэкарацыі да здымак.

Увайшоўшы да Я. Надзя, Аран не мог зразумець, дзе ён апынуўся. Нават у бальнічнай палаты ёсць свой стыль і пэўны настрой, бездакорны парадак, белізна і спакой хутчэй даюць надзею на папраўку чалавека, чым выклікаюць думку пра яго пакуты. Ад гэтай ілюзіі не засталася і следу. Чатырохмесная палата ператварылася ў двухмесную, пазастаўленую апаратамі, вымяральнымі прыборамі, вылічальнымі апаратамі, лічылнымі прыладамі, і больш за ўсё нагадвала размеркавальную залу электрастанцыі. Кіслародны балон у куце затаіўся пагрозліва, як бомба.

— Асцярожна, хлопцы, не спаткніцеся аб правды! — перасцярог тэлевізійнікаў Я. Надзь.

Выглядаў ён і праўда нецікава. Не паспяшаўся гасцям насустрач, як звычайна. Нават не падняўся з пачелі, толькі прыўстаў і сеў. Рэжысёр і апэратар выставілі прынесеныя з сабой бутэлки віна і содавай. Але і ад выпіўкі Я. Надзь адмовіўся. У яго ёсць ліманад, сказаў ён. Упершыню за ўвесь час сябры ўбачылі яго непаголенага.

— Зараз павінна прыйсці Сільвія. Як нагнецца да мяне са стэтаскопам, зазірні да яе ў выраз халата. Не пашкадуеш.

— Дзякуй, Я. Надзь.

— Праўда, яна сёння кіпіць ад злосці, таму што знайшла тэлефонны апарат і канфіскавала яго. Дык ты ўжо папрасі ў яе прабачэння.

Увайшла Сільвія. Холадна кіўнуўшы наведнікам, прыладзіла стэтаскоп і нагнулася над пацыентам. У Арана была магчымасць даволі доўгі час аглядаць

яе запазуху. Потым, састроіўшы міну грэшніка, які каецца, рэжысёр папрасіў прабачэння за штучкі з тэлефонным апаратам.

— Калі я і дарую вам, дык толькі з удзячнасці за гэтую палату. Мы вечна мучыліся з-за недахопу месцаў у рэанімацыйным аддзяленні.

— Дзякуй, доктар, вы вельмі добрая. Ці не маглі б вы ўдзяліць нам некалькі хвілін?

— Мая дабрата тут ні пры чым, проста мне дазволена ўдзельнічаць у здымках. Што мне рабіць — сесці, устаць?

— Лепей за ўсё легчы, — параіў Я. Надзь, за што і зарабіў жартлівую аплявуху.

Тумбачка пры пасцелі была ўся застаўлена кветкамі — знак таго, што паклонніцы ніяк не хацелі адрачыся ад пісьменніка. Аран пасадзіў Сільвію так, каб кветкі служылі ёй фонам.

— Можна пачынаць? — спытаўся Я. Надзь. — Дык вось, дарагія тэлегледачы, дазвольце адрэкамендаваць вам доктара Сільвію Фройнд. Яна сядзіць каля майго ложка, так што вы маеце магчымасць адначасова бачыць дзвюх галоўных дзейных асоб нашага фільма. Адзін з іх хворы — гэта ваш слухмяны слуга, мая партнёрка Сільвія Фройнд — урач. Размеркаванне роляў гранічна простае і дакладна абмяжоўвае кола нашых абавязкаў. Мой абавязак — годна давесці да канца пачатую мною справу, яе місія — стойка і самааддана змагацца за маё жыццё. Як і было загадзя дамоўлена, мы пастараемся не наганяць на вас, дарагія тэлегледачы, ні страху, ні суму.

— Даруйце, — умяшалася **Сільвія**. — Я — урач, і для мяне не існуе ніякіх іншых думак, акрамя адной: як вылечыць хворага. Спадзяюся, што маё старанне ў самы блізкі час увянчаецца поспехам.

— Я таксама спадзяюся. Але калі гэтага не будзе,

то вам давядзеца ісці за нашым ненапісаным сцэнарыем.

— Пра які сцэнарыі можа быць гаворка? Не забывайцеся, што мы не на тэлестудыі, а ў бальнічнай палаце.

— Паверце, Сільвія, у гэтых тонкасцях я разбіраюся лепей за вас. Перадсмяротная драма таксама разгрываецца па законах драматургіі. Я лічу лішняй усю гэтую апаратуру, мне не хацелася б, каб у наш драматычны дыялог умешвалася тэхніка. Уявіце сябе на месцы тэлегледачоў, якіх цікавіць не дасканаласць медыцынскага абсталявання, а лёс двух людзей, якія ўступілі ў рукапашную схватку з нябачным ворагам.

— Адмовіўшыся ад дасягненняў сучаснай медыцыны, я нарабіла б шкоды ў першую чаргу вам.

— Мне гэта будзе толькі на карысць — застацца сам-насам са смерцю.

— Калі мне давядзеца скласці зброю, вы так ці іначай застанецеся з ёю сам-насам. Але які сэнс цяпер гаварыць пра гэта?

— Бачыце, да мяне дайшоў расказ пра аднаго хворага, якому чатыры тыдні штучна прадаўжалі жыццё. Хачу загадзя заявіць, што мне такой паслугі не трэба.

— Мы называем гэта рэанімацыяй. У пэўных выпадках такая мера дыктуецца неабходнасцю.

— Ды зразумейце ж, Сільвія, тады ўся наша доўгая, карпатлівая праца пойдзе на глум. Фільм не выпускаць на экран, калі глядачоў ад яго будзе кідаць у дрыжыкі.

— Выходзіць, я павінна праз вас пазбавіцца дыплама?

— Ведаеце гэты барадаты анекдот: міліянер звяртаецца ў паліцыю са скаргай, што яму не дазваляюць жабраваць на вуліцы?

— Ведаю.

— Тады чаму вы не дазваляеце мне памерці, Сільвія?

— Не стройце жартаў дарэмна. Лепей скажыце, што вам ад мяне трэба.

— Чалавек існуе, пакуль ён мысліць. Давайце дамовімся, што, калі я буду непрытомны, вы пакінеце мяне ў спакоі. Не возьмеце ў рэанімацыю, не будзеце падключачь да мяне гэтых апаратаў і прыбораў, словам, дазволіце мне да канца выканаць ролю сваімі сіламі, без чужой дапамогі.

— Гэтага я не магу вам абяцаць.

— І што вы збіраецеся са мною рабіць?

— Тое самае, што і з любым другім хворым.

— Нават калі глядзець на гэта будзе страшна?

— Нават у гэтым выпадку, раз маё ўменне акажацца неабходным.

— Па-вашаму, лепей, каб наш фільм застаўся ў скрынцы?

— Лепей.

Сільвію выклікалі з палаты, спрэчка была перапынена.

— А ты казаў, будзе як шаўковая! — не стрымаўся, каб не падпусціць шпількі, Аран, калі сябры засталіся адны.

Аднак Я. Надзя нялёгка было збіць з панталыку.

— Не хвалойся, дружа, — ухмыльнуўся ён. — Апошнія слова застаецца за тым, хто памірае.

Я. Надзь не паспеў растлумачыць, якое будзе яго апошнія слова, бо ў гэтую хвіліну вярнулася Сільвія. Яна насцеж расчыніла дзверы палаты. Увайшлі двое санітараў з насілкамі. Апусцілі насілку і пералажылі на пасцель новага хворага. Сільвія ўзялася лічыць у яго пульс і рашучым жэстам выгнала тэлевізійнікаў з палаты.

— Прыходзьце заўтра роўна а палове адзінацца-

тай,— крыкнуў ім услед Я. Надзь. Сільвія з стэтаскопам у руцэ нахілілася да хворага. Тэлевізійнікі, выходзячы, кінулі развітальны позірк на самыя цудоўныя ў свеце грудзі.

Я. Надзь памёр на другі дзень пад вечар, памёр у поўнай адпаведнасці са сваёй задумай: эфектна, як і належыць кінагерою, пазбегнуўшы і доўгай агоніі, і якога б там ні было ўрачэбнага ўмяшання. Апошняе слова засталася за ім.

Момант надыходу смерці можна было вызначыць толькі вельмі прыблізна, бо пры гэтым каля Я. Надзя нікога не аказалася. Доктар Сільвія хоць і была ў палаце, але займалася другім хворым, а тэлевізійнікі ўжо паехалі на студыю. Ніхто не сумняваўся ў тым, што пісьменнік спіць сном праведніка.

Аран даведаўся пра здарэнне толькі ўвечары, калі яму пазваніла доктар Фройнд; голас яе перарываўся ад злосці і распачы:

— Толькі не падумайце гаварыць, што вы нічога не заўважылі!

— А што, па-вашаму, мы павінны былі заўважыць?

— Перада мной можаце не прытварацца, я вас раскусіла! Сапраўдны забойца, вось вы хто!

І з гэтымі словамі яна кінула трубку.

Нягледзячы на позні час, Аран памчаўся на студыю. Ён быў такі ўсхваляваны, што не адважыўся сесці за руль; злавіўшы таксі, ён дабраўся да тэлестудыі. Папрасіў у вахцёра ключа ад лабараторыі, знайшоў патрэбную плёнку і — бягом у мантажную. Двойчы пракруціў ён знятую раніцай стужку, а потым доўга сядзеў, утаропіўшыся на патухлы праектар. Цяпер, вядома, усе ранішнія падзеі паўсталі перад ім у іншым святле, але колькі ні шукаў, ён так і не мог знайсці кадра, які навёў бы яго на падазрэнні. Нідзе ні най-

меншага намёку на тое, што шэсцьдзсят таблетах снатворнага пачалі сваё пагібельнае дзеянне.

Праўда, пісьменнік, калі яны прыйшлі да яго а палове адзінаццатай, выглядаў нявыспаным. Зрэшты, ён і сам паскардзіўся, што цэлую ноч не заплюшчыў вачэй. Ды і раней вядома было, што ў Я. Надзя часта бывае бяссонніца, так што гэтым ён нікога не здзівіў. І акрамя таго, перш, чым пачаць здымкі, рэжысёр і аператар папрасілі дазволу ў доктара Сільвіі, якая не адыходзілася ад новага хворага.

— На гэты раз вы дарэчы, — сказала Сільвія, на секунду адарваўшыся ад занятку. — Займіце Я. Надзя, а то ў яго нейкая нездаровая цікавасць да працэсу рэанімацыі.

Тады Корам і аператар, нічога не падазраючы, з чыстым сумленнем узялі Я. Надзя ў работу. Хаця не! Спярга яны прапанавалі пісьменніку перанесці здымку на заўтра: справа, маўляў, не падганяе, а Я. Надзю не блага было б выспацца.

— Застаньцеся, — распарадзіўся Я. Надзь. — І ўстанавіце камеру так, каб і шырма трапіла ў кадр.

Не, ніяк нельга было падумаць, што гэтая размова скончыцца смерцю чалавека.

— Увага, матор! — скамандаваў Аран, і здымка пачалася.

Ложак пісьменніка ад суседняга аддзяляла ўжо згаданая шырма. Самога хворага на суседнім ложку нельга было разгледзець: не чалавек, а прамежкавае зв'язно ў мудрагелістай сістэме ўсялякіх правоў, трубак, датчыкаў і вымяральных прылад. Ён ляжаў непрытомны, усе жыццёвыя працэсы рэгістраваліся кропкамі, што ўспыхвалі на экранах прыбораў, і святлівымі палоскамі. Галаву хворага аблягала нешта накшталт шлема, які пераходзіў у маску, праз дзве гу-

мавыя трубачкі ў ноздры паступаў кісларод, да абедзвюх рук былі прымацаваны кропельніцы, перадплечча ніжэй локця абхопліваў манжэт танометра, да запяццяў і шчыкалатак падведзены электраводы. Пры ложку хворага ўвесь час дзяжурыла сястра, а доктар Сільвія сачыла паказанні прыбораў. У палаце стаяла цішыня, якую парушала толькі цяжкае, перарывістае дыханне хворага.

— Праз яго, ці што, ты не спаў? — Аран кіўнуў на шырму.

— Тут, брат, было не да сну, ён усю бальніцу перабаламуціў. Прывезлі яго непрытомнага, але ім некалькі разоў удавалася прывесці яго да прытомнасці. Раз, прыйшоўшы да памяці, ён пачаў прасіць, каб далі яму памерці спакойна, ды ці ж тут літасці дапросішся! Я таксама перажываў за яго: няхай бы ўжо ён хутчэй адмучыўся, таму што глядзець на гэта сілы няма, нібы будучыню сваю бачыш.

— Хто ён?

— Нехта невядома хто. «Хуткая дапамога» падбрала на вуліцы, без грошай, без дакументаў, да смерці п'янага. І кожны раз, ледзь толькі ён апрытомнее, яго пачынала рваць. Смурод стаяў, як у таннай піўной на рагу.

— Можа, хопіць на сёння, Я. Надзь? Адпачні ты лепей.

— Не, давай хуценька. Адзінае, пра што я папрашу: не будзіце мяне, калі я раптам засну.

— Во сказаў — будзіць! Я наогул не разумею, чаго ты сябе прымушаеш гаварыць праз сілу. Ці адбылося нешта такое, што можа прыдацца ў нашым фільме?

— Адбылося толькі тое, што я спалохаўся першы раз з таго часу, як узяўся за гэту ролю. Я заўсёды лёгка глядзеў на жыццё і спадзяваўся, што лёгка змагу — як з абрыдлай палюбоўніцай — і развітацца з ім. А цяпер я зразумеў, што можа здарыцца інакш.

— Гэты безыменны сусед, ці што, нагнаў на цябе страху?

— Ага, ён. Хочаш смейся з мяне, хочаш — не, але твой сябар аказаўся слабаком. Шырму паставілі толькі на досвітку, а да той хвіліны я ўсё бачыў на свае вочы. «Што табе да яго, гэта ж незнаёмы, чужы чалавек»,— угаворваў я сябе, ды толькі дарэмна. Ніякі ён не чужы, раз лёс агульны. Розніцы паміж намі ніякай няма, адлегласць паміж ложкамі — вось усё, што нас падзяляе. З такім самым поспехам і ў мяне магла б настаць клінічная смерць.

— Але ж яго вярнулі да жыцця. Няўжо цябе гэта не супакоіла?

— Ані. Я перачытаў па гэтай тэме ўсю літаратуру, якую ўдалося дастаць, але чытаць і бачыць увачавідкі — зусім не тое самае. Майму суседу разрэзалі вену. Увялі ўсярэдзіну малюсенькі прыборчык на тонкім, як валасок, дроціку, прапіхнулі ў вене ўгору па руцэ, пакуль ён не прайшоў далей, у поласць сэрца. Там ён, гэты прыборчык, і застаўся і прымушае сэрца працаваць з дапамогай электрычных імпульсаў. Я проста здзіўся, гледзячы на Сільвію, як спрытна яна запускае гэты маторчык у сэрца, якое практычна ўжо спынілася. «Паслухай ты, найпрыгажэйшы з катаў! — не стрымаўся я.— Нада мною ты таксама збіраешся рабіць усе гэтыя маніпуляцыі?» А яна мне: «Чым фамільярнічаць са мной, лепей бы паспалі»,— і загадала паставіць шырму. Што яна цяпер робіць?

— Нічога не робіць, проста сядзіць.

— Сядзіць і марыць, як нам фільм сапсаваць. Але толькі са мной гэты нумар не выйдзе!

— Не мучай сябе дарэмна, Я. Надзь.

— Колькі працы затрачана, і ўсё выкінуць сабаку пад хвост! Ты толькі ўяві на хвіліну, што шырма стаіць не там, а пры маім ложку, і Сільвія адходжвае не яго, а мяне; што б ты як рэжысёр са мною рабіў? Гле-

дачу нецікава бачыць бездапаможнае цела, яму падавай актыўнага ўдзельніка падзей, здольнага адчуваць і думаць, чалавека, які глядзіць проста ў аб'ектыў — вось як я цяпер — і гаворыць выразна і зразумела.

— Спадзяюся, што ў нашым выпадку так яно і будзе.

— К чорту сабачаму ўвесь твой ружовы аптымізм! Трэба ўмець апырэджаць падзеі! Іншымі словамі, нам цяпер да зарэзу трэба добрая рэжысёрская ідэя.

— Я не магу распараджацца ні жыццём, ні смерцю, Я. Надзь.

— Прызнайся лепей, што не можаш прыдумаць нічога вартага.

— Чаго ты да мяне прычапіўся? Ты самахоць лёг у бальніцу, ты пачаў заляцацца да гэтай Мэрылін Манро, ты прасіў, каб табе абсталявалі рэанімацыйную палату. Сам заварыў гэту кашу, сам і расхлёбвай, а калі нічога разумнейшага прыдумаць не можаш, то хоць выпіся як след.

— Памыляешся, я якраз і прыдумаў нешта разумнейшае. Пад раніцу, калі я зусім скіс, мне прыйшло ў галаву адзіна правільнае рашэнне.

— Гавары, не цягні.

— Праўда, гэта двайная работа, затое потым яна акупіцца. Слухай мяне ўважліва: я вырашыў памерці не адзін раз, а двойчы. Ну, што ты на мяне ўтаропіўся? Гэта зусім проста: зараз я разыграю табе такую агонію, ад якой сам Уларык будзе на сёмым небе. А потым, калі настане час, ты зможаш зняць і сапраўдную. У цябе будзе дзве смерці на выбар, і ты ўставіш у фільм тую з іх, якая выйдзе лепей.

— Гэта несумленна, Я. Надзь. Мы ж здымаем дакументальны фільм.

— Хочаш, каб ён так і застаўся ў скрынцы? Шкада працы!

— Ты сам сказаў аднойчы, каб я не ганяўся за таннымі эфектамі, а здымаў так, як яно ёсць.

— Іду ў заклад, што першы дубль удасца лепш, чым мая сапраўдная смерць.

— Ну што ж, купіў не купіў, а патаргаваць можна, тым болей што за тья самыя грошы. Шкада толькі, што ты пісьменнік; на першы дубль патрэбны класны акцёр.

— Даверся мне, сябра, усё будзе выканана ў самым натуральным выглядзе. Ты ведаеш, што прытварацца я не ўмею. Калі я не ўпэўнены ў сваіх словах, то ў мяне і язык не павернецца сказаць. Але, на шчасце, я настолькі ўжыўся ў сваю ролю, што смерць мне цяпер такая блізкая, як ты, што сядзіш побач.

— Баліць табе што-небудзь?

— Цяпер якраз нічога не баліць.

— Тады без прытворства не абыдзешся, таму што, калі не лічыць твайго соннага выгляду, ты ў поўным парадку.

— Хопіць і гэтага. Возьмем санлівасць за адпраўны пункт, толькі назавём яе пагрозай смерці — хоць бы на той падставе, што я ўсё жыццё пакутаваў ад бяссонніцы.

— Ага, ведаю.

— Ну, дык што ж яшчэ табе трэба? Давай умовімся, што я атруціўся.

— Не разумею. Ты выпіў нейкага яду?

— Нашто такія складанасці? Я наглытаўся снатворнага. Магчымасць сама так і напрошвалася. У мяне бяссонніца; сястра кожны вечар пакідае мне на тумбачцы па дзве таблеткі снатворнага. Дапусцім, што дзеля нашага фільма я сумеў адмовіцца ад сну, і за месяц у мяне назбіралася шэсцьдзесят таблеток, а гэта — смяротная доза. Дапусцім далей, што я прыняў усе гэтыя шэсцьдзесят таблеток за раз. І нарэшце, дапусцім, што ўсё гэта адбылося зусім нядаўна, скажам,

за чвэрць гадзіны да твайго прыходу, так што глядзі на мяне як на чалавека, якому засталася жыць яшчэ максімум чвэрць гадзіны. Але гэтыя чвэрць гадзіны — нашы, ніхто нам не перашкодзіць. Сільвіі не да нас, яна гэтага невядомага п'янюжку адходжвае. Дарэчы, зірні, што там робіцца?

— Доктарку бачу і яшчэ нейкіх двух мужчын у белых халатах.

— Цудоўна! Гэта кансіліум, значыць, усіх дактароў паднялі на ногі. Ну, паехалі: «Пісьменнік аддае канцы, дубль першы».

— І што я павінен рабіць?

— Пытайся.

— Пра што?

— Няма розніцы! Пра што б мы цяпер ні гаварылі, усё гэта прагучыць з экрана пасля жалобнага паведамлення. Галоўнае — паспець пракруціць сцэну, пакуль ідзе кансіліум.

— Добра, угаварыў. Дык значыць, «Смерць Я. Надзя. Дубль першы». Матор!

— Ад імя нашых тэлегледачоў вітаю цябе, Я. Надзь! Сённяшняю нашу перадачу мы вядзём з бальнічнай палаты, у сценах якой ты знаходзішся ўжо доўгі час. Таму першае сваё пытанне я б сфармуляваў так: як ты сябе адчуваеш?

— Не сказаць, каб добра, але і не так ужо дрэнна. Вынікі аналізаў сведчаць пра пагаршэнне сардэчнай дзейнасці.

— Якое пры гэтым тваё агульнае самаадчуванне?

— Я пры поўным розуме і ў цвярозай памяці, вось толькі на сон горне, рукі-ногі быццам свінцовыя, і язык заплятаецца.

— Зварыць табе кавы?

— Не, часу ў нас у абрэз, не будзем яго траціць дарэмна.

— Згодны. Дарэчы, пра час: мы, людзі, у большасці сваёй прывыклі думаць пра жыццё ў маштабах гадоў і дзесяцігоддзяў. Цікава было б даведацца, што адчувае чалавек, якому засталася жыць лічаныя хвіліны?

— Нічога страшнага. Бачыш, можна добра скарыстаць і дзесяць хвілін, а можна патраціць упустую, скажам, трыццаць пяць гадоў. У параўнанні з вамі ў мяне ёсць тая перавага, што я, прынамсі, ужо пазбаўлены магчымасці дарэмна загубіць сваё жыццё.

— Ну што ж, аддамо належнае тваёй пісьменніцкай дасціпнасці, аднак глядачоў, якія потым убачаць гэты фільм, твой гумар не цікавіць.

— Калі гэта і гумар, то гумар шыбеніка.

— Усё адно. А цяпер — без жартаў. Раскажы нам, як бы ты хацеў пражыць той час, што табе застаўся.

— Перш-наперш я б каўтнуў глыток, а то ад снатворнага сушыць у роце.

Я. Надзь адпіў глыток ліманаду.

— Уф, здрава! — апетытна прыцмокнуў ён. — Ну, што б я яшчэ зрабіў? Калі б я быў курэц, я скурыў бы апошнюю цыгарэту. Калі б я быў славуты пісьменнік, я б звярнуўся з адозвай да чалавецтва. Ну, а калі б я яшчэ заставаўся мужчынам, то, апынуўшыся з Сільвіяй сам-насам, я зацягнуў бы яе да сябе ў пасцель, маючы надзею, што не падкачаю напаследак.

Аператар пырснуў. З-за шырмы на іх зашыкалі, Аран выбухнуў ад злосці.

— Нас ты падганяеш, а сам мелеш такую лухту, што Уларык усё роўна загадае выразаць з фільма.

— І дарма. Да гэтага часу ў літаратуры не адзначана, імпатэнтамі ці сапраўднымі мужчынамі падыходзім мы да краю магілы. Падумай сам, стары, якая цікавая праблема!

— Цяпер мы ўсё роўна яе не вырашым, то давай

гаварыць пра іншае, а галоўнае — у іншым тоне. Які ў цябе ў жыцці самы светлы ўспамін, Я. Надзь?

— Жанчыны.

— А самы непрыемны?

— Таксама жанчыны.

— Можа, хопіць досціпаў? Калі ў нас і далей пойдзе ў такім плане, дык тваю перадсмяротную агонію давядзецца ўключачь у праграму навагодняга кабарэ.

— Якое пытанне, такое і адпавяданне. Прыдумай што-небудзь лепшае.

— Тады скажы шчыра: ці было б табе страшна, калі б ты ведаў, што памрэш праз некалькі хвілін? І вельмі прашу цябе, не перавядзі пытанне ў жарт.

— Я таксама прашу цябе: кінь ты ўсе гэтыя «каб ды калі б», інакш я выйду з ролі. Улічы, што снатворнае прынятае мною і ўжо пачало дзейнічаць.

— Як сабе хочаш. Такім чынам, я стаўлю пытанне — і на гэты раз не ва ўмоўным ладзе: ці хочаш ты, каб табе зрабілі прамыванне страўніка?

— Не.

— Гэта трэба разумець так, што ты не баішся смерці?

— Не баюся.

— Ты не мог бы адказаць больш падрабязна? Гэтая тэма аднолькава цікавіць як мяне асабіста, так і тэлегледачоў, таму што ўсім людзям уласцівы страх смерці.

— За той час, што я рыхтаваўся да здымак, у мяне была магчымасць абдумаць гэтае пытанне. Смерць, бяспрэчна, праціўнік мацнейшы. Кожная хвіліна нашага жыцця належыць ёй, кожная наша гадзіна, кожны дзень — яе ўласнасць. Адзінае, чаго нам не дадзена ведаць, — якую з многіх адпушчаных нам хвілін ёй уздумаецца выбраць. Менавіта таму ўсе людзі, і ў тым ліку нашы тэлегледачы, і баяцца смерці. Я ж перахітрыў яе. Зараз засну якраз гэтаксама, як засынаю кож-

ны дзень, калі вечарам адкладаю ўбок кнігу, тушу святло і заплюшчваю вочы. Праз некалькі хвілін я ўзнаўлю гэты звыклы, будзённы працэс — упаду ў сон і тым самым выслізна ў смерці з рук. Першы раз у жыцці я сапраўды свабодны.

— Ну, дзякуй богу, нарэшце хоць нейкае падабенства філасофіі! Шкада толькі, што голас у цябе стаў цішэйшы.

— Я стаміўся гаварыць так доўга. Паднясі мікрафон бліжэй.

— Наступнае пытанне: скажы, Я. Надзь, ці варта гэтае кароткае імгненне свабоды жахлівага ўсведамлення, што больш ты не прачнешся?

— Што ж тут жахлівага? Больш ніколі не ўбачыць бальнічных сцен, хворага на суседнім ложку, Уларыка, Аранкі, Ірэны — падумаеш, вялікая страта! І свет пазбавіцца другараднага пісьменніка ды навукова-папулярнага фільма пра забруджванне атмасферы. Затое ўзамен ён атрымае гэты фільм, у якім удумлівы мастак упершыню за ўсё існаванне чалавецтва вырве ў смерці яе самыя глыбокія таямніцы. Пагадзіцеся, што такі вынік — на ўзаемную карысць. Ты пытаўся, ці баюся я. Баіцца толькі той, каму ёсць што траціць.

— Ты таксама нешта траціш, Я. Надзь. Ты пазбаўляешся розніцы паміж быць і не быць.

— Гэта праўда.

— Больш канкрэтна, прашу цябе. Тэлегледачоў цікавіць усё ў тым свеце, які перастае існаваць разам з табой.

— Ты яшчэ не забыўся азоў матэматыкі? Я. Надзь мінус Я. Надзь роўна нулю. Пра тое, чаго няма, і сказаць няма чаго.

— Пасаромеўся б пераліваць з пустога ў парожняе, калі кожная хвіліна на вагу золата! Я дапытваюся ў цябе не пра тое, чаго няма, а пра пагібель таго, што існуе. Кажуць, жывёліны і тыя чуюць смерць і хава-

юцца ад чужых вачэй. Сэнс майго пытання такі: што адбываецца ў табе пяпер, за некалькі хвілін да твайго адыходу ў нябыт? Прыслухайся да сябе і перадай нам свае ўражанні.

— Мае ўражанні? Вось голас твой даходзіць глуха, як праз сцяну.

— Гавары пра сябе, пры чым тут мой голас.

— І ў сабе я чамусьці не заўважаю нічога асаблівага.

— Не дуры, Я. Надзь, збярыся з думкамі. Наш фільм падыходзіць да канца, настала твая зорная часіна, сканцэнтруй усю сваю ўвагу.

— А на чым яе канцэнтраваль, каб цябе чорт узяў?

— На маім пытанні: у гэты крытычны момант ці не адчуваеш ты разладу з самім сабой?

— Не.

— Які твой душэўны стан — гарманічны ці драматычны? Прыгнечаны ці прыўзняты? Адказвай.

— Калі ты маеш на ўвазе душэўнае напружанне, якое я, па-твойму, павінен адчуваць, то памыляешся. Пайсці з жыцця мне — усё адно што пераступіць парог.

— Ты разважаеш так, нібы збіраешся на прагулянку ў лес.

— Добра, што напамніў: было б зусім някепска напаследак прагуляцца па лесе.

— Пасаромеўся б, Я. Надзь! Няўжо гэта ўсё, што ты можаш выціснуць з сябе ў кульмінацыйны момант сваёй драмы? Улічы, што я буду вымушаны выказаць гэты кавалак.

— Чаму гэта, скажы, будзь ласка? Мне здаецца, я вельмі прыгожа паміраю.

— Не ведаю, як наконт прыгажосці, а сумна да чорцікаў! Глядач хвалюецца і перажывае, калі на вачах у яго гіне нешта каштоўнае. Хоць бы ты ўжо зма-

гаўся за жыццё! Нават муха і тая б'ецца, перш чым здохнуць. Ну, хуценька, Я. Надзь, выдай мне якую-небудзь канфліктную канцоўку.

— Ужо выдаў усё, што мог.

— Пусты нумар! Ты мяне расчараваў, стары. Калі ты ўжо ўвесь вылажыўся, хоць развітайся як след.

— З кім?

— Як гэта з кім? Са светам.

— Мне страшэнна хочацца спаць, Аран.

— А мне пляваць! Ці бачыце, спаць яму захацелася! Ты зразумей: які ж гэта фільм без канцоўкі? Калі чалавек памірае, глядач стаіўшы дыханне чакае, што ён скажа пад заслону.

— У мяне пустата ў галаве, Аран.

— Перамажы сябе.

— Вочы зліпаюцца.

— Натужся!

— Натужышся, дык што-небудзь другое вылеціць. Дарэчы, гэта мне заўсёды ўдавалася лепей, чым паперу пэцкаць.

— Зноў цябе панесла! Калі нічога больш арыгінальнага прыдумаць не можаш, давай на гэтым і кончым. Гледачам такія падрабязнасці ведаць нецікава.

— Добра, дазваляю выказаць гэты кавалак. Дык на чым мы спыніліся?

— Нашым паважаным тэлегледачам хацелася б пачуць развітальныя словы пісьменніка, які гіне ў адзінаборстве са смерцю.

— Ведаеш, я нешта дрэнна разумею.

— Быць не можа, Я. Надзь! Вось ужо некалькі тыдняў ты жывеш толькі думкай пра смерць.

— Бачыш, каштоўнасць думкі вельмі і вельмі адносная. Тое, што калісьці ўяўлялася мне значным, цяпер здаецца мыльнай бурбалкай.

— І не прыпомніш ніводнай важкай думкі?

— Усе ранейшыя каштоўнасці для мяне дэвальваваныя.

— Тады паспрабуй сказаць што-небудзь экспромтам.

— Лепш за ўсё нам проста развітацца з табою. Бывай здаровы, Аран, жадаю табе яшчэ шмат добрых фільмаў.

— Мяне ты не разжаліш! Ты сам сказаў неяк, што мы — прафесіяналы.

— Прафесіяналу таксама можа хацецца спаць.

— Ніякіх адгаворак, будзь ласкавы працаваць! Павінны ж мы даць гледачу нейкі духоўны спажытак.

— Я ўсё жыццё толькі тое і рабіў, што сілай прымушаў сябе працаваць. Дайце мне хоць памерці спакойна.

— Спакойная смерць — лёс бакалейшчыкаў, затое да іх не ганяюць здымачных груп з тэлебачання. Ты — пісьменнік, любімы і шануюны ў чытачоў, таму яны маюць права чакаць ад цябе вартых, не банальных развітальных слоў.

— Дзе мне іх узяць, гэтыя словы? З пальца высмактаць, ці што? Або схлусіць што-небудзь? Дык жа пораху не хопіць.

— Гавары што хочаш, абы было прыгожа. Прыгажосць — гэта мастацтва, а мастацтва не можа быць хлуснёй.

— Усякае мастацтва — хлусня, Аран.

— Няхай хлусня, затое ў яе можна верыць.

— Спрадвечная здзелка з сумленнем. У што тут верыць?

— Ану, бяры свае словы назад!

— Не дачакаешся.

— Тады на гэтым фільму канец.

— Мне ўсё роўна, Аран, я сваю справу зрабіў. Цяпер я паспаў бы.

— Ты мяне рэжаш без нажа! Прашу цябе, пера-

дыхні і гавары, каб лепш было чуваць. Пісьменнікі не паміраюць так бяздарна.

— Бачыш, паміраюць.

— Здаецца, ад недасыпання табе памяць адняло, але не бяда, я табе напамню: ты не толькі сам, добра-ахвотна, згадзіўся ўзяць на сябе гэтую ролю, але і шмат тыдняў рыхтаваўся да яе. Дык што ж, цяпер, у апошнюю хвіліну, ты перастаў верыць у тое, што робіш?

— Не, у гэта я веру. Наш фільм — першая ў маім жыцці праца, калі не трэба крывіць душой.

— Ты зноў за сваё. Табе абы паказаць сваю дасціпнасць.

— Пачакай, надыдзе час, і ты сам зразумееш, якую я гавару праўду. Адзіны шчыры наш учынак — гэта наша смерць.

— Ну нарэшце! Бач, як ты ёмка загнуў! А ці не хочаш абгаварыць гэтую думку больш падрабязна?

— Не хачу.

— Шкада! Але ўсё ж лепей, чым нічога. Тады мы і пакінем гэта як тваю развітальную сентэнцыю, толькі зробім дубль. Паўтары яшчэ раз, мацней.

— Што паўтарыць? — перамагаючы сон, перапытаў пісьменнік.

— Тое, што сказаў перад гэтым. Толькі перастань пазяхаць і міргаць вачамі, глядзі ў камеру. Ну, што такое, забыўся свае словы, ці што? Ты сказаў, што адзіны шчыры наш учынак — гэта смерць. Гавары за мной і, калі можаш, старайся не заплюшчваць вачэй.

Пісьменнік маўчаў.

— Ну, паварушы языком, Я. Надзь! Выдай адну толькі фразу, і я ад цябе адчаплюся.

І гэтыя словы засталіся без адказу. Аператар падышоў да ложка.

— Ён жа спіць! — кінуў ён рэжысёру.

Аран таксама падышоў да ложка, пільна прыгледзеўся да твару Я. Надзя.

— Ну і ўліплі мы! — уздыхнуў ён. — Гэтай разняшчаснай фразы нябось нельга будзе і разабраць?

— Падчысім, перапішам, і яшчэ як пойдзе.

Гэтага дыялогу пісьменнік ужо не чуў, таму што сон змарыў яго. На хвіліну Арану нават стала яго шкада: нашто было мучыць беднага? Што возьмеш з чалавека, які за ўсю ноч не звёў вачэй? Твар Я. Надзя, перад гэтым такі стомлены, набыў выраз спакою і лагоднасці, уласцівы ўсім поўным людзям. У куточках рота блукала ўсмешка, быццам ужо пасля ўсяго яму прыйшло ў галаву дасціпнае выказванне, якім ён так і не паспеў падзяліцца.

Аран зрабіў знак аператару. Так быў зняты апошні кадр, дзе пісьменнік, здавалася, спакойна спаў; на заднім плане відаць была шырма, а на тумбачцы каля ложка — кветкі і ліманад.

Потым — асцярожна, стараючыся не нарабіць шуму, — рэжысёр і аператар сталі збіраць апаратуру.

— Рэспіратар, хутка! — скамандавала Сільвія сястры, якая падсунула да ложка нейкі чарговы прыбор на перасоўным століку.

Аран і аператар спыніліся пасярод дарогі. Ды ім і не было як прайсці да дзвярэй. Давялося назіраць да канца ўсю працэдуру: нейкі зонд з малюсенькай лямпачкай на канцы асцярожна ўвялі ў рот хвораму і праз дыхальнае горла прапхнулі глыбей, у лёгкія. Хто ведае, навошта ён, гэты прыбор? Доктар назвала яго рэспіратарам, тады, відаць, ён паможа дыхаць невядомаму хвораму, твар у якога быў такога самага шаватага адцення, як і навалачка на падушцы. Я. Надзь напэўна растлумачыў бы прызначэнне прыбора, але, на шчасце, ён спіць, інакш відовішча гэтае зноў вывела б яго з раўнавагі.

— Ну як, дзейнічае? — спыталася сястра.

— Цудоўна! — адгукнулася Сільвія. І ў гэты момант заўважыла тэлевізійнікаў.— А вы чаго тут чакаеце?

— Я. Надзь заснуў. Прасіў яго не будзіць.

— Заснуў? Тым лепей,— сказала доктар, не адрываючы вачэй ад безыменнага хворага.— Хоць не будзе за намі падглядваць.

Яна паднялася, даючы дарогу. Нарэшце рэжысёр і аператар выбраліся з палаты; уздыхнуўшы з палёгкаю, яны збеглі па лесвіцы, селі ў машыну і паехалі на тэлестудыю.

— Ну, што скажаш? — дарогай спытаўся Аран.

— Сёння ён быў не ў форме,— заўважыў аператар.

— Я адразу гаварыў, што на гэтую ролю патрэбны не пісьменнік, а акцёр.

— Бяры, што даюць,— падагульніў аператар.

Яны прыехалі на студыю. Аран занёс касету з плёнкай у лабараторыю; ён зрабіў на ёй паметку «тэрмінова», яшчэ не ведаючы, што гэта — апошняя сужка яго фільма.

Я. Надзя хавалі ўсёй тэлестудыяй.

— Ён памёр героем,— сказаў Уларык у развітальнай прамове,— пры выкананні службовага абавязку. Памяць пра яго будзе жыць у сэрцах тэлегледачоў.

За труной Я. Надзя, як і трэба было чакаць, цягнулася несканчоная чарада прыгожанькіх жанчын. Арана Курама не было: сябры, спасылаючыся на грамадскую думку, паралі яму лепей не паказвацца на пахаванні.

ВЫСТАўКА РУЖАў¹

Тэлебачанне прадэманстравала нам фільм — змрочны, які пакідае цяжкае ўражанне, але вельмі

¹ Газетная рэцэнзія.

павучальны. Стваральнікі гэтай навукова-папулярнай стужкі ставілі за мэту даць магчымасць глядачам зазірнуць у тую загадкавую краіну, адкуль, як гэта звычайна кажучь, яшчэ не вярнуўся ні адзін падарожнік.

Тры галоўныя ўдзельнікі фільма, апошнія гадзіны жыцця якіх — ад бальнічнага ложка да самай магілы — мы мелі магчымасць прасачыць на экране, дамагліся выдатнага мастацкага ўвасаблення. На вышыні аказаўся і Аран Корам, хоць наватарства задачы не заўсёды было пад сілу маладому рэжысёру.

Заслугоўвае ўсялякай ухвалы ініцыятыва тэлебацання, якое арганізавала пастаноўку фільма. Гэты самы масавы від мастацтва дазволіў нам, не выходзячы з дому, назіраць жыццё акіянскіх глыбіняў, штурм Гімалайскіх пікаў, таямніцы дзікіх лясоў, іншымі словамі: недаступнае зрабіў даступным. Наш сучаснік ведае пра навакольны свет непараўнана больш за сваіх папярэднікаў. «У смерці няма стэрэатыпаў», — гаворыць адзін з герояў фільма, і гэтую думку ўдала ілюструюць стваральнікі дакументальнай стужкі «Выстаўка ружаў». Патрабавальны глядач, які не толькі хоча развясца, але і чакае ад мастацтва пажытку розуму і сэрцу, правёў каля блакітнага экрана незабыўную гадзіну.

Другі фільм тэлепраграмы — «У гасцях у дзевяностагадовага млынара» — з'явіўся эфектным кантрастам першаму. У героя гэтага фільма — жыццяраднага старога, занятага, нягледзячы на шанюны ўзрост, актыўнай працай, ёсць чаму павучыцца. Памерці не вялікая штука, але, аказваецца, у нашых сілах адсуnúць смерць і, дзякуючы разумнаму ладу жыцця і адмове ад згубных жаданняў і звычак, зберагчы найдражэйшы наш скарб — чалавечае жыццё.

Іштван Эркень (1912—1979) — вядомы венгерскі пісьменнік і драматург, лаўрэат прэміі імя Кошута, многіх літаратурных прэміяў у сваёй краіне і за мяжой.

Літаратурную дзейнасць пачаў яшчэ да вайны. Першы зборнік апавяданняў «Танец мора» выйшаў у 1941 годзе. Зборнік атрымаў сваю назву па адным іменным апавяданні пра тое, як хворыя, вырваўшыся з вар'яцкага дома, прыводзяць насельніцтва невялікага гарадка да істэрыі і псіхозу. Сярод тых, што вырваліся на волю, ёсць нехта тоўсты па імені Герынг. У апавяданні відна больш чым празрыстая аналогія з фашызмам, які на той час даўно ўжо вырваўся з германскага «вар'яцкага дома» на прасторы Еўропы.

У гады вайны Іштван Эркень быў на ўсходнім фронце. Не пісаў нічога, акрамя некалькіх паштовак дадому. З вайны вырваўся, трапіўшы ў савецкі палон.

Пасля вайны выпусціў нямала кніг прозы, у прыватнасці, зборнікі апавесцей і апавяданняў «У завіруху», «Маладажоны на ліпучцы», «Прынцэса Іерусаліма», раман «Муж і жонка» і іншыя творы. Пісаў рэпартажы, нарысы, успаміны. Вядомасць набылі яго ўспаміны «Лагернікі» — пра тое, як рос антываенны, антыфашысцкі настрой сярод венгерскіх ваеннапалонных.

Іштван Эркень — адзін з яркіх прадстаўнікоў тых пісьменнікаў, якія ў новай Венгрыі сталі на бок народа, душою прынялі сацыялізм. Ён прынёс у венгерскую прозу і драматургію нешта непаўторна індывідуальнае і сапраўды новае, такое, што ўмеў толькі ён. Гэта можна сказаць пра яго кароткія, «аднамінутныя» апавяданні, у якіх ён самымі эканомнымі сродкамі сцвярджае любоў да чалавекі і нянавісць да ўсяго, што перашкаджае людзям жыць прыстойна. Напісаны яны ў адметнай, яркай, самабытнай манеры, сутнасць якой — у пісьменнікавай схільнасці да гратэску, іроніі. Мікранавелы ў Іштвана Эркена надзвычай ёмкія, яны ўмяшчаюць увесь свет чалавечых перажыванняў. Тэматычны і ідэйны абсяг іх вельмі шырокі: ад кароткай побытавай замалёўкі да сціслага, але глыбокага фі-

ласофскага абагульнення сэнсу чалавечага жыцця на зямлі. Але сапраўдную вядомасць і прызнанне чытачоў прынеслі пісьменніку аповесць «Сям'я Тотаў» і аповесць (невялікі раман) «Выстаўка ружаў».

Асноўны пафас першай аповесці — суровая, дзейсная любоў да людзей, пратэст супраць несправядлівых, недарэчных, ненатуральных умоў, якія ставяць чалавека ў залежнае, прыніжанае становішча, бязлітаснае выкрыццё вайны і фашызму, здзекаў і гвалту над людзьмі.

Бліскучае спалучэнне рэалізму і гратэску, умелае выкарыстанне гэтых двух стыляў расказу, тонкае пачуццё меры і густу вылучаюць аповесць у шэраг найлепшых твораў сучаснай венгерскай літаратуры. Напісаная дваццаць гадоў назад, «Сям'я Тотаў» і сёння гучыць гэтак жа надзённа і актуальна, бо, на жаль, на зямлі па-ранейшаму трывожна і ненадзейна, свет за гэтыя два дзесяткі гадоў не стаў больш гарманічны — наадварот, ён яшчэ больш наблізіўся да той пагрозлівай мяжы, за якой — смерць, пагібель ужо не чалавека, а чалавецтва, знішчэнне цывілізацыі.

Сюжэтным стрыжнем «Выстаўкі ружаў» стала «абсурдная» ідэя. Рэжысёр-пачатковец з тэлебачання выношвае задуму стварыць фільм-рэпартаж пра смерць. Ён хоча зняць апошнія хвіліны жыцця трох чалавек — безнадзейна хворых, якія ведаюць, што іх чакае, і якія даюць згоду на свой удзел у фільме. Гэты ход дае пісьменніку магчымасць для стварэння мноства гратэскавых сітуацый, сэнс якіх — паводле сведчання самога аўтара — аддзяліць наноснае ад галоўнага, самае важнае і істотнае для чалавека ад пабочнага. Тры смерці — гэта лёс трох чалавек. Таму правільней будзе назваць гэту аповесць твораў не пра смерць, а пра жыццё. Смерць — гэта заканамернае завяршэнне жыцця. І ў смерці чалавек выяўляе сваё «я» гэтаксама, як і ў жыцці. Больш таго, як гаворыць адзін з герояў аповесці, смерць — адзіны шчыры ўчынак у жыцці. Як жа выяўляецца характар чалавека ў момант, калі ён падводзіць вынікі жыцця? На гэта пытанне адказваюць тры навелы «Выстаўкі ружаў».

Кніга Іштвана Эркена на беларускай мове — адна з тых першых ластавак, што прыносяць вясновае цяпло. А цяпло — гэта заўсёды ажыўленне. Ажыўленне зямлі, прыроды, а таксама чалавечых душаў, мараў і спадзяванняў.

Хай жа прылятаюць ластаўкі!

Мікола Гіль

З М Е С Т

СЯМ'Я ТОТАЎ. Аповесць.	3
<i>Пераклаў Мікола Гіль</i>	
ВЫСТАЎКА РУЖАЎ. Аповесць.	96
<i>Пераклала Ліна Каўрус</i>	
М. Гіль. [Пасляслоўе]	197

Эркенъ І.

Э 78 Сям'я Тотаў; Выстаўка ружаў: Аповесці/[Пер. М. Гіль і Л. Каўрус; Паслясл. М. Гіля].— Мн.: Маст. літ., 1985.— 199 с., 1 л. партр.— (Б-ка замеж. прозы).

У пер.: 1 р. 10 к.

Іштван Эркенъ (1912—1979) — венгерскі пісьменнік, лаўрэат прэміі імя Кошута. Кнігу склалі сатырычная антываенная аповесць «Сям'я Тотаў» і «Выстаўка ружаў», у якой аўтар імкнецца сказаць новае пра смерць — пра паміранне. У творах І. Эркеня — вера ў здольнасць чалавека актыўна перабудоўваць свет, вера ў гуманістычны аптымізм.

Э 4703000000—155
М 302(05)—85 179—85

ББК 84.4Вн
І (Венг)

БИБЛИОТЕКА ЗАРУБЕЖНОЙ ПРОЗЫ

Иштван Эркенъ

СЕМЬЯ ТОТОВ.

ВЫСТАВКА РОЗ

Повести

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Рэдактар *В. С. Сёмуха*. Мастак *М. А. Саўляк*. Мастацкі рэдактар *Л. Я. Прагін*. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар *Я. Ф. Харко*.

ІВ № 2073

Здадзена ў набор 22.04.85. Падп. да друку 03.10.85. Фармат 70×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 8,06+0,08 укл. Ум. фарб.-адб. 8,42. Ул.-выд. арк. 8,84. Тыраж 4600 экз. Зак. 1392. Цана 1 р. 10 к. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

1 р. 10 к.

